

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ



МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

**АКТУАЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ,
ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
І СУСПІЛЬСТВА У ДИНАМІЧНОМУ
ТА ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ**

11–12 лютого 2022 р.



Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Ховпун О. С. – д.ю.н., директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; **Горбань О. В.** – д.філос.н., професор, професор кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка; **Попов В. Ж.** – д.і.н., професор, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; **Допенко В. О.** – д.і.н., доцент, професор кафедри історії та археології слов'ян, історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; **Космина В. Г.** – д.і.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; **Кудря І. Г.** – д.філос.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; **Захожай З. В.** – к.і.н., доцент, завідувачка кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; **Тарасюк Л. С.** – д.філос.н., професор, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського; **Тимошенко Т. С.** – к.філос.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Актуальні філософські, політологічні та культурологічні проблеми розвитку людини і суспільства у динамічному та глобалізованому світі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 11–12 лютого 2022 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2022. – 100 с.

ISBN 978-966-992-749-1

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на міжнародну науково-практичну конференцію «Актуальні філософські, політологічні та культурологічні проблеми розвитку людини і суспільства у динамічному та глобалізованому світі», яка відбулася на базі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського 11–12 лютого 2022 р.

УДК 304(063)

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Приходько М. М.

Тенденції галицького народного руху наприкінці XIX століття 6

Токарська Ю. В.

Волинський воєвода Сангушко, Владислав IV та Римський престол
у змаганнях за утворення незалежного українського патріархату
в 1635–1638 роках..... 8

НАПРЯМ 2. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Гуртовенко П. В.

Меритократія як ідеологічна доктрина: pro et contra..... 13

Кучерук О. О.

Конструктивні та деструктивні впливи віртуального простору
на світовідчуття сучасної людини 15

Малімон В. І.

Усамітнення як умова щастя людини 18

Пономаренко Т. О.

Необхідність сталого розвитку освітньої галузі
в умовах сучасного суспільства: філософський аналіз 21

Спис О. А.

Роль сучасних пізньопротестантських парацерковних організацій
у розбудові українського суспільства:
фокус на соціальному служінні..... 25

Фуркало В. І., Фуркало В. С.

Небанальність героїзму 30

НАПРЯМ 3. ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Манойло Н. Г.

Філософсько-антропологічний аналіз
заповідей латинського нотаріату 34

Сінельнікова М. В.

Поняття ресентименту в філософії Ніцше 37

Тарасюк Л. С.	
Гуманізм – гідність в контексті культури	40

НАПРЯМ 4. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Шваб М. А.	
Концептуальні підходи до вивчення неурядових організацій у вітчизняній літературі	46

НАПРЯМ 5. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ІНСТИТУТИ

Андрійчук Т. С.	
Впровадження деліберативних форматів обговорень у практику публічних консультацій в Україні	50

Гриценко А. А.	
Стратегічна культура як детермінант політики національної безпеки: основні характеристики стратегічної культури України.....	54

Іванова-Биканова В. Є.	
Антикризовий політичний менеджмент та комунікаційні ресурси політичного перфомансу	58

Мищенко А. С.	
Тенденція до автономізації об'єднаних територіальних громад: сутність та проблеми	60

НАПРЯМ 6. МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Козьма В. В.	
Роль та місце України в сучасному геополітичному протистоянні по лінії «Схід» – «Захід»	63

Турияница І. А.	
Безпекові виклики на просторі Балто-Чорноморської дуги та апробація способів їхньої протидії.....	68

Фролов С. В.	
Глобальні проблеми водних ресурсів в контексті міжнародних відносин.....	72

Шевко Д. Г.	
Російська ідентичність як дискурс та джерело агресії проти України ..	76

НАПРЯМ 7. КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Денисюк Ж. З.

Культурні практики інформаційно-цифрового середовища
у ретрансляції соціокультурних цінностей суспільства 81

Осієвська Ю. С.

До питання про методи та методики дослідження інтеграції
регіональної культурної спадщини в сучасний
соціокультурний простір України 83

Печеранський І. П.

Постметафізичний характер культурфілософії Е. Кассіра 86

Попов В. Ж.

«Небезпечні гастролі»
(мистецьке життя у містах України у 1918–1920 рр.) 89

Шваб Л. П.

Американський постмодерний театр 93

НАПРЯМ 1. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Приходько М. М.,

кандидат історичних наук,

докторант кафедри Всесвітньої історії та археології

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ТЕНДЕНЦІ ГАЛИЦЬКОГО НАРОДНОГО РУХУ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Виникнення організованого селянського руху припадає на останнє десятиліття ХІХ ст., час пробудження селянського руху на тлі глибокого економічного відставання Австро-Угорщини. В окреслений період зароджувались поодинокі гуртки однодумців, вектор думок яких був спрямований на соціально-економічні проблеми сільського люду галицького краю.

На увагу заслуговує новий політичний напрям, який поєднував народний рух із безкомпромісним патріотизмом. Його творцем був Болеслав Вислоух, який разом із плеядою ідеалістів у 1886 р. започаткував газету «Przegląd Społeczny»[1]. Редактор журналу Б. Вислоух разом зі своєю дружиною Марією прагнули залучити до «Пшегленда» широку групу журналістів. Їм вдалося зібрати навколо себе як польських діячів політичного руху, так і представників української інтелігенції.

Безперечно, зростання інтересу до політичних питань, викликане здебільшого новими осередками ЗМІ, а також збільшення числа письменних селян і пов'язане з цим постійне розширення кола сільської інтелігенції посилювали потребу у створенні організації, що могла виражати інтереси народу який мешкає в сільській місцевості.

Це був період активізації всіх національних сегментів Галичини, так в 1888 році І. Франко висунув перший проект майбутнього польсько-українського демократичного товариства, який би був репрезентативним органом галичан. Товариство мало за мету представництво всіх народів Галичини на міжнародній арені, та утворення штаб-квартир у Львові та Кракові [2]

Подібні ідеї не були втілені в життя у тому вигляді, який пропонував І. Франко. Селянський рух на той час ще не був достатньо консолідований, для створення постійної громадсько-політичної структури.

В сільській місцевості почали з'являтися освітні організації. На тлі успіху на виборах у травні 1890 р. було створено Товариство друзів освіти, а через рік – Товариство народної школи [3]. Подібні товариства були ґрунтом процесу трансформації сільського населення, через призму освіченості в громадянина з стікими політичними позиціями та уявленнями щодо майбутнього краю та вектору розвитку життя на селі.

Так, 3 травня 1894 р. у Львові було створено Польське демократичне товариство. Діяльність Товариства сприяла об'єднанню всіх політичних угруповань всередині народного руху. 7 квітня 1895 р. Польське демократичне товариство провело друге засідання, на якому було окреслено необхідність розширення своєї діяльності та реорганізацію руху в масову політичну організацію [4].

На увагу заслуговують і наступні тенденції. Після програву на виборах Народна партія виявила ознаки більшої радикалізації. Про це свідчать антиклерикальні публікації в пресі. У них переважали постулати, що вимагали повного усунення духовенства з політичного життя краю [5].

У той час як у взаємовідносинах між селянами обох національностей (польської та української) наприкінці 19 ст., в добу становлення народного руху на Галичині та намагань отримати власних депутатів в представницьких органах держави, спільності інтересів незалежно від національності та необхідності кооперації з метою досягнення своїх цілей, з початком XX ст. поглядаються елементи зародження міжетнічної конфронтації.

Так, у лютому 1899 р. у зверненні з Ярославського повіту до братів-селян по всій країні, опублікованому в «Przyjacieli Ludu» із закликом до єдності та співпраці, зазначалося, що «коли б поляки та українці потиснули один одному руки», то це б призвело до успіху на виборах до Державної ради та Ради повіту [6].

Цікавою для осмислення польського відношення до українського селянства є позиція Народної партії в наступній заяві: «...чужого не хочемо, а свого не дамо і мусимо захищатися. Біда українського народу принаймні така сама, як і польського народу, може навіть гірша, тому що єврейські лихварі й експлуататори ошукали їх більше за нас, але оскільки визнані політичні лідери замість захисту народних інтересів, мають намір «грати в борців», то «ми не залишемо польський народ в біді»[7].

Й. Стапінський вказував на зростання протиріч під час бюджетних дебатів у сеймі 8 липня 1902 р.: «Національна боротьба між нами і українцями наростає – скажімо відкрито – кінця початку, зміни чи повернення я не бачу. Не будемо дурити себе, що це тимчасові потрясіння, адже це справді послідовна боротьба, що постійно розпалюється з обох сторін, у все ширших колах» [8]. Він вважав,

що ніякі апеляції не зможуть цьому запобігти. Без розриву з нинішньою системою політики та напруженої роботи в гміні й повіті, де «ви повинні бути добрим сусідом і радником українського народу» [8], наростаючу антипольську агітацію не можна буде зупинити.

Список використаних джерел:

1. Szkice programowe Bolesława Wysłoucha, red. S.J. Pastuszka, Lublin, 1981.
2. «Kurier Lwowski» 1888, nr. 271, z 29 września, s. 1–2.
3. «Kurier Lwowski», nr. 126 z 6 maja 1892, s. 5.
4. «Kuriera Lwowskiego», z 8 kwietnia 1895 r., s. 1.
5. «Przyjaciel Ludu», nr. 7 z 1 marca 1899 r.
6. «Przyjaciel Ludu» 1899, nr. 4 z 1 II, s. 59.
7. «Przyjaciel Ludu» 1902, nr. 4 z 18 I, s. 12.
8. W. Studnicki, Z przeżyć i walk, Warszawa, 1928, s. 64.

Токарська Ю. В.,

*аспірантка кафедри історії та археології
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ВОЛИНСЬКИЙ ВОЄВОДА САНГУШКО, ВЛАДИСЛАВ IV ТА РИМСЬКИЙ ПРЕСТОЛ У ЗМАГАННЯХ ЗА УТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В 1635–1638 РОКАХ

Від часу прийняття 1596 р. і висвячення православної ієрархії 1621 р. у руських землях Речі Посполитої тривала гостра боротьба між уніатами й не-уніатами (як на той час називали православних). 22 червня 1632 р. вдруге повторилася очевидна поразка уніатського митрополита Йосифа Велямина Рутського на Конвокаційноному сеймі, яка слідувала за смертю православного митрополита Йова Борецького 2 березня 1631 р. і короля Речі Посполитої Сигизмунда III 30 квітня 1632 р. Усі три чинники дали привід до посилення релігійної боротьби. Добре зорганізована православно-протестантська коаліція на сеймі поставила категоричну вимогу: спочатку повинні бути вирішені справи Церкви, і лише згодом Сейм погодиться розглядати інші справи. Для розгляду спірних питань було утворено дві комісії. Комісія для східних католиків і православних під головуванням самого королевича Владислава розглядала питання в ракурсі, поставленому Михайлом Кропивницьким, підсуддею Брацлавським, що виступав з благословення Петра Могили. Вся вина

за неспокій в державі лежить на унії, тому її необхідно скасувати, – ставив питання Кропивницький. Під час роботи Сейму спеціальна комісія під головуванням принца Владислава Вази підготувала «Пункти заспокоєння громадян Корони і Великого князівства Литовського руського народу релігії грецької» із дев'яти пунктів. Проект опротестовував сам митрополит Рутський. На Елекційному сеймі 22 вересня протест Рутського знову потонув у галасі протестантсько-православної партії. «Статті примирення», що у вересні трансформовано у чотирнадцять статей, гарантували свободу уніатам і не-уніатам, а майнові суперечки вирішувалися на користь православних.

Тріумфом православних цього часу було узаконення королівською владою висвяченої патріархом Феофаном православної ієрархії і прихід Могили на митрополичий престол. Могила прийшов до митрополичого престолу «по ріках сліз... по смутних плачах», але відтепер усе позаду, немов біблійний щит він стане обороною руських прав, і Русь врешті заживе в спокої, бо Могила усе «добре справить, добре направить» [цит. за: 6].

На «статті примирення» повинна була дати згоду Католицька Церква, тому король спровадив пишну делегацію на чолі з Юрієм Оссолінським до Риму. Дипломат їхав з інструкцією короля: якщо не можна папу прихилити до затвердження «статей примирення», то хоча б отримати мовчазну згоду, а Владислав IV приведе до єдності не лише всіх своїх підданих, але цілу Швецію й Московію. Рим поставився холодно до запевнень короля, позаяк Урбан VIII на той момент отримав протест митрополита Рутського та його ієрархії [8, с. 506]. Стараннями митрополита Рутського унія, надшарпана статтями, таки затримала уніатську Церкву на руських землях.

Десь у цьому часі, знаходимо удокументовану згадку про те, що Владислав IV мав намір заснувати окремий патріархат для східних християн. Папа Урбан VIII, отримавши запевнення короля про його волю діяти для загального примирення Церков, вичікував подальшого ходу подій. Із засідання св. Конгрегації кардиналів на Капітолію в присутності самого папи 24 вересня 1635 р. довідуємося, що там обговорювали звіт нунція з Варшави про намір короля злучити об'єднану Руську Церкву з Римом, але поки що «православні зволікають, дарма що патріарх Константинопольський – єретик» [7, с. 267].

11 лютого 1636 р. на таємній Конгрегації обговорювався проект про загальне примирення, надіслане князем Сангушком. Він радив звернути увагу на двох православних людей – митрополита Могилу та єпископа Пузину, що мають великий вплив на всіх [7, с. 272]. Після поразки у 1629 р., справа єдності руських Церков знову стала актуальною.

Отже, православні зі свого боку, уніати із свого мали підстави почувати себе скривдженими. І все ж шукали шляхів виходу із кризи. Могила плавав на Київському соборі (1629 р.), коли один із двох присутніх на ньому козаків, пригрозив: «Буде унія господарникові (архимандритові) та й Борецькому така, як війтови вперше» [цит за: 2, с. 124], натякаючи на вбивство Ходики. Але від 1633 р. саме Могила був причетний до «універсальної унії», як митрополит Київський. До цього часу він був другою особою в Руській Церкві, тримався думки Борецького та почасти Мелетія Смотрицького.

З боку православних справа примирення і патріархату походила з Волині від воєводи Адама Олександра князя Сангушка. Безпосередня причина її відживлення в 1636 р. походила від «надщерблення прав православних» в 1635 р., коли польський сейм переглянув «пункти заспокоєння»: православна сторона сподівалася отримати більше, а уніатська втрачала багато з набутого за поунійні роки. Ці обставини мали запевнити руських ієрархів, що лише свій незалежний патріарх зможе полагодити справу.

Проте, унійні переговори 1636–1638 рр. не мали великого суспільного резонансу, проходили у вузькому колі – «волинський воєвода Сангушко – король Владислав IV – Римський престол». Про відношення до унії православних та уніатів нічого не відомо. Більше того, ця акція цілковито ігнорувала уніатів і домовленості проходили між Римом і православними. У листі до папи Сангушко писав ще й таке, що рух православного населення до унії з Римом цілковито ворожий до уніатів і латинського духовенства. Може тому заходи Риму утаємничувалися й перед Владиславом IV. Проте, саме від Владислава IV походила ініціатива обрання для себе патріарха, на зразок московського. Король звернувся універсалом 31 серпня 1636 р. до уніатського митрополита Рутського, а 5 вересня 1636 р. – до православного митрополита Могили. Прямо ім'я майбутнього патріарха король не називав, але заледве підлягає сумніву, що ним повинен був стати митрополит Могила. Докази прихильності королівської влади до Могили знаходимо роками раніше, коли обсаджувалася Київська митрополія ще за живого митрополита Ісаїї Копинського. Незважаючи на те, що Копинський був людиною «тішився великою любов'ю простих людей православної південно-західної Русі, особливо українського козацтва, а авторитет Петра Могили визнавався переважно в аристократичному середовищі – поважній суспільній меншості» [4, с. 9–10], саме Могила зайняв митрополичу кафедру.

Скориставшись з чуток про можливе призначення кандидатури Могили на патріарха, колишній митрополит Копинський підступно розпочав ширити неправдиві відомості про свого суперника. У Костянтина Харламповича написано: «Митрополит Петро Могила відпав від

християнської віри, а від папи отримав благословення в патріархи після присяги королеві, панам і арцибіскупам [...]» [5, с. 52–53]. Копинський фальшував реалії : Могила у справі патріархату в 30-х рр. не брав участі, ініціатива йшла лише від воєводи Сангушка, а далі від Владиславом IV. Ніде в переговорному процесі немає постаті Могили, хіба що учасники самі згадували його ім'я, як кандидата на патріарший престол.

Хоча багато ченців Лівобережжя після намовлень Копинського втекли на Московщину, загроза планам патріархату походила не з Москви, хоча Московське князівство було зацікавлене в розладнанні справи і послабленні Польщі. Дійсна загроза походила з Риму від Конгрегації Пропаганди, яка дала негативну відповідь в справі патріархату, мотивуючи це тим, що Рим не бажає відштовхувати від себе грецьку Церкву, а користуючись із труднощів у Константинополі прагне посилити там свої позиції [7, с. 216]. *Ці та інші заходи Риму призвели до того, що православні на сеймі 1637 р. навіть не ставили питання унії і тим самим змарнували усі старання в справі спільного патріархату для українців.*

Окрім внутрішніх спонук, що вели православних до унійних цілей, вони були опосередковані добрим відношенням православних до Владислава IV, який, у порівнянні з попередником, доклав зусиль до полегшення стану Православної Церкви. Король проявляв зацікавленість до об'єднання Церков з державно-політичного погляду, а православні до унії з симпатії і конкретної вдячності до короля. Митрополит Могила 26 жовтня 1636 р. надіслав пастві грамоту, в якій закликав і радив всебічно обдумати і пристати до справи примирення [1, с. 148–149], а Львівський літопис записав коротеньку згадку, що митрополит Могила походить із княжого роду і має стати першим «руським патріархом» [3, с. 46–47]. Тож справа заснування патріархату на загальній згоді Церков знову набула конкретних форм.

Список використаних джерел:

1. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) : в 2-х т. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1893. Т. II. 498 с.
2. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ : Мистецтво, 1997. 304 с.
3. Нагаєвський І. Об'єднання церкви й ідея патріархату в Києві : Історико-богословська студія. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1961. Вип. 171. 91 с.
4. Титов Ф. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования С. Голубева. Киев : Тип. И. И. Горбунова. 56 с.

5. Харлампович К. Малороссийское влияние на Великоорусскую церковную жизнь. Казань : Изд. Книжного магазина М. А. Голубева, 1914. Т. 1. Кн. 1. 878 с.

6. Яковенко Н. Реформа грецької церкви: унія, оновлення православ'я. URL : <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult235.htm>

7. Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiarum Catholicarum Ucrainae et Bielarussiae spectantia / ed. A. Welykyj. Romae, 1953. 368 p.

8. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953) In. 2 vol. Vol. I.: 1075–1700 / ed. A. Welykyj. Romae : PP Basiliani, 1953. 686 p.

НАПРЯМ 2. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Гуртовенко П. В.,

аспірант кафедри філософії

Історико-філософського факультету

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МЕРИТОКРАТІЯ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ДОКТРИНА: PRO ET CONTRA

У середині минулого століття, а саме у 1958 року опубліковано есе англійського соціолога, громадського діяча та політика М. Янга «Піднесення меритократії, 1970–2033: нова еліта соціальної революції», у межах якого введено у сферу соціально-політичної думки нове поняття – меритократія або «влада гідних».

Описуючи нову форму організації влади та суспільної ієрархії, М. Янг, зокрема, піднімав питання обмеженості ціннісних орієнтирів тогочасного етапу розвитку цивілізації. Відгомін Другої Світової війни та Холодна війна, стрімкий розвиток технологій та ринкової економіки, на думку М. Янга, робили людські суспільства ціннісно обмеженими. Адже, сильний потяг до прогресу, примат інтелекту та принципу «все або нічого» є, з точки зору дослідника, неприйнятним, оскільки суперечить основним людським цінностям і являється негуманним. Саме тому термін М. Янга «меритократія» попри свою назву, має застережливий та негативний підтекст [1, с. 340].

На сучасному ж етапі цивілізаційного поступу меритократія набула позитивного забарвлення, вона приймає форму ідеології, політичної системи, а також методу соціального розподілу благ. Причиною цього стали неоліберальні цінності, плюралізм думок та поглядів, а також криза електоральної демократії, адже все частіше до влади через систему виборів стали потрапляти популісти, бізнесмени, а не далекоглядні політики й управлінці.

Діяльність журналістів, маркетологів, соціологів, політологів та інших технологів, покликана створити політичний продукт та продати його за позначку в бюлетені. Яскравим прикладом є, зокрема, вибори сорок п'ятого президента Сполучених Штатів та скандали, суди й журналістські розслідування, якими вибухнули мережі після цих виборів. Пишучи про демократичні вибори й демократію в цілому, прихильник меритократії Д. Белл, критикував систему «одна людина – один голос», зазначаючи, що сучасний демократичний лад з народовладдя перетворився в банальне

обслуговування виборчих циклів [2. с. 42]. Натомість він пропонував меритократію, як альтернативу, або як гібридну модель двох систем, наводячи приклад Сінгапуру та Китаю.

Питання пошуку найбільш здібних управлінців, турбувало філософів та науковців усіх часів, а ідеї покладені в основу меритократії, згідно яких керувати повинні наймудріші, найрозумніші, найкращі – не нові. Такі ідеї, перегукуються з думками Платона, Аристотеля, Т. Мора, Т. Кампанелли, Конфуція, Ф. Бекона. Ці ідеї досить часто втілювались в утопіях, які, існуючи лише на папері, демонстрували нам ідеальний світ, чи антиутопіях, які демонстрували зворотнє. Такі наукові доробки часто вказували на кризові явища в суспільствах й пропонували ряд змін, що мали покращити ситуацію. За таким самим принципом й виник термін «меритократія», який, потрапивши в сприятливі умови, сформувався у форматі своєрідної ідеології, в час кризових явищ, стрімкого розвитку технологій та трансформацій ціннісних орієнтирів.

Прихильники «влади достойних», декларують, що їхня модель має замінити, або модифікувати демократію, адже вона орієнтована на високу продуктивність, розум та інтелект, що в теорії мають принести максимальну ефективність чи то у сфері державного управління, чи в компанії, чи в системі освіти. Зокрема, у приклад ставиться успішний сьогодні комуністичний Китай та економічно й політично стабільний Сінгапур, який починаючи з 1960-х, ініціював обмеження демократичного процесу, з метою запобігати приходу до влади недалекоглядних осіб. В результаті на посади державного управління потрапляють люди, які проходять відбори та конкурси. На наш погляд, саме система багаторівневих тестувань та рейтингів, покладених в основу кадрової політики, є тим єдиним раціональним зерном, що пропонують прихильники «влади достойних», в іншому ж недоліків меритократії, з нашої точки зору, можна віднайти більше, ніж позитивних сторін.

Так, вадою меритократичного устрою є неможливість впливати на обраний курс з боку невіддільних прошарків суспільства, а також відсутність важелів стримувань і протидій в системі в цілому. Відповідно, утворюється суспільство, де більш здібні беруть на себе відповідальність приймати рішення за менш здібних, анулюючи можливість інших людей на участь у політичному житті, можливість впливати на вектор майбутнього розвитку свого домогосподарства та країни. Існує й загроза встановлення диктатури. Схожі прояви фіксували у Сінгапурі [2, с. 132].

Таким чином, вчені, дослідники, експерти завжди намагались знайти ідеальну й універсальну модель організації влади та суспільства, систему відбору сильних й справедливих лідерів. В античну добу це мали стати філософи, в сучасну добу – інтелектуали, технократи чи меритократи.

Проте нові варіанти владних відносин не вирішують проблем, що притаманні демократії, а подекуди навпаки нівелюють досягнення людства, які були здобуті в процесі її становлення.

Список використаних джерел:

1. Янг М. Возвышение меритократии. *Утопия и утопическое мышление*. Москва: Прогресс, 1991. С. 317–347.
2. Белл. Д. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії / Деніел А. Белл. К. : Наш формат, 2017. С. 178.

Кучерук О. О.,

*кандидат філософських наук,
викладач*

*Відокремленого структурного підрозділу
«Фаховий коледж морського транспорту
Національного університету “Одеська морська академія”»*

КОНСТРУКТИВНІ ТА ДЕСТРУКТИВНІ ВПЛИВИ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ НА СВІТОВІДЧУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

В сучасному глобалізованому світі Інтернет-технології демонструють себе як могутній фактор у формуванні індивідуальної та соціальної свідомості, постають тим детермінуючим механізмом, який відіграє дуже важливу роль у формуванні та переформатуванні ціннісного світовідчуття сучасної людини її взірців, світоглядних орієнтувань та моделей соціальної поведінки. Саме в останні десятиліття в результаті загальної «діджеталізації» та широкого поширення в соціальних верствах різноманітних віртуальних носіїв (гаджетів), можливості миттєвого доступу до різноманітних пластів інформації та моментального «коннекту» без урахування просторово-часових обмежень конструюється нова глобальна соціальна реальність (або глобальне село за М. Маклюєном) [3], яка вимагає самої прискіпливої уваги з боку соціально-філософської думки. Актуальність подібної уваги зумовлена тим, що соціальний простір віртуального обміну та комунікації постає могутнім чинником у формуванні та трансформації світовідчуття сучасної людини та чи не самим акцентованим рушієм у формуванні ціннісних смаків, уподобань та переконань сучасної молоді.

Безумовно ствердження Інтернету в багатьох ланках сучасного соціального буття – це тріумф й успіх технологічної модернізації нашої цивілізації. Це певний логічний підсумок історичного шляху розвитку наукового пізнання, перші імпульси якого можна побачити ще в добу Ренесансу. Як вважає М. Кастельс культурний ареал Інтернету – «це культура що збудована на технократичній вірі в прогрес людства під впливом техніки» [2, с. 80]. Що ця культура стихійно відтворюється на основі вільної співпраці творців віртуального простору, що ставлять перед собою мету побудувати новий світ свободи, світ нових можливостей в соціокультурному, політичному, соціально-економічному та світоглядному сенсі.

Отже, Інтернет несе в собі великий потенціал соціальної користі та має широкий вплив на те глобальне відтворення культурного простору, яке власне й формувалося під його акцентованим впливом. Тут необхідно приділити більш детальну увагу світоглядним та функціонально-ціннісним чинникам та концептам, які виникають в результаті віртуальної самоорганізації. В цих тезах ми спробуємо вказати на основні конструктивні та деструктивні життєорієнтуючі установки, змісти, ідеали, смисли та ціннісні компоненти віртуальної Мережі, які мають вагомий вплив на процес формування світовідчуття сучасної людини.

До конструктивно-відтворюючих функцій Інтернет-мережі у світоглядному контексті можна віднести: комунікативну, інформативну, інтегруючу, світоглядну, рекреаційну, психологічно-компенсуючу та інші функції. Інтернет сприяє самоактуалізації та самореалізації індивіда, розкриттю його інтелектуальних та духовних потенціалів. При цьому кулі зору Інтернет відіграє в суспільстві механізм поширення інформаційної відкритості, надає можливості прозорого політичного діалогу та можливість миттєвого соціально-політичного та соціокультурного взаємобміну між акторами Мережі, можливість відкритої критики та самокритики, пошук та аналіз неупередженої та об'єктивної інформації тощо. Вказане вище позитивним чином впливає на розбудову демократичних інституцій в суспільстві та загальну інформатизацію соціуму.

Розглядаючи деструктивно-руйнівні функції та потенціали Інтернет-мережі можна вказати на механізми: соціальної дезінтеграції, поширення в віртуальному просторі комунікації конфлікту та агресії, соціальної мімікрії та ескапізму, поширення споживчого відношення до інформації, профанації наукових ідей та методів пізнання та поширення різноманітного «приголомшливого» матеріалу, що віддає відвертим дилетантством та популізмом, економічної та політичної маніпуляції свідомістю тощо. В цьому контексті Інтернет стає на заваді пошуку власної самоідентифікації, сприяє виникненню негативних екзистен-

ційних переживань та тривоги, виконує роль міфологізуючого свідомість ретранслятора і т. ін.

Відповідно можна констатувати, що Інтернет – це відкрита віртуальна структура глобальних масштабних впливів на процес формування цінностей, уподобань, життєвих орієнтувань одним словом всього того, що формує та трансформує світовідчуття сучасної людини. Відкритими залишаються питання залучення та мотивації в першу чергу саме молодого покоління до всіх тих позитивних можливостей, що надає нам віртуальний простір. Не секрет, що сучасні соціальні тенденції вказують на певний рівень інтелектуальної деградації і це пов'язано по великому рахунку з загальною кризою раціонального мислення, міфологізацією соціокультурного простору, з соціально-економічним, політичним напруженням та труднощами нашого часу та відповідно з усіма привабливими чинниками рекреаційно-віртуального простору, який виконує роль «релаксу» та надає можливість «втечі» від морально-психологічного напруження сьогоднішніх днів. Але, як демонструє досвід історії, важкі часи можна сприймати, як життєвий та моральний тягар для особистості, так і як «кузня духу» або певний «соціально-духовний тренажер», який загартовує нас та робить сильнішими. Для ілюстрації можна привести історичний приклад ствердження філософії Стоїцизму, яка допомагала в умовах загальної кризи рабовласницької системи й розпаду Римського полісу досягати носіям цієї мудрості радощів життя, спокою та незворушності духу [4].

Отже, Інтернет-простір має як конструктивні так й деструктивні потенціали впливу на людську свідомість, її цінності, життєорієнтування та світогляд. Актор віртуальної мережі знаходиться в стані перманентного екзистенційного вибору щодо споживання культурних артефактів які на сьогоднішній день є вагомими факторами впливу на формування та трансформацію світовідчуття сучасної людини.

Список використаних джерел:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 1999. 956 с.
2. Кастельс М. Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева. Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 328 с.
3. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне/ пер. с англ. И. Литберга. Москва : АСТ ; Астрель, 2012. 219 с.
4. Стоицизм / Луций Анней Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. Киев : ИС «Адронум», 2021. 280 с.
5. Фуко М. Психическая болезнь и личность / пер. с франц. О. Власовой. СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2010. 320 с.

Малімон В. І.,

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету
нафти і газу*

УСАМІТНЕННЯ ЯК УМОВА ЩАСТЯ ЛЮДИНИ

Семантично слово «самотність» походить від слова «сам». Але бути самотнім не обов'язково означає бути самому. Можна бути самому і не бути при цьому самотнім і можна бути самотнім у натовпі [6, с. 7].

Однією з причин виникнення самотності багато дослідників вважають фізичну ізоляваність, однак вона не відображає, а часто і не є причиною виникнення стану самотності, швидше мова йде про порушення зв'язку внутрішнього світу людини та її соціального оточення [3]. Одним з різновидів самотності є усамітнення.

Вже послідовник З. Фрейда Г. Зілбург у своїх працях розрізняє самотність і усамітнення. Усамітнення, згідно з його вченням, «нормальний» і «минуций умонастрій», що виникає в результаті відсутності конкретної людини [5].

Вчені Л. Пепло і Д. Рассел до найбільш поширених реакцій на стан самотності відносять рефлексивне усамітнення: роздуми наодинці із собою, самотні прогулянки [7]. Науковці відзначають, що чим вищий інтелектуальний рівень людини, тим легше вона переносить стан самотності і тим більше потребує усамітнення. Адже такі люди живуть насиченим внутрішнім життям. Навпаки ж, бояться побути наодинці з собою здебільшого люди нерозвинені, інфантильні, духовно незрілі. Колеги Л. Пепло дослідники самотності М. Міцелі, Б. Мораш вважають, що усамітнення не обов'язковий стан, але безперечно пов'язаний із самотністю як з обтяжливим емоційним станом. Вони вважають, що люди можуть бути суб'єктивно щасливі як у релігійному, так і в світському усамітненні [4].

На думку сучасного дослідника В. Лебедева усамітнення передбачає добровільний відхід від контактів з оточуючими людьми і поряд із ситуацією «добровільного відходу» є необхідною умовою нормального розвитку та існування особистості. Вони стверджують, що усамітнення не завжди пов'язане з негативними емоційними переживаннями [3].

С. Корчагіна визначає усамітнення як єдиний варіант суб'єктивно-позитивного прояву стану самотності в житті людини. Його умовою є психологічна стійкість особистості, механізмами якої виступають здатність до саморегуляції і рефлексія. Це нормальний стан нормальної самотності [2].

Зарубіжний дослідник В. Дойл Гентрі [8] виокремлює наступні позитивні сторони усамітнення:

1. Усамітнення дозволяє вашому тілу наздогнати ваш розум. Лише коли ви зупинитеся і вийдете з каруселі повсякденного життя, ваш розум і тіло зможуть знову синхронізуватися.

2. Усамітнення дає вашому мозку відпочити. У світі надмірної стимуляції наш розум постійно перебуває в надактивному режимі. Усамітнення дозволяє вашому розуму відокремитися від усієї нескінченної балаканини з навколишнього середовища – радіо, Інтернету, розмов, вуличного шуму, гавкання собак – і відпочити.

3. Усамітнення запускає парасимпатичну нервову систему (гілка вегетативної нервової системи, яка заспокоює вас). Коли ви можете приділяти собі час, ваші м'язи розслабляються, кров'яний тиск знижується, а серцебиття сповільнюється.

4. Усамітнення запобігає емоційному вигорянню.

5. Усамітнення сприяє творчості. Усамітнення звільняє розум від усіх відволікаючих факторів повсякденного життя і дозволяє йому повніше зосередитися на чомусь одному. Це дозволяє вашому мозку мислити нестандартно і знаходити унікальні, екстраординарні рішення звичайних проблем.

6. Усамітнення може стати часом самопізнання. Усамітнення – це ваш шанс дізнатися щось про себе. Самопізнання – це процес, який включає в себе запитання й відповіді на чотири основні запитання:

Хто я? Що робить мене унікальним? Куди я йду в житті? Чи комфортно мені з собою?

7. Усамітнення дає можливість побачити перспективу. Якщо ви хочете побачити і оцінити загальну картину вашого життя, вам доведеться відступити і подивитися з висоти пташиного польоту – і це саме те, що дозволяє вам зробити усамітнення.

Цікавим також видається експеримент, проведений в Америці в середині 40-х рр. XX століття Генрі Девід Торо, що відомий сучасникам завдяки низці полемічних творів, присвячених критиці соціального життя індустріальної цивілізації. Постать Г. Торо відносять до клубу американських трансценденталістів (як вони самі себе називали), одним із головних ідейних провідників яких був Ральф У. Емерсон. Експеримент, проведений Г. Торо, полягав у добровільному усамітненні на березі Уолденського озера, яке тривало два роки і два місяці. Вчинок Г. Торо так би і залишився прикладом юнацької «робінзонади», якби не книга, яку він написав згодом, «Уолден, або життя в лісі», в якій він оповідає причини свого експерименту, а також нотує продуману критику тогочасного

американського суспільства, стверджуючи тезу про неможливість повноцінного життя для людини в умовах індустріальної цивілізації [1].

Отже, аналіз думок різних науковців дозволяє прийти до висновку, що усамітнення – це благо, яке дозволяє людині глибше пізнати себе, свої потенційні ресурси і можливості, наділяє її даром творчості, розширяє лабіринти самоусвідомлення. Усамітнення виступає передумовою наближення людини до реальної сутності речей, а це дозволяє їй будувати здорові стосунки з іншими та відчувати себе більш щасливою. Щастя як суб'єктивне відчуття людини постає не як щось недосажно-примарне, а як результат творчої самореалізації та віднаходження сутнісних смислів буття.

Список використаних джерел:

1. Ігнатенко І. Філософсько-антропологічні контури феномену усамітнення. URL: <https://jml.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/issue/view/424>
2. Корчагина С. Г. Генезис, виды и проявления одиночества. М. : Московский психолого-социальный институт, 2005. 196 с.
3. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. М. : Политиздат, 1989. 304 с.
4. Пепло Л., Мицелли М., Мораш Б. Одиночество и самооценка. *Лабиринты одиночества* : сб. ст. / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского / пер. с англ. М. : Прогресс, 1989. С. 277–285.
5. Перлман Д., Пепло Л. Э. Теоретические подходы к одиночеству. *Лабиринты одиночества* : сб. ст. / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского / пер. с англ. М. : Прогресс, 1989. С. 152–168.
6. Професійна самотність та її корекція у рятувальників ДСНС України : монографія / Довбій Т. Ю., Лебедева С. Ю., Попов В. М., Тімченко О. В., Христенко В. Є. Харків : НУЦЗУ, 2015. 164 с.
7. Рассел Д. Измерение одиночества. *Лабиринты одиночества* : сб. ст. / сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского / пер. с англ. М. : Прогресс, 1989. С. 213–221.
8. The Importance of Solitude for Happiness. URL: <https://www.dummies.com/article/body-mind-spirit/emotional-health-psychology/emotional-health/happiness/the-importance-of-solitude-for-happiness-163862>

Пономаренко Т. О.,
*кандидат філософських наук,
завідувач науково-видавничого відділу
Комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти*

НЕОБХІДНІСТЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Третє тисячоліття характеризується прискоренням соціального часу, нелінійністю розвитку соціальних систем, процесами діджиталізації, комп'ютеризації, інформатизації та глобалізації, що призводить до того, що вказані соціальні системи стають все більше нерівноважними, виникає велика кількість флуктуацій, що і характеризує зростаючу нелінійність, яка, в свою чергу, сприяє збільшенню випадковостей і підвищенню рівня ризикогенності.

Увага науковців та дослідників звертається на той факт, що інформація та знання є найбільшою силою, які відіграють велику роль у розвитку суспільства. В зв'язку з тим, що активний розвиток високих наукомістких технологій супроводжує становлення сучасного інформаційно-мережевого суспільства та ведуться активні розробки в галузі штучного інтелекту, вчені зробили припущення, що інформаційне, або ж інформаційно-мережеве, суспільство в майбутньому трансформується до стадії «постінформаційного» (А. Ракітов), пов'язаного з розвитком штучного інтелекту та впровадженням його в усі сфери життя як суспільства, так і кожної окремої людини. Однак, А. Ракітов визначає сучасне суспільство і як «суперіндустріальне» [7, с. 12], оскільки воно характеризується активним розвитком високих наукомістких технологій, проникненням їх в усі сфери, які можна вже вважати не просто індустріальними, а суперіндустріальними, адже їм притаманна висока технологічність, домінантна роль процесу інформатизації в усіх видах соціально значущої діяльності. Одним з проявів, на нашу думку, суперіндустріального суспільства є динамічне формування та постійне вдосконалення «світу розумних речей» завдяки появі smart-технологій («розумні будинки», «розумні авто», «розумний одяг», «розумна техніка») та «Інтернету речей». З цього природу, Т. Мариносян зазначає, що останнім часом все активніше відбувається процес інтелектуалізації та речового наповнення оточуючого середовища, створення так званих «інтелектуальних агентів», перерахованих вище. Але в той же час «Інтернет речей» поступово виводить людину, яка створила цю всесвітню мережу, за свої межі, як непотрібного

посередника між предметами матеріального світу. Події, які відбуваються в світі, закривають можливість передбачення майбутнього, навіть при використанні сучасних технологій сценарного прогнозування в процесі формування вірогідних суджень [5, с. 72]. Тобто певним чином зникає неможливість прогнозування шляху розвитку цивілізації. Підтверджуючи погляди Т. Мариносяна, на думку А. Раамі, «незважаючи на те, що технологічний розвиток є важливим і трансформуючим з точки зору його впливу на суспільство, цього недостатньо. Впровадження нових технологічних рішень не вирішить проблем, з якими стикається людство. Технологія не є задовільною навіть при спробі передбачити зміни, які чекають за горизонтом» [8, с. 204]. З метою подолання непередбачених наслідків у майбутньому багато дослідників схилиються до думки про необхідність досягнення сталого розвитку.

Концепції сталого розвитку суспільства присвячені праці таких дослідників, як М. Згуровський, Ф. Капра, К. Корсак, Ю. Корсак, Д. Медоуз, Л. Мельник, А. Приходченко, Н. Семенюк, Л. Стасюк, Г. Статюх. Серед основних принципів суспільства сталого розвитку можна виділити наступні (за Ю. Корсаком): 1) предметом головної турботи і головним провідником сталого розвитку є люди; 2) вони мають право на здоровий і продуктивний спосіб життя у злагоді з природою; 3) право на розвиток повинно здійснюватись таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішнього та майбутнього поколінь в сфері використання навколишнього середовища; 4) захист довкілля повинен становити невід'ємну частину сталого розвитку; 5) заради досягнення сталого розвитку і більш високої якості життя для всіх людей необхідно скоротити і ліквідувати нераціональні моделі виробництва та споживання [3, с. 34]. Виходячи з аналізу сталого розвитку впливає поняття «стале суспільство».

Ф. Капра досить доцільно пояснив сутність «сталого суспільства», як суспільства, «що задовольняє свої потреби, не принижуючи перспектив наступних поколінь» [2, с. 20]. Аби сформувати таке суспільство, необхідно дотримуватися принципів сталого розвитку. Так, однією з цілей сталого розвитку світу (Sustainable Development Goals) [9], визначених ООН, є «якісна освіта» (Quality Education), що передбачає забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти, сприяння можливостям безперервного навчання.

Процеси глобалізації, інформатизації, діджиталізації, прискорення соціального часу активно впливають на суспільство як складну відкриту систему, що має здатність до самоорганізації. Враховуючи складові елементи суспільства як системи, серед яких можна вважати економічну, соціальну, духовну та політичну сфери, ми можемо дійти до висновку, що процеси, які охопили сучасність, впливають на всі

вказані сфери, тим самим взаємопов'язуючи їх, сприяючи їх конвергенції. Освіта, будучи складовою духовної сфери, є сьогодні цінністю особистісною, державною, суспільною.

Вважається, що освіта є дієвою силою, здатною подолати всі глобальні проблеми сучасності. Проте, ООН визнало кризу освіти глобальною проблемою сьогодення. Звідси виходить висновок, що необхідна освіті трансформація (перехід від кризового стану до сталого розвитку) – це зміна парадигми освіти: від класичної до посткласичної. Класична парадигма освіти, сформована у XVIII сторіччі, потребує трансформації, адже орієнтована на репродуктивні знання, в межах якої освіта XXI сторіччя відчужується від індивідуальних потреб кожного індивіда та не відповідає соціальним запитам суспільства. Нова парадигма, посткласична – орієнтована на компетентнісний підхід; особистісно-орієнтоване навчання; формування фахівця, здатного швидко та уміло адаптуватися до мінливих умов сьогодення; розглядає освіту як таку, що має випереджувачий характер та є превентивною. Саме необхідність компетентнісного підходу в освіті визначається необхідністю формування ключових компетентностей та наскрізних умінь покоління фахівців-професіоналів, які забезпечуватимуть подальший розвиток всіх сфер суспільства, їх взаємодію, а також сприятимуть сталому розвитку світу.

Освіта як засіб освоєння світу має забезпечити інтеграцію різних способів освоєння світу і тим самим збільшити творчий потенціал людини для вільних і осмислених дій, цілісного відкритого сприйняття і усвідомлення світу. На думку Н. Кочубей, «освіта, побудована на застарілих концептуальних засадах і реалізована в умовах інформаційного суспільства та економіки знань, несе загрозу, а не розвиток» [4, с. 209]. Науковиця зазначає, що людина «сформована», а не така, що саморозвивається, не отримує знання самостійно у процесі творчої комунікації, об'єкт, а не суб'єкт освітнього процесу, який отримує знання від учителя-ментора, який карає за помилки – становить загрозу для сучасного суспільства. Такій людині важко адаптуватися до мінливого середовища. Тому, на нашу думку, набуває великого значення компетентісно-орієнтований підхід в освіті. Особливо це стосується сучасного стану розвитку планетарної цивілізації, яка потребує фахівця, здатного міркувати категоріями «космічного масштабу», адаптуватися до швидкоплинного часу, змінювати професію, не вагатися ризикувати і працювати на результат.

Говорячи про якісну освіту, ми зазначили, що вона є ціллю сталого розвитку світу, таким чином, спираючись на визначення сталого розвитку, а також подальші дослідження і рекомендації ЮНЕСКО за основу визначення «освіти для сталого розвитку», як зазначає

Л. Горбунова, приймаємо наступне – «це процес навчання студентів і надбання ними ключових компетентностей, необхідних для роботи і життя таким чином, щоб гарантувати екологічний, соціальний і економічний добробут як в сьогоденні, так і в майбутньому поколінні. В контексті глобального розвитку сам процес такої освіти в дійсності стає процесом інтернаціоналізації та глокалізації» [1, с. 62], зміст якої, на думку М. Осійчук, виражається у тому, що існують «специфічні форми переплетення культур, традицій, ментальних характеристик і комунікативних практик, що з'являються в результаті залучення регіональних особливостей у глобальні потоки» [6]. Проте, на відміну від поглядів Л. Горбунової, на нашу думку, освіта для сталого розвитку має охоплювати різні покоління, верстви населення, бути неперервною і превентивною. Виходячи з цього, можна говорити про той факт, що посткласична парадигма освіти, про яку говорилося на початку, має бути спрямованою на досягнення сталого розвитку світу, у якому сучасні покоління заздалегідь турбуються про наступні.

Список використаних джерел:

1. Горбунова Л. С. Освіта для стійкого розвитку: до обґрунтування впровадження. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2019. № 2(25). С. 56–81.
2. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / под ред. В. Г. Трилиса. К.: «София»; М.: ИД «София», 2003. 336 с.
3. Корсак Ю. К. Філософія про сталий (екобезпечний) розвиток людства: погляди з XX і XXI століть. *Практична філософія*. 2011. № 4(42). С. 32–37.
4. Кочубей Н. В. Синергетические концепты и нелинейные контексты: монография. Сумы: Университетская книга, 2009. 236 с.
5. Мариносян Т. Э. Образование и прогнозирование в образовании в эпоху пост-пост... *Философские науки*. 2016. № 11. С. 69–81.
6. Осійчук М. С. Глокалізація як чинник модернізації державного управління. *Державне управління: теорія та практика*: електронне фахове видання. 2010. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/100msmdu.pdf>
7. Ракитов А. И. Постинформационное общество. *Философские науки*. 2016. № 12. С. 7–19.
8. Raami A. Towards Solving the Impossible Problems. *Sustainability, Human Well-Being, and the Future of Education* / Justin W. Cook ed. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019. P. 201–233. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78580-6_6
9. Sustainable Development Goals. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

Спис О. А.,
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та історії науки і техніки
Державного університету інфраструктури та технологій*

**РОЛЬ СУЧАСНИХ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ
ПАРАЦЕРКОВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗБУДОВІ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ФОКУС НА СОЦІАЛЬНОМУ СЛУЖІННІ**

Пізньопротестантський рух у християнстві за весь час функціонування проявив себе як рух динамічний, гнучкий, творчий, у переважній більшості таким, який здатний весь час реформуватися. Це стосується як світового руху в цілому, так і українського зокрема. Хоча протестанти становлять лише 30% усіх релігійних організацій в Україні [7], проте їхній внесок у розбудову українського суспільства стає все вагомішим, що стосується найрізноманітніших суспільних сфер – соціальної, політичної, освітньої, капеланської, економічної [6]. Вплив протестантів на різні сфери суспільства визначається перш за все активним привнесенням в український соціум християнських духовно-етичних цінностей. Найвиразніше це можна відстежити з досліджень парацерковних організацій, заснованих у переважній більшості протестантськими громадами або тих, до яких протестанти активно долучилися.

Діяльність різних протестантських парацерковних організацій є своєрідною місією церков поза межами Церкви, метою яких є піднесення християнських етичних цінностей та активної громадянської позиції.

Пізньопротестантський рух в Україні доби незалежності у вітчизняному релігійно-знавстві студіювався доволі великою когортою вчених. Серед них М. Балаклицький, В. Єленський, В. Любашенко, М. Мокієнко, Р. Соловій, В. Титаренко, А. Тригуб, Л. Филипович, М. Черенков, П. Яроцький та ін. З аналізу статей і монографій зрозуміло, що питання служіння українських протестантів не вичерпується на жодному етапі їхньої історії, оскільки динаміка розвитку цього руху, посвяченість і глибока відповідальність його представників за долю ближніх дають змогу напрацьовувати все нові й нові методи й форми служіння, до яких належать і парацерковні організації.

Парацерковна організація – це спільнота «відроджених людей» (найчастіше з різних Церков), котрі мають спільне бачення реалізації певної місії та входять до одної підзвітної організації задля виконання поставленого завдання.

Створення парацерковних організацій в українському протестантизмі стало феноменом, що знівелював гостре відчуття конфесійної

належності. Часто місія чи рух збирає не лише різноконфесійних протестантів, а й фахівців та всіх охочих з інших християнських Церков – православних і католиків, усіх небайдужих до долі країни.

Найрозвиненішим напрямом діяльності парацерковних організацій, що вражає своєю багатоплановістю, є соціальне служіння. Про це свідчать хоча б самі форми служіння: капеланське; реабілітаційне, медичне – інвалідам, ВІЛ-інфікованим; тюремне – в'язням; дитяче – дітям вулиці, зі шкіл-інтернатів, з малозабезпечених сімей; молоді груп ризику (тій, яка виховується в неповних чи нездорових сім'ях); біженцям. Крім цього, існує й низка служб, які спрямовані на попередження соціальних проблем, – студентське, для шкільних учителів, психологів, соцпрацівників.

«...Євангельські протестанти визначають тенденції», – за словами журналіста і громадського протестантського діяча Р. Кухарчука, у роботі зі всиновлення дітей. «Величезна кількість сиріт перебувають або в усиновленні в християнських родинах або – під опікою християн. Також першими в історії України ВІЛ-інфікованих дітей почали всиновлювати протестанти. Це великий приклад того, – продовжує Р. Кухарчук, – як євангельські християни у позацерковному середовищі вирішують велику соціальну проблему» [4]. На сьогодні системно функціонують 23 соціально-психологічні центри для дітей, для матері й дитини [2].

Особливо посилено євангельські християни працюють із безпритульними дітьми. Так, два десятиліття тому Р. Корнієнко, створивши Об'єднання соціальних проєктів «Отчий дім», започаткував соціальне служіння для «дітей вулиці». Щомісяця Об'єднання дбає про 5 тис. підопічних. Реабілітаційний центр «Республіка Пілігрим» за 17 років свого існування підтримав більше 3 тис. безпритульних дітей. Ще понад двом тисячам малолітніх безхатченків допомогла за 18 років «Служба порятунку дітей». Тож величезна, а можливо й основна, заслуга в тому, що для нашої країни нині не властиве таке явище, як безпритульні діти, належить саме протестантам [10, с. 9].

З огляду на те, що в Україні 106 тис. дітей проживає в інтернатних закладах, після закінчення яких 505 здійснюють злочини, 205 поповнюють ряди безхатченків, 155 вдаються до спроби самогубства і лише 15 здобуває вищу освіту, надзвичайно важливим служінням є сприяння таким підліткам у їхній адаптації до соціального життя. «Одна надія» – проєкт, започаткований протестантами в 2009 р., збирає людей, метою котрих є ефективна допомога дітям-сиротам і дітям з інтернатів у соціалізації.

Тільки з 50 п'ятидесятиницьких місій, що займаються доброчинністю, 30 опікується сиротами та безпритульними дітьми. Відомо, що на

утриманні Церков перебувають 14 сиротинців [5], хоча насправді точне число назвати важко, позаяк майже кожна протестантська Церква – баптистів, п'ятидесятників, адвентистів, харизматів так чи інакше залучена до такої діяльності.

Найпотужнішою громадською структурою, що зосереджена на проблемі подолання сирітства в Україні, є заснований протестантами Альянс «Україна без сиріт». Ця всеукраїнська організація об'єднує 100 християнських спільнот. До Альянсу входить, зокрема, чимало установ, організацій Церкви адвентистів сьомого дня: Український гуманітарний інститут, медіа-група «Надія», Міжнародний благодійний фонд «Крок з надією», ВБФ «Краще життя», ADRA Ukraine, Християнський адвентистський медичний центр «Angelia». «Україна без сиріт» співпрацює з «міжнародними та національними неурядовими, благодійними та громадськими організаціями, з релігійними спільнотами та об'єднаннями, комерційними та бізнес-структурами, а також урядовими та державними установами різних рівнів» [1].

Протестантськими Церквами практикуються і такі форми роботи, як оздоровлення сиріт, дітей із малозабезпечених і багатодітних сімей у літніх таборах. Табірні відділи функціонують фактично в усіх церковних об'єднаннях, на всіх рівнях: всеукраїнському, обласних, районних, міських та сільських [2, с. 7].

Серйозною причиною розлучень в українському суспільстві є алкоголізм та наркоманія. Протестанти дуже активні в служінні реабілітації. Реабілітаційне служіння є чи не найскладнішою формою діяльності, що потребує великих духовних ресурсів та матеріальних витрат, здебільшого розвинуте в п'ятидесятницьких і харизматичних церковних спільнотах. У вітчизняному протестантському середовищі особливо помітну роль відіграє «Асоціація християнських центрів реабілітації», до якої входить 200 закладів різних конфесій. Ще приблизно 100 реабілітаційних центрів функціонують поза межами Асоціації, як-от «Teen Chal-lenge» – місія, що мобілізує людей та ресурси для допомоги алко- і наркозалежним [10, с. 11].

Протестантські громади завжди відзначалися швидким реагуванням на всі труднощі в житті країни, бо у фокусі їхньої діяльності завше були назрілі проблеми суспільного життя та духовні цінності людини. У часі війни на сході України служінням для біженців займаються благодійний рух «Мені не байдуже», Асоціація «Духовне відродження», «Світло на Сході».

Протестанти все частіше демонструють і свою громадянську позицію. Уже не-одноразово згаданий Всеукраїнський громадський рух «Всі разом» з кожним роком стає дедалі ширшим і впливовішим,

залучаючи національну еліту до вирішення важливих суспільних проблем через щорічні форуми.

На окрему увагу заслуговують дводенний Глобальний лідерський саміт у супроводі спікерів світового визнання, присвячений найрозмаїтішим сферам життя (побут, сім'я, церква, бізнес) [3], та чотириденний Східноєвропейський лідерський форум, метою щорічних заходів якого є підвищення впливовості Церкви в державі. «Наш фокус, – підкреслюється на сайті Форуму, – поширити розуміння Божої моделі політики, патріотизму, економіки, культури, медіа та інших сфер. Відкрити потенціал Церкви для суспільства» [9].

За почином вже згаданого Р. Кухарчука влітку 2010 р. був створений громадський рух «Всі разом!». Його головна ціль – побудова на базі традиційних християнських сімейних цінностей здорового громадянського суспільства. Саме цей рух поклав початок соціальним фестивалям «Всі разом за сім'ю!» У 2017 р. до національного марафону цих фестивалів долучилося по всій Україні вже понад 100 тис. осіб, а вуличний сімейний рух охопив 33 районних та обласних центри. «Організація «Всі разом» чинить також активний опір намаганням змінити культурні підвалини суспільства, заснованого на християнських цінностях, докладаючи чимало зусиль до цього в юридичній площині. У тісній співпраці з усіма, хто поділяє християнський погляд на сім'ю, вона ефективно протидіє спробам вилучити з Конституції України визначення шлюбу як союзу чоловіка та жінки, а також впровадженню через українське законодавство легалізації одностатевих шлюбів» [2, с. 4].

Потужним Альянсом, ідею створення якого подав уже названий Стів Вебер, є «Україна за сім'ю» (2014). До цього об'єднання належать 23 організації, 7 корпоративних партнерів, 5 проєктів, 2 тис. учасників.

Євангельські християни переймаються також просвітництвом, покликаним закласти підвалини щасливого життя та успішного батьківства. На будівництво міцних сімей, зосібна, зорієнтована «Молодь з місією» як складова загальносвітового руху християн із різних культур, вікових груп і християнських конфесій, посвячених служінню Ісусу Христу по всьому світі. Особливістю цього руху є сімейні клуби. Сімейне служіння відбувається також при місії «Україна для Христа» (1991).

Українські протестанти, попри свою конфесійну розгалуженість, доволі однастайні в розумінні значущості тих служінь, що стосуються подолання кризи батьківства в країні. 2003 року з'явився Міжнародний центр батьківства, який пропонує матеріали семінарів і тренінгів, що містять досвід батьків різних країн, результати досліджень у цій сфері, корисні практичні поради та ін.

У жовтні 2006 р. цим Центром розпочато проєкт під назвою Громадська ініціатива «День Батька». Основним її завданням визначено

формування в українському суспільстві належного сприйняття життєвої сутності чоловіка як батька і встановлення святкування Дня Батька в Україні на державному рівні. Тобто «шлях до подолання кризи батьківства в першу чергу повинен полягати в наявності відповідного світогляду до того, хто є добрим батьком, у вигляді державної ідеології з цього питання», – зазначає В. Виноградов [2, с. 6].

Отже, завдяки створенню парацерковних організацій – місій, рухів, альянсів, клубів, форумів, пізньопротестантський рух відзначається масштабністю та різноплановістю служінь. Посвята, вірність християн, об'єднаних спільною метою, через різні форми служінь за 30 років функціонування в умовах релігійної свободи відіграє вагомий роль у подоланні найрізноманітніших соціальних криз в українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Альянс «Україна без сиріт». URL: <https://ukrainabezsyrit.org/alyans> (дата звернення: 20.01.2022).
2. Виноградов В. Сім'я як духовна фортеця. *Протестанти. Надбання України*. С. 4–7.
3. Глобальний лідерський саміт. URL: ticketclub.com.ua/event/5419 (дата звернення: 21.01.2022).
4. Експертне опитування до Дня подяки 2018. 23 вересня 2018 року. URL: <https://tv.hope.ua/uk/news/poll2018> (дата звернення: 21.01.2022).
5. Лірник О. В. Аналіз та осмислення соціального служіння п'ятидесятників, баптистів та адвентистів у сучасній Україні. URL: <http://r500.ua/analiz-ta-osmyslennya-sotsialnogo-sluzhinnya-p-yatidesyatnikiv-baptistiv-ta-adventistiv-u-suchasnij-ukrayini/> (дата звернення: 20.01.2022).
6. В. Любашенко Євангельський протестантизм в Україні: пошуки нової парадигми Церкви Історія релігій в Україні: актуальні питання / за заг. ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук ; Львівський музей історії релігії ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів : Логос. Вип. 30. 2020. 284 с.
7. Майже 30% усіх релігійних організацій в Україні є протестантськими, – статистика Мінкультури URL: <https://svitogliad.com/news/v-ukrayini-pobilshalo-nezareyestrovanyh-religijnyh-gromad-statystyka-minkultury/> (дата звернення: 22.01.2022).
8. Про нас. URL: forumest.ua/pro-nas/ (дата звернення: 23.01.2022).
9. Про форум. URL: <http://www.forumeast.eu/ua/o-forume> (дата звернення: 22.01.2022).
10. Соціальне служіння євангельських християн. *Протестанти. Надбання України*. С. 8–11.

Фуркало В. І.,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

Фуркало В. С.,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

НЕБАНАЛЬНІСТЬ ГЕРОЇЗМУ

Міркування про небанальність героїзму з'явилося у нас під впливом твору Зімбардо Ф. «Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло», а також роздумів Шаламова В. про поведінку людини в пограничній ситуації. Поштовхом до розгляду героїзму як небанального вчинку є також різні свідчення, мемуари, щоденники, загалом нефікційна література XX–XXI століть, де описано боротьбу героїв зі злом.

У якому значенні героїзм може бути банальним? «Банальність зла має багато спільного з банальністю героїзму. Ні те, ні інше не є прямим наслідком якихось особливих диспозиційних тенденцій. У людській душі чи в людському геномі немає жодних особливих ознак, що вказують на схильність до патології або до героїзму. І те, й інше виникає в певних ситуаціях і в конкретний час під впливом потужних ситуаційних сил, що спонукають деяких з нас перетинати кордон між бездіяльністю і дією» [1, с. 577]. Ми бачимо, що схильність до зла і до добра, вибір стати злочинцем або героєм є щось таким звичайним, властивим кожній людині. І ми маємо в кожному суспільстві достатньо фактів героїчних вчинків і злочинної діяльності або бездіяльності. На думку Зімбардо Ф., вирішальну роль у поведінці людини відіграють ситуативні фактори – груповий тиск, групова ідентичність, відмова від особистої відповідальності, готовність керуватися ідеологією і наслідувати зразки поведінки, небажання передбачати наслідки своїх дій [1]. Ситуативні фактори поглиблюють наше розуміння людини і в той же час не є тим, що повністю детермінує поведінку людини. Завжди залишається щось приховане, не пояснене, що не піддається аналізу. Чому в одних і тих же ситуаціях люди, які належать до однієї і тієї ж групи, діють всупереч правилам даної групи? «Добру людину можна зустріти скрізь, навіть в тій групі, яка безумовно по справедливості заслуговує осуду. Тут відсутні чіткі межі. Не варто навіювати собі, що

все просто: одні – янголи, інші – дияволи. Навпаки, бути охоронцем або наглядачем над ув'язненими і залишатися при цьому людиною, всупереч всьому тиску табірної життя було особистим і моральним подвигом. З іншого боку, підлість ув'язнених, які чинили зло своїм же товаришам, була особливо нестерпною» [3, с. 118]. Ми бачимо, що груповий тиск і групова ідентичність не обов'язково роблять з людини абсолютного носія зла. Людина – це істота, яка спроможна чинити опір, не виконувати злочинних наказів, критично оцінювати ситуацію і чинити найменше добро.

Коли ми говоримо про банальність, то маємо на увазі шаблонність, вульгарність, заяложеність, те, що втратило виразність через часте використання або прояв. І коли Зімбардо Ф. зазначає банальність героїзму, то вкладає в це особливий зміст. «Наша концепція банальності героїзму стверджує, що герої моменту не надто відрізняються від більшості, від тих, хто піддався спокусі. Поки що немає багато емпіричних досліджень, якими можна обґрунтувати подібні твердження» [1, с. 578]. Напевно, що в цьому фрагменті мова йде про природу людини, про звичайну, банальну природу людини. Адже сам Зімбардо Ф. через декілька рядків буде зазначати рідкісність героїзму. Отже, героїзм не є чимось банальним, звичайним, що піддається прогнозуванню за допомогою тестів.

Що ми повинні знати про природу людини після трагічних подій ХХ століття? Візьмемо до уваги свідчення тих, хто побував у пеклі і, все ж, залишився живим. «Табірне життя дало можливість заглянути в глибини людської душі. І чи потрібно дивуватися, що в цих глибинах знаходимо все, що властиве людині. Людське – це сплав добра і зла. Ми вивчили людину так, як її, ймовірно, не вивчало ні одне прийдешнє покоління. Так що ж таке людина? Це істота, яка завжди вирішує, хто вона. Це істота, яка винайшла газові камери. Але це ж істота, яка йшла в ці камери, гордо випрямившись, з молитвою на устах» [3, с. 118–119]. Особливості поведінки людини в умовах радянського концентраційного табору описані Шаламовим В. Окрему соціальну групу В. Шаламов навіть не називає людьми [4].

Зімбардо Ф. і Франкл В. класифікували героїчні вчинки і виокремили 12 типів героїзму. «Ця класифікація була розроблена апріорі, на підставі аналізу та оглядів літератури. Вона не має емпіричних підстав і не є остаточною. Це, швидше, робоча модель, відкрита до змін внаслідок нових пошуків, досліджень та оцінок й доповнень читачів. Очевидно, що всю нашу типологію, визначення, ризики та приклади істотною мірою зумовлено нашою культурою і нашим часом. Вони відображають радше постмодерну точку зору дорослих представників середнього класу європейського та американського

походження» [1, с. 561]. У класифікацію ввійшли не тільки реальні історичні постаті, а й такі персонажі літератури, як Ахіллес, Одіссей. Не можна погодитися з думкою авторів про те, що Александр Македонський є героєм. Македонський А. не відповідає таким критеріям героїзму, як хоробрість, справедливість, духовність, гідність, свобода, право на життя, право на особисту недоторканість. Зазначена класифікація героїзму є цікавою і спонукає до подальших роздумів. Її можна розглядати як робочу модель до побудови української класифікації героїв.

Протилежною до героїчної поведінки є поведінка мученика. Хто такі мученики? «Мученики – у католицизмі і православ'ї особи, які зазнали жорстоких мук і загинули від рук гонителів християн, але не відмовилися від своєї віри» [2, с. 206]. Однак поняття мученики не зводиться лише до релігійної віри. Як зазначає Шаламов В., в умовах концентраційного табору людина зведена до рівня тварини і жодна тварина не переносить тих мук, які переносить людина. «Колимські оповідання» – це доля мучеників, які не були, які не вміли і які не стали героями» [4]. Мученики не обов'язково герої. Герой намагається боротися, змінити ситуацію, а не просто терпіти муки і розглядати це як випробування його переконань. Мучеництво інколи нагадує поведінку добровільної жертви, добровільного вибору віктивності. Мученик приймає всі негаразди як належне. Для нього – це випробування віри, шанс довести міцність своїх переконань і отримати в майбутньому винагороду. Тут страждання не є випадковістю, з якою необхідно боротися.

Герой, як правило, діє в пограничних ситуаціях буття, ризикуючи власним життям. Погранична ситуація спонукає до вибору варіанту поведінки (втеча або оборона, захист чи напад, покірність чи спротив). Готовність діяти свідчить про те, що людина наділена свободою, усвідомлює можливість отримати певний результат або відмовляється від ризику. Результат діяльності в пограничній ситуації не можна заздалегідь передбачити і ніхто неубезпечений від смерті. Ризикуючи, герой досягає результату навіть ціною власного життя. Героїчний вчинок є протилежністю віктивної поведінки людини.

Яке значення героя для суспільства? На нашу думку, герой виконує такі функції: ціннісно-захисну, інтегруючу, самоідентифікуючу, життєво стверджуючу, владно-легітимізуючу.

Розглядаючи героїчні вчинки, ми не можемо уникнути аксіологічної інтерпретації. Звичайно, тут присутній момент суб'єктивізму. Аналізуючи діяльність героя, ми її схвалюємо або засуджуємо, одним словом, оцінюємо. Ми хочемо також знати, як індивідуальна дія героя пов'язана з інтересами соціальної групи, держави, яка ціннісна мотивація вчинку,

як індивідуальний сенс життя героя співвідноситься з сенсом локальної або світової історії.

Цінність героїчного вчинку проявляється в тому, що він є смисло-життєвим орієнтиром.

Список використаних джерел:

1. Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло / пер. з англ. Любомира Шерстюка. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 592 с.
2. Православие: Словарь атеиста / под общ. ред. Н. С. Гордиенко. М. : Политиздат, 1998. 272 с.
3. Франкл В. Сказать жизни «Да»: психолог в концлагере. М. : Смысл, 2007. 173 с.
4. Шаламов В. Что я видел и понял в лагере. URL: <https://shalamov.ru/library/29/>

НАПРЯМ 3. ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Манойло Н. Г.,

кандидат філософських наук,

докторант

Національного педагогічного університету

імені М. П. Драгоманова

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАПОВІДЕЙ ЛАТИНСЬКОГО НОТАРІАТУ

Згідно розуміння філософії як практики свободи мислення, можливої за умови застосування сумніву щодо змісту нібито усталених понять. Насправді ж майже завжди нормативні документи, які йдуть від директивних органів влади, не наводять їх визначення. Звідси складність пред'явлення претензій до виконавців, які, особливо ж у правовій площині, здатні до аргументованих обґрунтувань, заснованих на глибокому знанні, отриманому як якісною освітою, так і тривалою практикою їх застосування. Тому в статті існуючі заповіді розглядаються з точки зору необхідності такого їх визначення, яке б давало можливість всім нотаріусам діяти в межах законності, оскільки він є вирішальним в їх діяльності. В першу чергу це стосується понятійних заповідей Правди, Честі, Справедливості, Закону та Гідності. На користь обраного нами підходу той незаперечний факт, що поняття несуть на собі своєрідний тягар методологічної відповідальності, або ж суб'єктності. Коли говорять про людину як суб'єкта, то це означає, що вона має такий статус саме завдяки розумінню такої пізнавально й практично спрямовуючої дії поняття, що є, як стверджував Гегель, душею методу, його субстанціональною основою. Таке розуміння впливає з того, що людина як природно-соціальна істота в якості внутрішнього стрижня своєї діяльності має об'єктивний закон світобудови, пізнавши який, вона долає свавільну волю, формуючи при цьому розумно-вольовий спосіб діяльності, що є єдино гідним її призначення. Лише таким чином людська суб'єктивність набуває статусу суб'єктності, на засадах якої можна утвердити в суспільстві справедливість як суть права і віковичну мрію людей про її неодмінне утвердження.

Відомий вислів про те, що «знання – сила» передбачає, що йдеться не про силу самого по собі знання, а про силу методу, який наявний у людини знання, які вона може мати завдяки добрій оперативній пам'яті

та різноманітним методикам її підсилення, трансформує у спосіб її власної практичної життєдіяльності, включно з професійною. Для цього потрібно не просто знати кінцеві визначення понять, а бути здатним до їх перевірки відповідними методами пізнання, завдяки чому формуються навички та уміння трансформувати їх у переконання. Проблема якраз і полягає в тому, яким чином поєднати знання, уміння й навички, які, взяті разом, здатні сформувати у людини розумну волю, яка б спрямовувала силу вродженого характеру в соціально сприйнятливих річцях.

Можна стверджувати, що такий підхід визначає зміст філософських досліджень увесь період цивілізованого періоду існування людства, визначаючи співвідношення розуму й волі в якості основного покликання філософії та філософсько-правових і філософсько-педагогічних досліджень

Основні заповіді латинського нотаріату, покликані надати нотаріусам статус суб'єктів правового способу виконання своїх професійних обов'язків, наступні. Подамо їх у тому порядку, який міститься у праці М. Дякович «Хрестоматія нотаріального права України». Це: «1. Поважай своє міністерство. 2. Утримайся, навіть якщо найменший сумнів робить незрозумілими твої дії. 3. Відплачувай належне Правді. 4. Дій обачно. 5. Вивчай з пристрасстю. 6. Радься з Честю. 7. Керуйся Справедливістю. 8. Обмежуйся Законом. 9. Працуй Достойно. 10. Пам'ятай, що твоя місія полягає в тому, щоб не було суперечок між людьми» [4, с. 87].

Можливо, що з точки зору права як цілком автономної сфери нормативних знань, покликані регулювати взаємовідносини між людьми, людей із різними організаціями, включно з державою, представленою її інститутами, заповіді не потребують якогось критичного аналізу. Проте такі заповідальні вимоги з точки зору філософії, яка розглядає право як свою внутрішню органічну складову, потребують певних доповнень. Насамперед з тих позицій, що, будучи лаконічними, вони не розкривають сутнісний суб'єктно спрямовуючий зміст тих заповідей, які пишуться з великої літери. Припускати наперед, що нотаріуси єдині у своєму розумінні їх змістовної сутності було б необачно. Тим паче, що одна із них вимагає «діяти обачно». До того ж закон тотожності вимагає, що при будь-якій взаємодії, яка передбачає вирішення певної проблеми зацікавленими в цьому суб'єктами, їм потрібно йти згоди щодо змісту використовуваних ними понять, оскільки лише в такому разі можна буде уникнути суперечок. А це також вимога заключної заповіді.

Отже, спробуємо проаналізувати заповіді, які по суті є принципами латинського нотаріату. А будь-який аналіз передбачає наявність в ньому

певної долі сумніву. Надто ж у тому випадку, коли це філософсько-антропологічний аналіз, який неодмінно враховує властиву людині суб'єктивність як первинну форму її суб'єктності. Через що у різних людей однакові слова мають дещо відмінне смислове наповнення. Причому, це чи не найбільшою мірою властиво вченим, а не пересічним громадянам, які досягають згоди іншими способами. В обох випадках це об'єктивно виправдано. Пересічна людина не заглиблюється в сутнісні тонкощі слів, оскільки інтуїтивно всіма людьми їх зміст перебуває в певних взаємно прийнятних межах. Для вчених постійне уточнення смислових тонкощів має професійне значення, адже вони свідомі того, що макросвіт складається з мікроелементів; і що їх вчення потрібні не заради них самих, а для їх втілення в практичні дії – промислово-технологічні чи соціально-виховні.

Таким чином, заповіді, будучи покладені в основу нотаріальної діяльності, є *вірними*, проте це не означає, що їх потрібно брати *на віру* без осмислення тих значень, які складають їх внутрішню сутність. Вірне розуміння – це завжди результат осмисленого сприйняття змісту понять засобом докладання власних пізнавально-методологічних зусиль, які приводять до аналогічного з вже наявним результатом. Л. Фейербах, поважаючи Г. Гегеля як свого вчителя й видатного мислителя, все ж таки критично поставився до властивого йому способу викладу аудиторії відомого йому змісту абсолютної ідеї, який вона має лише вивчити «напам'ять як «Отче наш». Його позиція наступна: «Мислення є *безпосередня* діяльність, оскільки воно – *самодіяльність*. Ніхто не може за мене мислити; в істинності мислі я переконуюсь тільки *через самого себе*. ...Не у владі філософії наділяти розумом, вона його *передбачає*; вона тільки *визначає* мій розум» [7, с. 63].

Якщо виходити з цього безумовно гуманістично спрямованого підходу до людини, то виявиться, що якісь приписи до неї, навіть якщо вони приймаються спорідненою за спільним видом діяльності спільнотою, не є такими, що їх неодмінно потрібно приймати. Адже якщо приймати щось, то для неофітів, а не для тих, хто й без них діє так, як того велить їх розумна воля. Відсутність у заповідях пояснень їх змісту свідчить на користь висловленого нами судження.

Список використаних джерел:

1. Дякович М. М. Хрестоматія нотаріального права України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2017. 440 с.
2. Фейербах Л. К критике философии Гегеля. Избранные философские труды : в 2 т. Москва : Политиздат, 1955. Т. 1. С. 53–96.

Сінельнікова М. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОНЯТТЯ РЕСЕНТИМЕНТУ В ФІЛОСОФІЇ НІЦШЕ

Появу ресентименту зазвичай пов'язують з ім'ям німецького філософа Ф. Ніцше, який популяризував цей термін у філософському дискурсі. В своїх ключових працях німецький мислитель концептуально синтезує даний феномен у поняття, надаючи йому категоріального статусу, перетворюючи на визначальний критерій оцінювання наріжних філософсько-антропологічних проблем. Сьогодні межі застосування ресентименту значно розширилися, бо сучасність додає йому специфічних (модерних) форм вираження [5, с. 8], що дозволяє прослідкувати його численні прояви практично в усіх сферах людської життєдіяльності: соціальній, психологічній, етичній, онтологічній, аксіологічній, феноменологічній та ін.

Термін «ресентимент» французького походження, який можна перекласти як «повторне відчуття» або «знову переживання». Йдеться передусім про інтенсивне переживання і наступне відтворення певної емоційної реакції, яка через неможливість свого безпосереднього здійснення, перестає бути стимулом-реакцією, а перетворюється на якесь пролонговане, затаєне негативне (вороже) почуття. З часом ніцшеанське розуміння феномену ресентименту значно розширюється і починає застосовуватися до різних негативних реактивних афектів, таких як ненависть, недоброзичливість, підозрілість, *rancune* (фр. «злість, злостивість»), помста [1, с. 290].

До цього переліку можна додати обурення, злопам'ятність, озлоблення, відчуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною власних невдач, безсила заздрість та лютя, важке усвідомлення марності спроб підвищити власний життєвий чи соціальний статус, почуття слабкості та неповноцінності, згубна секреція занадто тривалого безсилля, що провокує виплески невмотивованої агресії. Якщо не відбувається вивільнення та сублимація усіх цих почуттів, то з часом ресентимент перетворюється на «довготривалу психічну установку» [3, с. 4], яка отрує душу. Дане почуття виникає у людини спонтанно, тому воно, як вважає Ніцше, мимовільне [1, с. 92]. З огляду на це, ресентимент не є виключним для певного типу особистості, це радше загальний психічний стан, властивий кожному. Однак в кожного він проявляється по-різному, на основі чого Ф. Ніцше формує дві моделі свого ресентименту: *екстравертуючу* – яка спрямована назовні та призводить

до саморуйнування людської особистості; *інтровертуючу* – яка звернена на внутрішнє самовдосконалення людини.

Але ресентимент це не тільки психологічний феномен, це ще й унікальний світогляд та свідомість (феноменологічний та онтологічний аспекти); певна система моралі та шкала цінностей (етичний та аксіологічний його аспекти); філософсько-антропологічне поняття. Ресентимент засвідчує амбівалентність людської особистості, яка виступає ареною боротьби діалектично протилежних полюсів, які Ніцше прагне «зібрати і з'єднати воедино» [2, с. 98]. Тим самим викриваючи усі «темні» сторони людської природи, що виявляють себе як через незмінні негативні прояви одиничної особистості, так і через декаданс суспільної моралі і культури загалом.

Це підтверджує змістовну ємність ніцшеанського поняття «ресентимент», який дозволяє побудувати навколо себе цілісну систему моральної філософії, виступаючи її негативним («не-моральним») витоком та змістом [4, с. 98]. При цьому він виступає як «ціннісна ресентиментна ілюзія» [3, с. 13], бо постає як несвідоме прагнення особистості позбутися відповідального ставлення до буття та звільнитися від тягара власної совісті. Особлива роль у цьому відводиться постаті *Іншого*, на якого людина перекладає усю відповідальність за власні невдачі та неспроможність покращити своє становище. Тому вона сприймає Іншого не як конкурента чи супротивника, а саме як *ворога*, ненависть та зневага до якого повертає їй оманливе відчуття власної гідності. Якщо ж такого реального ворога немає, то людина завжди може його вигадати.

Тому однією з найважливіших ознак ресентиментної особистості є заперечення фактичного стану речей та їх витіснення світом уяви, яка переважає дійсність. Подібна здатність («імагінація») постає основним будівельним матеріалом для витворення ресентименту. Таке звернення назовні, замість концентрації на власній самості є одночасно причиною і виявленням почуття ресентименту: для свого виникнення воно потребує протистояння зовнішньому світові, для власної діяльності йому необхідний зовнішній подразник, тому ресентиментна «акція в корені є реакцією» [1, с. 124].

Природа ресентименту неоднозначна, бо «в першу чергу, він пов'язаний з природними здібностями відповідного людського матеріалу, а в другу – з соціальною структурою суспільства, в якому ці люди живуть» [3, с. 31]. Тому ресентимент можна визначити як соціальне явище, який з індивідуальної перетворюється на елемент колективної свідомості. Бо кожна людина, на переконання Ніцше, прагне до влади, але це прагнення у кожного типу особистості проявляється по різному: слабка (ресентиментна) людина прагне до

влади, щоб зруйнувати те, що змінити вона не може, тоді як сильна прагне запанувати над собою, власними пристрастями та ресентиментом. Це протистояння між силою та слабкістю може відбуватися і в межах однієї особистості.

Між ними постійно точиться боротьба, яку живить почуття ресентименту і лише від особистісних зусиль людини залежить, яка з цих складових переважить. Саме тут стає зрозумілим пафос ніцшеанської філософії – звеличення людини через її прагнення до максимального особистісного зростання, що перевершує будь які індивідуальні можливості. З огляду на це ніцшеанський феномен ресентименту може бути потрактований як трамплін, за допомогою якого сильна особистість самоперевершується, долаючи себе, тоді як слабка – «іде на дно», тягнучи за собою весь світ.

Список використаних джерел:

1. Nietzsche F. On the Genealogy of Morality and Other Writings: Revised Student Edition (Cambridge Texts in the History of Political Thought) / Trans. by C. Diethe. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 242 p.
2. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи, Дніпро, 1993. 415 с.
3. Scheler M. Ressentiment. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen / Trans. by Louis A. Coser. URL: <https://hscif.org/wp-content/uploads/2018/04/Max-Scheler-Ressentiment.pdf> (дата звернення: квітень 2018).
4. Solomon R. Nietzsche ad hominen: Perspectivism, personality and resentment. *The Cambridge Companion to Nietzsche*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. Pp. 180–222.
5. Шаап С. Мстива отрута: Ріст невдоволення / пер. з нід. С. Святенко. К. : Вид-во Жупанського, 2015. 224 с.

Тарасюк Л. С.,
*доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ГУМАНІЗМ – ГІДНІСТЬ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

В площині культури людина визначає стратегію власних виборів, можна сказати «інвестицій», які вона в себе вкладає. Суб'єкт, перебуваючи в певній ситуації, яку він хоче покращити або змінити, може використовувати певні ключі, коди над людиною домінує безліч стереотипів, негативних моделей поведінки, власного досвіду неусвідомленого і неопрацьованого, соціально-культурних та історичних факторів, які потужно впливають і не дають змогу здійснити вибори у злагоді з інтуїцією. Така реальність, як гуманізм, є життєдайною як потік річки: не можна двічі увійти в одну і ту ж річку, вона завжди інакша. Гуманізм – гідність можна розглядати як набуття свого «Я». Автентичність дає змогу людині свідомо відновити в повноті той квант розуму, яким вона сама є. Життя наділяє клітину здатністю до підтримки і розвитку власної природної ідентичності. Людина – клітина універсуму – наділена безмежним потенціалом, безпомилковим розумом для найбільш ефективної взаємодії з середовищем.

Важливо в контексті зазначеної теми з'ясувати *критерії реальності*. В більшій мірі наше «Я» легковажно відноситься до самого себе, до місця і часу свого існування. Єдине, що нас спасає, вроджена система саморегуляції. Дійсно, являючи собою неперервний рух, неповторну і змінюючи кожну мить, ми тим не менш, слідуємо своєму розвитку, параметрам, догмам, розраховуючи при цьому на успіх, благо, здоров'я і радість буття. Однак, життя не сприймає застою, ентропії, це постійно утворююча і перетворююча себе динаміка. Не можливо розвиватися і бути в статиці. З цього можна припустити, що наше раціональне знання в якісь великій мірі абсурдно, оскільки штампує реальність за допомогою шаблонів. Коли нам вдається проникнути, якимось чином заглянути в цей центр базового саморегулювання всього людського існування, ми починаємо багато що розуміти. Не досить просто встановити зв'язок з власною внутрішньою реальністю, ми розуміємо це, як тільки починаємо втілювати в практиці життя. «Внутрішнє розкриття, пізнання, пошук, дослідження» означає вихід тієї точки, від якої я втілююсь, тобто базової точки, центру, від якої я створюю реальність для самого себе і для Інших. Моєму «Я», моїм думкам і рішенням настає момент, який визначає мене як реальність, визначену

модель: чоловік, жінка, дане місце, дані події. Цей момент визначає всі інші аспекти [2; 5].

Коли ми потребуємо найбільш надійну і стійку опору для протистояння труднощам, перепонам, конфліктам, які виникають за спиною нашого крихкого «Я», нашої цілісності, єдності досить часто не вистачає, її замало (ось чому ми шукаємо опори зовні, в інших людях). То що ж може слугувати орієнтиром? Коли ми звертаємося за опорою зовні, то ще більш віддаляємося від своєї точки опори, від свого центру, невідомому нашій свідомості, але при цьому будучи життям; тієї точки, яка дарує сутність, існування, викликаючи почуття гідності за своє життя і незадоволення всім і явищами, людьми, які виступають проти нас. Слідусь, що наше несвідоме є вмістилищем, *певним порядком, завдяки якому ми набуваємо реальність*. Ця точка, яка формує нас реальних, також являється квантом розуму, рішучості, оперативності, однак, щоб насолоджуватися цим животворчим джерелом, необхідно його знайти. Необхідно проявити максимум смирення, стати учнем цієї опорної точки, основи, більш великої, чим будь-який вчитель і авторитет. Філософія як одна з форм духовного освоєння світу, відкриває нам доступ до нашої точки опори [1].

Наука мудрості як пошук смислу дозволяє проникнути в ту неосяжну одночасність, яким є наше життя. Але для цього треба відмовитися від фіксованого раціонального опису, звичний спогадок, стереотипів, оскільки вони являють собою «нав'язливий шаблон», який блокує в нас всі інші інформаційні канали нашого життя. В даному випадку мова не йде про заклик до відмови від розуму або його недооцінки, розум не треба вважати винятковим, обмежуючи тим самим пропускну здатність нашого сприйняття реальності. Розум – це всього лиш міра, один з критеріїв оцінки. Таким чином, мова йде про необхідність провести повне *epoche*¹ розуму, на мить абсолютно зупинити його діяльність, для досягнення тієї реальності, доступ до якої перегороджує нам розум, не здатний вмістити її в себе. Філософія дозволяє нам увійти в світ *цілісності особистості*. Образи, які відкриваються, являють собою *енергетичні конфігурації, одиниці реальності*.

Неможливо помислити неіснуюче: або щось є, або його абсолютно немає. Несвідоме рухомо вагомисто реальності. Вступаючи в спілкування і проявляючись в різних образах, семіотичних відношеннях, – воно є, а якщо є, то й оповідає. Воно не здатне вигадати те, чого немає. Образи виникають за допомогою «стартерів», точок реальності. *Образ – оболонка, яка покриває частину реальності, частину життя*.

¹ «Епохе» в феноменологічному досвіді – це відкидання всіх отриманих думок про предмет, необхідне для того, щоб зробити доступно, його сутність.

Не дивлячись на те, що в раціональному викладенні образ постає як дещо «мені казкове», він залишається таким же реальним, як удар, ласка, емоція, викликає тремтіння або екзальтацію. Основні процеси несвідомого являються динамічними, енергетичними. Ми сприймаємо їх подібно раціональним словам, вигадкам, тобто як щось що нереально завдяки проекції нашої логіки. Ми вважаємо що вони подібні ідеям, нашим логіко-діалектичним побудовам, ми намагаємося пристосувати несвідомий матеріал і сновидіння до нав'язливих потреб розсудку.

Ми не можемо зрозуміти наше несвідоме, наполягаючи в своєму раціональному заблудженні, навіть коли воно розкривається перед нами. Розум виносить судження, «проектуючи» пусті безглузді оцінки на животрепетну реальність: «Я» або механічний комплекс постійно управляє нами, даючи нам спотворене бачення реальності, знову зводячи нас до ілюзорного сприйняття.

Гуманізм як людинолюбство полягає в тому, щоб людина реалізувала свою внутрішню сутність, набула стану Блага, тобто *Гідності* свого буття. В онтологічній, антропологічній, культурологічній площині Гуманізм – Гідність розкривається саме в набутті своєї цілісності. Феномен гуманізму проявляється у відновленні доступу до внутрішнього світу для осягнення усіх аспектів ситуації. Коли людина знає все про свій дім, вона може самостійно навести в ньому порядок. Безлад завжди обумовлений діями або присутністю чогось, що залишається непізнаним.

Гуманізм – гідність важливо розглядати в трьох площинах онтології, антропології, культурології як набуття свого духовного «Я». Це можливість вийти в Інше-буття, розімкнути себе для нього. Автентичність являє собою процес підготовки, який дозволяє людині свідомо відновити в повноті той квант розуму, яким вона сама є. Особистість як і клітина людського організму, яка введена в контекст хімічних елементів, приймає лише співзвучні її аутентичній структурі елементи і відсторонює невідповідні їй природній суті. Під впливом різних історичних факторів людина втратила більшу свою частину своєї інтуїції та плану причинності, також вродженого розуму, однак, відновивши цю втрачену цілісність, можна знайти форму пізнання, яка зачіпає сферу інтересів людини.

Індивід, який намагається усвідомити яку реальність він передає іншим людям, набуває здатності на несвідомому рівні відчувати дію оточуючого середовища на своє власне життя завдяки знанню тих силових векторів, які перед ним відкриваються. Людина переживає динаміку подій, явищ, різноманітних процесів, а також їх наслідки. Суб'єкт, або усвідомлює і впливає на те, що відбувається, або не розуміючи, вимушений підкоритися.

У чому ж сьогодні полягає гуманістичне бачення? У чому полягає головна небезпека, яка може «затуманити» гуманістичне бачення? Ідеться про раціональну й прагматичну людину, яка постійно здійснює свій вибір в ту чи іншу сторону. Все залежить від того, яку інформацію обирає суб'єкт, в якому стані перебуває, під враженням чого. Світ образів є таким, що формалізує: образ створює форму, яка потім надає дію тому, що бачить. Тому культура, інформація повинні бути дуже пильними та вміти визначати, що дійсно призначене для людини, а що ні, оскільки потім це відбивається на здоров'ї, економіці, цивілізації, різних екзистенцій людини.

Говорячи про інформацію, необхідно підкреслити важливість меметичної культури, яка зародилася й згодом була перейнята й використана деякими англійськими інтелектуалами. «Мем» (образ-спогад) означає вибудовування інформації, яка потім превалює над реальністю [2, с. 130]. Тому, коли ми шукаємо оборотність між інформацією та реальністю, збігів не знаходимо: реальність – це одне, а інформація – інше.

Більша частина молодіжної культури являє собою меметику, вона не збігається з оригіналом реальності. Мем розвивається незалежним чином, проте це копія, яка втратила свій оригінал і стала документом, тобто це культура, інформація, яка структурує суспільство, університети, політику. Меметична, тобто, яка не відповідає оригіналу, культура поширюється також у сфері економіки й таким чином відхиляє «читачів» мема, які будуть робити те, що їм цей мем гарантує. Мем дає можливість другого життя, однак, підміняє собою «перше життя» [2, с. 131]. Кожен раз створення культури, тобто визначення парадигми свідомості, відображає спробу створити або вгадати якусь систему. У певному сенсі формалізується логіка, «шахівниця» для того, щоб зрозуміти хаос або різноманітність подій. Тому кожна культура – це спроба формалізувати за своїм образом та подобою, чим ми всі пов'язані. Релігійна людина сприймає реальність одним чином, економіст – іншим, художник – третім, аморальна людина – четвертим. З цього випливає, що будь-яка культура ризикує створити систему над іншими системами або всередині них.

Щоб зрозуміти суспільство і його культуру, необхідно відвідати церкви, ринки, магазини, всі ті місця, де збираються багато людей [2, с. 135]. Спостерігаючи за людьми, як вони себе проявляють, як одягнені, як спілкуються, які в них манери поведінки, жести, можна зрозуміти особливості їх культури. З безлічі культур, що існували в історії, – асиро-вавилонської, аккадської, єгипетської, карфагенської, нордичної, індійської, арабської, китайської, культури вікінгів тощо – зараз в людському суспільстві превалює *західна культурна модель*

(найдавніша, найповніша, найраціональніша). Сьогодні в будь-якій частині світу західна модель культури є пріоритетнішою в порівнянні з іншими. Кожна країна створює свій історичний гуманізм. Але джерела його лежать в *онтологічному гуманізмі*. Саме це створює *ціннісну дію*, що слугує зростанню буття.

Гуманізм – Гідність розкривається перед нами як *цінність* буття, людини.

Сократом було зазначено три істини: добро, краса, пізнання. Вічне прагнення людини до краси, гармонії, досконалого розгортається в естетичній площині. Естетика як особлива прозорість розуму, свідомості надає мудрість задоволення. Задоволення – це резонанс або наслідок здійсненого порядку – це співпадіння, або точна пропорція частин гармонійно узгоджених заради досягнення єдиного результату. Це досконалий порядок: він подобається і пробуджує до споглядання. Це заспокоєння у власному бутті, досягнення своєї цілі. Однак, життя більшість людей являє собою прагнення до роботи над помилками. Так, в пошуку помилок і занурення в них може втрачатися дещо важливіше. Практика естетики являє собою найбільш складне і високе завдання, яке може бути вирішено лише на кульмінаційній точці свого досвіду. Вихідними складовими для реалізації естетичної площини є прозорість розуму. Без прозорості, ясності, чистоти абсурдно претендувати створювати красу, тому люди повинні мислити відповідним чином. «Чистота розуму» означає здатність упорядковано мислити, володіти точними критеріями. Пройти катарсис свого розуму – означає привести його у відповідність до функцій життя, до єднання в різних вимірах буття людини. Тому гуманізм можна розглядати як *естетичність та екстатичність*.

Зазначені критерії забезпечують людині *когнітивну безпеку*. Важливим аспектом є також навчання спілкуватися з людьми, вибудовувати діалог. Вміння встановлювати контакт з іншими «Я»: важливий аспект для єднання, мистецтва об'єднувати, розуміння суті речей. Тому гуманізм можна розглядати як і *онтологічну безпеку*.

Отже, Гуманізм – Гідність розкривається через такі складові:

- 1) Критерії реальності: добро, істинність, життєвість, життєдайність.
- 2) Набуття свого духовного «Я»: цілісність, справжність, ідентичність.
- 3) Естетика як особлива прозорість свідомості.
- 4) Онтологічна безпека.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. А. Дух и реальность. М. : ООО «Издательство АСТ» ; Харьков : «Фолио», 2003. 679 с.

2. Менегетті А. Молодь та онтична етика. К. : НФ «Антоніо Менегетті», 2021. 181 с.

3. Соловьев В. Философское начало цельного знания. Минск : Харвест, 1999. 912 с.

4. Тарасюк Л. С. Целостность и поврежденность человека как нравственная проблема. *Гілея : науковий вісник*. 2013. № 76(9), С. 188–190.

5. Тарасюк Л. С. Феномен целостности как философско-антропологическая проблема. *Научная перспектива : науч.-аналит. журнал*. Уфа : Изд-во ООО «Инфинити». 2013. № 11(45). С. 76–78.

6. Тарасюк Л. С. Цілісність особистості у кореляції з екзистенційними рівнями світогляду. *Гілея : науковий вісник*. 2016. № 111(8). С. 221–225.

7. Тарасюк Л. С. Право на цілісність і право бути собою. *Друга всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації»* (м. Дніпро, 28–29 жовтня 2016). Дніпро, 2016. С. 42–44.

НАПРЯМ 4. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Шваб М. А.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У вітчизняній літературі поняття «громадські організації» розуміють як добровільні формування громадян, створені в результаті їх вільного волевиявлення з метою вираження колективних інтересів і вирішення громадських питань та проблем. Відповідно до Закону України про «Громадські об'єднання» (2013 р.) громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [2].

Закон України ділить громадські об'єднання за організаційно-правовою формою на громадські організації (громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) котрого є фізичні особи) та громадські спілки (це громадське об'єднання, засновниками котрого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи), що діють та утворюються на принципах добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом, відсутності майнового інтересу їх членів (учасників), прозорості, відкритості та публічності тощо [2].

Український учений В. Бех вважає, що сучасний демократичний державний устрій передбачає створення громадських об'єднань, сукупність яких називається громадянським суспільством, метою якого є захист від небажаних дій державної влади в прийнятті того чи іншого політичного, економічного або культурно-національного рішення. Громадське суспільство включає велику кількість організацій, що утворюють його інституціональну інфраструктуру, становлячи важливі рамкові умови для громадянської активності населення країни [1, с. 3].

На його думку, громадські організації мають природне право і природну силу впливу, оскільки вони є колективними носіями індивідуального або приватного інтересу, що посилюється за рахунок колективної взаємоусвідомлення й взаємодії її носіїв [1, с. 36].

Класифікація громадських організацій, у версії українських вчених, може бути найрізноманітнішою залежно від критеріїв, взятих за основу. Громадські організації ділять за способом утворення та формами діяльності, за умовами членства, за кількістю членів, за способом формування і ступенем охоплення мас, за складом, за внутрішньою структурою, за масштабом діяльності (місцеві, поширюються на відповідні адміністративно-територіальні одиниці, загальнодержавні або всеукраїнські, що діють на всій території України, міжнародні (діяльність поширюється на територію України і хоча б ще однієї держави), за соціально-правовим статусом, за способом досягнення мети, за соціальною значимістю для існування й розвитку суспільства [1, с. 36].

Т. Слінько та О. Кушніренко запропонували об'єднати всі громадські організації в такі групи: екологічні, соціально-екологічні, природоохоронні; правозахисні групи та об'єднання; борці за справедливість; робітничий рух; громадсько-культурні, творчі, спортивні (здорового способу життя); жіночі рухи; миротворницькі рухи; історико-патріотичні [7, с. 27–28].

Л. Лойко, з увагою до деталей, класифікувала громадські організації за спрямованістю – професійні (профспілки, асоціації фермерів тощо); економічні (об'єднання підприємців, банкірів, роботодавців та ін.); соціально-демографічні (ветеранські, жіночі, молодіжні); конфесійні (церкви, релігійні общини, об'єднання мирян); культурологічні та просвітницькі; творчі (об'єднання артистів, письменників, художників); спортивно-туристичні та оздоровчі; наукові та науково-технічні; оборонні; національно-культурні; екологічні [5, с. 165].

На думку В. Кравчук більш доцільною є класифікація громадських організацій за напрямками їх діяльності. За цим критерієм вчена групує всі громадські організації та благодійні фонди України у сім блоків: 1) права людини; 2) професійна діяльність; 3) поліпшення соціально-економічного становища країни; 4) сім'я та діти; 5) захист здоров'я населення та навколишнього середовища; 6) освіта; 7) культура [4].

Проаналізувавши й систематизувавши пропозиції щодо класифікації громадських організацій ми зафіксували основні критерії класифікації, що склалися в українській і міжнародній практиці.

1. За функціями:

- організаційна чи інституційна (притаманна внутрішня організаційна структура з фіксованим чи нефіксованим членством) (В. Бех);
- неурядова (приватна) (інституційно відокремлена від уряду);

- самоврядна (контролює свою власну діяльність);
- некомерційна (не отримує прибутків);
- волонтерська (має велику ступінь добровільної участі) («Проект некомерційного сектору Джона Хопкінса», Л. Саламан, Х. Анхаєр);
- оперативна (немасштабна діяльність, реалізована через проекти);
- тиску (лобі) (масштабна діяльність непрямого впливу на систему) (Світовий Банк Розвитку).

2. За сферами діяльності:

- культура і відпочинок;
- освіта й наукові дослідження;
- охорона здоров'я;
- соціальні послуги;
- навколишнє середовище;
- розвиток та житлове будівництво;
- закон, пропаганда, політика;
- філантропія, волонтаризм;
- міжнародні;
- релігія;
- ділові та професійні асоціації й спілки;
- ті, що не увійшли в дану класифікацію (Проект Центру досліджень громадянського суспільства «Міжнародна класифікація некомерційних організацій» Університету Дж. Гопкінса (Балтимор, США); Л. Саламан, Х. Анхаєр, Л. Лойко, В. Кравчук).

3. За рівнем (масштабом) діяльності:

- місцеві;
- національні;
- регіональні;
- міжнародні (В. Бех, К. Вільям).

4. За складом:

- професійні, жіночі, молодіжні, етнічні тощо (В. Бех, В. Лойко).

5. За соціально-правовим статусом – легальні, нелегальні.

6. За соціальною значимістю – прогресивні, консервативні, реакційні (В. Бех) тощо.

За останні декілька десятиліть неурядові організації стали основними суб'єктами міжнародної політики. Поштовх стрімкому розвитку неурядових організацій в ХХ ст. дали процеси глобалізації. Неурядові організації відіграють важливу роль як суб'єкти суспільного розвитку на місцевому, національному та глобальному рівнях. Поза цілями, функціями, завданнями, масштабами діяльності, неурядові організації суспільно активні, їх спільна діяльність генерує динаміку змін.

Список використаних джерел:

1. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / Мін-во освіти і науки ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за наук. ред. В. П. Беха ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) та ін. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.
2. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012, № 4572-VI. URL : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17\(9\)](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17(9))
3. Закон України «Про молодіжні та дитячі організації від 01.12.1998, № 281-XIV. ВВР. Ст. 2. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>
4. Кравчук В. Деякі підходи до класифікації громадських організацій в Україні. *Вибори та демократія*. 2007. № 1(11). С. 48–53.
5. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ : Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. 633 с.
6. Настільна книга для неприбуткових організацій / за ред. А. Ткачука. 2-ге вид., випр. і допов., адапт. до укр. законодавства станом на 01.08.2005 р. Київ : Ін-т громадян. суспільства: ІКЦ «Леста», 2005. 288 с.
7. Слінько Т. М. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні : навч. посіб. / Т. Слінько, О. Кушніренко. Харків : Арсіс, 1998. 176 с.

НАПРЯМ 5. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ІНСТИТУТИ

Андрійчук Т. С.,
*кандидат політичних наук,
заступник завідуючого відділом
Секретаріату Кабінету Міністрів України*

ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНИХ ФОРМАТІВ ОБГОВОРЕНЬ У ПРАКТИКУ ПУБЛІЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ В УКРАЇНІ

Важливим компонентом розвитку демократичних процесів в незалежній Україні є розширення механізмів громадської участі в управлінні державними справами. Попри те, що виборчий процес представницької демократії ще потребує удосконалення, останніми роками все більше уваги приділяється й додатковим механізмам громадської участі, які уможливають представлення інтересів та вплив на рішення у міжвиборчий період. Таким чином Україна хоч і з певним запізненням підійшла до розширеного розуміння демократичного процесу, що формується в «розвинених» демократичних країнах ще з 1960–1970-х років та значно актуалізувалося наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Одним із результатів виходу за межі традиційної представницької демократії є концепція деліберативної демократії. До її кристалізації долучилася низка науковців, зокрема Дж. Боман, Ю. Габермас, Дж. Дризек, Д. Кахане, Дж. Мансбридж, К. Росс, Дж. Паркінсон, Дж. Форестер, С. Чемберс та ін. Попри відсутність єдиного підходу до визначення цієї концепції, її основною ідеєю є посилення легітимності та результативності демократичних процесів через впровадження інструментів деліберативності – розважливого, розсудливого обговорення – в практику прийняття державних рішень (більш вузький підхід) або загалом в суспільні процеси (більш широкий підхід) [3, с. 32].

У практичній царині розвиток концепції деліберативної демократії супроводжується розробленням і поширенням різноманітних деліберативних методів. Це можуть бути як широкі за охопленням представників суспільства методи (наприклад, деліберативні опитування), так і більш вузькі, репрезентативні (наприклад, громадські журі, громадські асамблеї, деліберативні форуми тощо). Крім того, до деліберативних методів належать і спеціальні формати обговорень суспільно важливих питань, наприклад, «діалоги», «світові кафе»,

«відкриті простори», «майстерні майбутнього», «форум-театри», «сценарні майстерні» та ін. (один із тематичних ресурсів – портал «Participedia» нарахує 343 такі формати з досвіду 137 країн [2]).

В Україні впровадження деліберативних форматів розпочалося з неурядового сектора за підтримки міжнародних донорів. Водночас поступово такі формати також стали частиною розвитку практики урядових консультацій з громадськістю. На відміну від більш офіційних і регламентованих обговорень (круглі столи, наради, конференції, громадські слухання тощо) вони пропонують менш формалізовані способи представлення та обміну аргументами, надають учасникам рівні права участі та можливість зрозуміти інтереси, потреби один одного, спробувати наблизитися до консенсусу. Навіть якщо такий консенсус стосовно предмета обговорення і недосяжний, формується так званий «метаконсенсус» – «згода щодо цінностей, обґрунтувань, структури конкуруючих переваг чи застосовності дискурсів» [1, р. 15].

Застосування деліберативних форматів в урядовій діяльності тісно пов'язано з впровадженням в Україні міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». Ця ініціатива об'єднує 78 країн довкола принципів прозорості, громадської участі, підзвітності, а також застосовування відповідних технологій та інновацій. Ініціатива також встановлює чіткі умови до процесу «співтворення» (co-creation) урядових планів дій з її впровадження, у тому числі популяризує використання інструментів деліберації.

Урядовий Порядок проведення консультацій з громадськістю під час формування та реалізації державної політики [7] виокремлює три основні форми таких консультацій: електронні консультації (на сайтах органів виконавчої влади), вивчення громадської думки та публічні обговорення. Певний час такі публічні обговорення не виходили за межі традиційних формалізованих заходів – круглих столів, конференцій, громадських слухань, нарад та ін. Однак, вже зараз можемо говорити про формування практики застосування і менш формалізованих форматів, які уможливають кращу деліберацію.

Насамперед, йдеться про формат «світового кафе», який може виступати певною альтернативою формалізованого круглого столу. На відміну від останнього, під час якого учасники виступають по чергову і, як правило, встигають лише представити свої позиції без глибокого їх обговорення, «світове кафе» передбачає обмін аргументами у тематичних міні-групах (за невеликими столиками). Оскільки передбачено по чергову участь в усіх тематичних міні-групах кожен має рівні можливості для вдумливого та аргументованого обговорення усіх аспектів питання, винесеного на консультації з громадськістю.

Практика проведення «світових кафе» для урядових консультацій з громадськістю була впроваджена Секретаріатом Кабінету Міністрів

(за підтримки ПРООН в Україні) у 2015–2016 рр. в межах підготовки планів дій з реалізації Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». Пізніше саме «світові кафе» дозволили залучити заінтересовані інститути громадянського суспільства з усіх регіонів до обговорення проекту нової Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [9]. Цей формат також застосовується, зокрема, Мінмолодьспортом, Житомирською, Київською, Львівською, Хмельницькою облдержадміністраціями.

Ще одним прикладом неформалізованих форматів обговорень для проведення урядових публічних консультацій є «майстерня майбутнього». Цей формат здатен в багатьох випадках замінити круглі столи, громадські слухання, надавши обговоренню більшої сфокусованості та співтворення – учасники не зосереджують увагу лише на одному аспекті (наприклад, проблемах), а у міні-групах проходять шлях аргументованого обговорення від проблем до формування спільного бачення, як зробити краще, і визначення конкретизованих кроків. Вперше «майстерню майбутнього» було організовано у 2019 р. Секретаріатом Кабінету Міністрів (за підтримки Офісу Ради Європи в Україні) для обговорення стану та перспектив реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства [8]. Досвід застосування цього формату також вже мають, зокрема, Вінницька та Львівська облдержадміністрації.

Формат «відкритий простір» можна віднести до одного з найбільш неформалізованих методів деліберативних обговорень. За широким колом учасників його можна порівняти з традиційними громадськими слуханнями. Однак, кожному учаснику надано можливість самостійно ініціювати та організувати міні-обговорення певного питання в межах теми обговорення. Таким чином роль вплив організатора консультацій – органу виконавчої влади зводиться до мінімуму, що надає можливість усім учасникам стати співорганізаторами обговорення і напрацювати більш креативні ідеї. Це формує і більший потенціал довіри до результатів обговорення. Для урядових консультацій з громадськістю цей формат у 2018 р. застосовувався Секретаріатом Кабінету Міністрів за підтримки Координатора проектів ОБСЄ та у співпраці з організацією «Open Space Cooperative» [4].

Слід відзначити, що в межах розвитку деліберативних практик для проведення публічних консультацій навіть розроблена власна українська методика деліберації – «CivicLab» [6], яка застосовується Секретаріатом Кабінету Міністрів, Мінмолодьспортом, обласними держадміністраціями.

Отже, навіть цей короткий огляд частини деліберативних форматів, які вже застосовуються в Україні для проведення публічних консультацій,

свідчить, що вони є способом підвищення результативності обговорень та рівня довіри до їх результатів. Звичайно, що такі формати мають власні обмеження і не можуть використовуватися для обговорення усіх питань та на усіх етапах формування і реалізації державної політики. Водночас на етапі визначення проблеми та пошуку оптимальних шляхів її розв'язання саме вони дозволяють зробити консультації більш сфокусованими, аргументованими та спрямованими на наближення до певного консенсусу. Не дарма навіть обговорення змін до Конституції України поступово перейшло до неформалізованої деліберативної («світових кафе», «акваріумів», «воркшопів» та ін.) [5].

Список використаних джерел:

1. Dryzek J. S. Foundations and Frontiers of Deliberative Governance. Oxford : Oxford University Press, 2012. 256 p.
2. Participedia. URL: <https://participedia.net> (дата звернення: 05.02.2022).
3. Андрійчук Т. С. Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Politicus*. 2020. № 2. С. 31–35.
4. «Відкритий простір»: Кабмін та активісти спілкуються в новому форматі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2538711-vidkritij-prostir-kabmin-ta-aktivisti-spilkuutsa-v-novomu-formati.html> (дата звернення: 07.02.2022).
5. Зміни до Конституції в частині децентралізації: коли планують закінчити роботу над законопроектом. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12775> (дата звернення: 08.02.2022).
6. Інноваційна методика CivicLab: побудова ефективного діалогу громадськості та влади. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/civiclab-s-innovative-methodology-building-a-productive-dialogue-between-the-public-and-the-authorities-> (дата звернення: 08.02.2022).
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 08.02.2022).
8. У рамках «майстерні майбутнього» обговорено досвід та наступні кроки реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-ramkah-majsterni-majbutnogo-obgovoreno-dosvid-ta-nastupni-kroki-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva> (дата звернення: 07.02.2022).
9. Уряд схвалив проект Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-nacionalnoyi-strategiyi-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2021-2026-roki> (дата звернення: 07.02.2022).

Гриценко А. А.,

*аспірантка центру зовнішньополітичних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень*

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Формування стратегічної культури повинно бути невід'ємною частиною розвитку зрілої держави, оскільки стратегічна культура тісно пов'язана з такими фундаментальними завданнями держави, як безпека, оборона, збереження та захист суверенітету. Фактично стратегічна культура є складовою частиною національної безпеки та тим підґрунтям, на якому повинні базуватись основні стратегічні документи та плани у сфері національної безпеки. Стратегічна культура дає змогу уникнути безсистемності, непослідовності державної політики.

Вперше цей термін у 1977 р. вжив американський дослідник міжнародних відносин Джек Снайдер у доповіді *«Радянська стратегічна культура: наслідки застосування ядерної доктрини»*, підготовленій для корпорації RAND. Він порівняв радянську та американську ядерні доктрини, вказавши, що радянські еліти мали особливий спосіб мислення та специфічний, відмінний від американського, підхід до розробки ключових складових доктрини. Стратегічна культура за Снайдером може бути визначена як сукупність ідей, емоційних реакцій, а також патернів стандартної поведінки, яких члени національного стратегічного співтовариства, що є носіями національної стратегічної культури, набувають шляхом навчання або наслідування [6].

Ще один американський дослідник Колін Грей розглядав культуру як один з факторів, що визначають політичний вибір і відповідну лінію поведінки. Іншими словами, будь-яка дія знаходиться під впливом певного культурного контексту. Посилаючись на Снайдера, Грей підтримує запропоноване визначення стратегічної культури як сукупності ідей, емоційних реакцій, а також патернів стандартної поведінки. Він погоджується, що американська (та, ab extenso, будь-яка інша) стратегічна культура впливає з геополітичних, історичних, економічних та інших унікальних факторів [5, с. 27].

На основі аналізу наукової літератури можна визначити чинники, які впливають на формування національної стратегічної культури:

1) *територіально-географічні*: геостратегічне розташування країни (розміри та конфігурація території, фізико-географічні особливості кордонів, розташування щодо основних міжнародних транспортних

комунікацій, комплекс природних умов); наявність природних ресурсів та їх доступність;

2) *історичні* (наявність історичного досвіду участі у війнах (експансіоністських/національно-визвольних) та революціях);

3) *політично-інституційні* (форма політичного режиму, правління та державного устрою; ступінь ефективності політичної системи; характер партійної системи і наявність політичного плюралізму; місце країни в системі міжнародних відносин);

4) *воєнно-стратегічні* (рівень боєздатності та боєготовності збройних сил; рівень розвитку військово-промислового комплексу; ефективність системи підготовки військових кадрів);

5) *етнічні* (рівень гомогенності і національної консолідації країни; наявність і характер внутрішніх міжнаціональних конфліктів; основні типи національного самовизначення в багатонаціональній країні);

6) *релігійні/духовні* (основні релігії та конфесії, їх місце й роль у політичній системі країни; ступінь ідеологічної єдності нації, наявність «державної ідеї»; національно-психологічні особливості населення країни).

Ці чинники формують національну ідентичність та світогляд, що разом із традиціями, звичками, звичаями становлять набір інтересів та преференцій. Світогляд створює тип мислення, характерний, зокрема, для індивідуума й для народу загалом. Мислення на державному рівні проявляється у стратегічному мисленні, результатом якого є прийняття адекватного стратегічного рішення. Стратегічне мислення відображається на поведінці та впливає на формулювання національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановки цілей і реагування на кризові ситуації. Тобто стратегічне мислення є основою системи державного стратегічного планування, завдяки якій держава вибудовує основні напрями політики національної безпеки. Іншими словами, певний тип мислення позначається на певній моделі поведінки, яка і є втіленням стратегічної культури.

Отже, **стратегічна культура** – це модель поведінки, яка базується на певному типі мислення, світогляді та традиціях, характерних для географічно окресленого співтовариства безпеки, притаманна політичному істеблішменту держави, відповідальному за визначення цілей національної безпеки, розробку стратегій їх досягнення та реалізацію цих стратегій.

Таким чином, кожна держава виходить на міжнародну арену зі своїм багажем накопиченого історичного досвіду, переконаннями, культурними впливами географічних і ресурсних обмежень. Це впливає на її поведінку, надаючи, таким чином, підґрунтя для аналізу можливих

дій правлячих еліт. Стратегічна культура зрештою стає найважливішим визначником політики національної безпеки.

Українська стратегічна культура формувалась під впливом усіх вищезазначених чинників.

Географічно Україна знаходиться на перехресті цивілізацій.

За класифікацією С. Гантінгтона Україна є розколотою країною, адже територією України проходить історично обумовлений кордон між західнохристиянським / західноєвропейським та східнохристиянським / православно-слов'янським цивілізаційними масивами, займаючи, таким чином унікальну позицію, вона є свого роду містком між західним, православним та мусульманським світом [4, с. 255]. Як справедливо зазначають О. Поплавський та О. Боярська, «український соціум сформував особливу систему цінностей, що виступає синтезом різних цивілізаційних парадигм» [1, с. 310].

Історико-культурні та геополітичні умови формування коду української національної ідентичності знайшли своє відображення в українській стратегічній культурі. Історична боротьба проти неволі значно послабила тяжіння української нації до демократизму, але посилила *індивідуалізм*, характерний українському народові, ядром якого є принцип свободи індивіда, що реалізується в усіх сферах життя. Супротив насильству над нацією та обмеженню можливостей самореалізації призвели до негативізму – негативного ставлення до владних структур, що проявляється у низькому рівні політичної участі. Українська стратегічна культура зберігає риси *пасивності* та *інтровертизму*. У сучасних умовах такі риси негативно впливають на розбудову державності та розвиток євроатлантичного вектора зовнішньої політики України.

Оскільки більшу частину своєї історії, фактично починаючи з XI ст., з часів феодальної роздробленості, Україна не була єдиною цілісною державою з потужним централізованим управлінням та виваженим зовнішньополітичним курсом, то можна констатувати факт відсутності в Україні суттєвого історичного досвіду у сфері державного управління. Україна до цього часу має серйозну проблему з визначенням стратегічних цілей у галузі національної безпеки. Розташування між потужними центрами сили, які належали до різних цивілізацій, спричиняло перманентне балансування України між різного роду виборами в зовнішній політиці. Природним наслідком було те, що протягом 23 років незалежності українська держава дотримувалась «багатовекторної політики», залишаючись у стані геополітичного дрейфу між двома основними центрами впливу, тобто, між Європою і Росією [3, с. 333].

Революцію Гідності та збройну агресію з боку Російської Федерації можна назвати тими стратегічними «травматичним шоками», які є поштовхами до зміни, у випадку України – спонуканням до формування стратегічної культури. Події 2013–2014 рр. зіграли роль «травматичного стратегічного шоку» для української нації та стали поштовхом до активізації процесу національно-культурного відродження й переосмислення української національної ідентичності, ціннісними метаморфозами із помітним зростанням важливості патріотизму. Як зазначає А. Киридон, «Революція гідності» стала потужним імпульсом змін у новітній історії України, зокрема: а) у внутрішньополітичному відношенні вона внесла істотні корективи в процеси самоідентифікації (переформатування ідентичностей) та творення політичної нації; б) у зовнішньополітичному вимірі – в уявлення про місце України у світі як суб'єкта міжнародних відносин [2, с. 29].

Теоретично носіями стратегічної культури держави одночасно вважають народ та політичну еліту, яка також відіграє роль провідника, що транслює національну стратегічну культуру на світовій політичній арені. Втім, ураховуючи припущення американських теоретиків у галузі культурних та безпекових досліджень про те, що стратегічна культура еволюціонує, а також зважаючи на такі мегатенденції глобального розвитку, як-от: глобалізація, розмивання національних кордонів, ерозія суверенітету та універсалізація міграційних потоків, можна стверджувати, що основним носієм стратегічної культури є політична еліта країни. Саме еліта дотримується принципів спадкоємності й послідовності у сфері національної безпеки та відіграє роль хранителя національних політичних традицій.

В період Революції Гідності для політичної еліти з'явилась можливість визначити обриси української стратегічної культури на основі трансформованої національної ідеї та оновленої системи цінностей, а також сформулювати стратегію подальшого суспільного розвитку. А це ставить під загрозу належне функціонування системи національної безпеки держави. Відсутність в Україні сформованої цілісної стратегічної культури є посутньою причиною слабкої та незбалансованої політики національної безпеки та її фундаментальної складової частини – зовнішньої політики, що, своєю чергою, створює суттєву загрозу для подальшого розвитку держави. Реалії сьогодення вимагають від української еліти розробки послідовного курсу формування та зміцнення стратегічної культури. На нинішньому етапі розвитку Української держави можна стверджувати, що саме вузький елітарний прошарок, який має можливість формувати стратегію розвитку держави, є основним гальмом для розбудови української стратегічної культури.

Список використаних джерел:

1. Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. *Політологічний вісник*. 2015. № 79, С. 301–311.
2. Киридон А. М. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. *Історична пам'ять*. 2015. № 3. С. 17–32.
3. Лавриненко В. Г. Явище стратегічної культури в контексті європейських та євроатлантичних прагнень України. *Гілея : науковий вісник*. 2015. № 94, С. 331–339.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М., 2015. 571 с.
5. Gray C. Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back. *Review of International Studies*. 1999. Vol. 25. No. 1. pp. 49–69.
6. Snyder J. L. The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (дата звернення: 19.01.2022).

Іванова-Биканова В. Є.,

аспірантка кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

АНТИКРИЗОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ РЕСУРСИ ПОЛІТИЧНОГО ПЕРФОМАНСУ

В умовах інтенсивних інформаційно-комунікаційних обмінів ситуація політичної кризи вимагає швидких рішень та політико-комунікаційних дій, здатних вплинути на політичну ситуацію, змінити ставлення громадян до влади або опозиції, сформувати певну громадську думку тощо. Політичний перформанс в інструментальному значенні в межах політичної комунікації виступає тим засобом, який дозволяє здійснити швидкі антикризові комунікаційні дії. Вони будуть мати креативний характер, здійснювати нестандартний вплив та застосовувати мінімальну кількість ресурсів. Політичний перформанс відрізняється від стандартної політичної реклами, пропаганди та політичних паблік рилейшнз як частина технологічного політичного інструментарію, який ґрунтується на застосуванні мистецької свідомості та неординарного впливу на емоційний стан людини. Політичний перформанс як практика самовиразу громадян, політичних сил і груп інтересів використовуються швидше для постулювання певної політичної позиції, реакції на певні політичні зміни та тенденції.

В антикризових політичних комунікаціях політичний перформанс не розглядається як провідний засіб впливу на політичну ситуацію, оскільки вимагає нестандартних підходів та є слабо пов'язаним з технологічними діями.

В умовах сучасної України політичний перформанс нерідко застосовувався для виразу настроїв опозиційних політичних сил з метою дискредитації діючої влади. Тобто вплив здійснюється швидше на користь розгортання кризи, ніж у напрямку її «приборкання» та усунення наслідків. У зв'язку з цим виникає необхідність з'ясування конструктивного потенціалу політичного перформансу та аналізу його антикризового впливу.

Розгляд антикризового значення політичного перформансу в сучасних суспільних науках формується на основі уявлень про соціальні потреби та вимоги, які можуть бути об'єктами медійного впливу. Можливість кризи на основі соціального невдоволення постає імовірнісним середовищем для інструментального застосування політичного перформансу.

Можливості подолання соціально-економічної та політичної кризи на основі політико-комунікаційних технологій розглядаються вченими у зв'язку з проблематикою встановлення стабільності у суспільстві та сталого розвитку. Водночас уявлення щодо оптимального розвитку суспільства подекуди носять ілюзорний характер. Це зумовлено специфікою трансляції цінностей політичного модерну, які в XXI столітті проходять процес масштабного переосмислення.

Культурницький напрям наукового опрацювання соціально-політичного світосприйняття, який може бути основою сприйняття розвитку подій у суспільстві як кризового, ґрунтується на постулатах певних стійких структур свідомості, які визначають певну антикризову діяльність владного менеджменту як оптимальну або провальну.

Приклади сучасного Європейського Союзу свідчать про необхідність інвентаризації ціннісного тла політичної свідомості громадян. З метою запобігання кризовим очікуванням та кризовій поведінці політичний перформанс має слугувати чинником демонстрації інтеграції ліберального демократичного суспільства на основі цінностей взаєморозуміння і толерантності.

Міщенко А. С.,
аспірантка кафедри політології
Запорізького національного університету

ТЕНДЕНЦІЯ ДО АВТОНОМІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ

Реформа децентралізації триває вже близько 8 років поспіль. Період 2020–2021 років, відповідно до даних спеціалізованого сайту реформи децентралізації, вважається другим етапом у впровадженні реформи. Даний етап передбачає затвердження нової територіальної основи для діяльності ОМС та новоутворених районів, розвиток форм народовладдя (референдум, вибори) та ін. Після місцевих виборів 2020 року Україна на 100% вкрита об'єднаними територіальними громадами. Основна мета даної реформи – це створення ефективного місцевого самоврядування, яке здатне самостійно вирішувати проблемні питання громади за рахунок паралельно проведеної фінансової децентралізації, що передбачає залишення на місцях податкових фінансів. Але на сьогодні певна частина новоутворених громад стикнулася з низкою проблем, які реформа децентралізації не здатна вирішити, через те, що або немає відповідних законодавчих механізмів або, навпаки, були створені такі умови, що громади опинилися ще в більш пригніченому стані, ніж до об'єднання.

Таким чином, в утворених ОТГ почала розвиватися тенденція до автономізації або, так би мовити, набув поширення процес утворення так званих «царьків», «вотчин» або «князівств». Даний негативний досвід проявляється за рахунок різного роду корумпованих або неконтрольованих дій новообраних голів ОТГ, депутатського складу та виконкому громад. Поширена практика, коли голова громади самостійно приймає рішення про розмір заробітної плати, призначає надбавки собі та своїм колегам з виконавчого комітету та випишує премії за «інтенсивність розвитку громади», «у зв'язку зі святкуванням ювілею» та з інших причин, які об'єктивно не обґрунтовані та невимірювані [1].

Поширення схильності до автономізації ОТГ та замкнутості місцевого самоврядування обумовлена декількома факторами: низьким рівнем громадської свідомості у місцевих жителів, що не проводять відповідного громадського контролю та не вимагають від влади конкретних дій та відповідальності за бездіяльність або за перевищення службових повноважень (корупційні правопорушення, безліч незаконних дій) та, відповідно, бездіяльність місцевих правоохоронних органів.

Території, які мають певну ресурсну базу (підприємства, стратегічно важливі географічні об'єкти тощо) частіше за все є епіцентрами корупційних дій. Отже, громади, які були утворені на таких територіях, децентралізація функціонує на корупційних засадах. Таким чином, якщо раніше корупція була «нагорі», а «внизу» був розподіл, то тепер вона просто перенеслася в межі утвореної громади. Утворюється певна ситуація, коли громади стають безпорадними та неефективними, голова громади формує громаду, яка працює на приватні інтереси, а не на користь людей, які проживають у даній громаді. Очевидно, для продовження реалізації реформи децентралізації необхідною є паралельна реалізація реформи правоохоронної системи [2].

Майже в кожній області є громади, процес утворення та нинішнє функціонування яких викликає сумнів та занепокоєння щодо нинішнього та подальшого функціонування, спроможності та доцільності утворення громади у певному складі. Проблема полягає у тому, що громади повинні були утворюватися згідно методики формування спроможних громад, але, як продемонстрував час, їх утворення суперечить даному документу, склад громади залежить від амбіцій місцевої еліти або так званих місцевих «феодалів». Таким чином виникає ситуація, коли громади утворюються в інтересах або голови громади, або наближеного до керівництва громад осіб, які з приватних інтересів формують склад громади, нехтуючи потребами та можливостями громад. Такий стан характерний для місць, де функціонують стратегічно важливі підприємства. У результаті такого необ'єктивного розподілу територій громад мешканці даних громад, які сподівалися на позитивні зміни, натомість отримали ситуацію, гіршу за попередню. Такі дії спричиняють низький рівень бюджетної спроможності громад, а з цього випливає неконкурентність та, як результат, від'їзд молодого покоління з громади та швидке старіння населення в ОТГ. Або ж має місце катастрофічно високий рівень корумпованості громади та відсутність інтересу обраного місцевого самоврядування до розвитку власної громади.

Для вирішення даної проблеми та налагодження подальшого впровадження реформи децентралізації суспільству та центральній владі варто зосередити увагу на декількох компонентах діяльності. Суспільству варто усвідомити свої права й обов'язки та активізуватися, тобто мова йде про утворення та розбудову громадянського суспільства на місцевому рівні. Активізація суспільної ланки дозволить налагодити механізм взаємодії місцевого самоврядування з населенням та сприятиме вирішенню низки питань щодо контролю якості публічних послуг місцевих можновладців. Щодо подальшої діяльності Центральних органів влади (ВРУ, КМУ та ОПУ), то на порядок денний

варто винести питання щодо проведення аудиту (податково-бюджетного, земельного, управлінського) спроможності деяких громад продовжувати на законодавчому рівні проводити децентралізацію в Україні (це стосується і конституційних змін), та взагалі переглянути пріоритети щодо розбудови децентралізованої країни з сильним та перспективним місцевим самоврядуванням [3].

Таким чином, можна зазначити, що після проведення місцевих виборів у 2020 році певна частина новоутворених громад стикнулася з низкою проблем. Однією з основних є тенденція до автономізації ОТГ, що викликає відсторонення місцевої влади від проблем громади та, у підсумку, знецінення можливостей децентралізації. Дане явище унеможливує подальші перспективи розвитку громади та гальмує реформу децентралізації в загальному сенсі. Вирішення даної проблеми можливе завдяки активізації громадського сектору та прийняття виважених управлінських рішень центральною владою щодо стимуляції, активізації та трансформації реформи децентралізації в Україні.

Список використаних джерел:

1. Гніванська територіальна громада. URL: <https://www.facebook.com/groups/gnivanOTG/permalink/1838132489659361/> (дата звернення: 20.01.2022).
2. Олександр Солонтай: Децентралізація не в пріоритеті – сьогодні відбувається імплементація того, що було ухвалено ще в 2014 році. URL: <https://agropolit.com/interview/876-oleksandr-solontay-detsentralizatsiya-ne-v-prioriteti-sogodni-vidbuvayetsya-implementatsiya-togo-scho-bulo-uhvaleno-sche-v-2014-rotsi> (дата звернення: 20.01.2022).
3. Навіщо децентралізація? URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 20.01.2022).

НАПРЯМ 6. МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Козьма В. В.,

*доктор політичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України*

РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ ПО ЛІНІЇ «СХІД» – «ЗАХІД»

Геополітичне протистояння в Європі актуалізувало питання війни та миру й стало центральною темою сучасного політичного дискурсу. В цьому контексті детального аналізу потребують національні інтереси України зокрема роль та місце нашої країни в обговоренні політики європейської безпеки.

Людина – істота унікальна як швидко вона забуває жахіття війни й втрачає відчуття небезпеки. Достатньо лише однієї сотні років, а інколи й менше, щоб покоління які вирости в мирі та спокої почали ставитися до неї як до чогось абстрактного й далекого. Можливо «коротка історична пам'ять» це благо яке лікує людство від травм отриманих під час війни чи навпаки, це ті граблі які постійно змушують нас повертатися до невивчених уроків історії. Хай там як, але внаслідок легковажного ставлення до історії з'являється стійке відчуття її циклічності та безальтернативності. Свого часу, Фрідріх Ніцше зазначав: *«Оскільки ми неодмінно маємо бути продуктами колишніх поколінь, ми є водночас продуктами їхніх помилок, пристрастей і навіть злочинів, й неможливо зовсім відірватися від цього ланцюга»* [1, с. 43].

З цього приводу в науковій літературі не припиняється дискусія щодо вкорінення війни в людську природу. Доказової бази прихильникам такої точки зору шукати довго не треба, достатньо поглянути хоча б на розвиток європейської цивілізації. Так, за великим рахунком ми побачимо шлях від однієї війни до іншої. Як тут не погодитись з думкою відомого англійського історика Едуарда Гіббона, що *«історія, по суті, лише трохи відрізняється від списку злочинів, нерозсудливостей та лих людського роду»* [2], проте хочеться вірити, що це не так, що майбутнє в наших руках і є можливості змінити його на краще.

На початку XX століття нобелівський лауреат миру Норман Енджелл у своїй роботі «Велика омана» зазначав: *«Розмови про війну, хоч би й безпричинні, ведуть до війни. Привчіть дві нації щодня думати про війну, і буде дивом, якщо вони не воюватимуть. Нехай вони щодня протягом двох або трьох років займаються обговоренням війни, хоча б і заперечуючи її можливість; цим вони зроблять війну вельми можливою»* [3, с. 290].

Це було сказано більше ніж 100 років тому. Світ пережив жакіття двох світових війн, а тематика виступу Нобелівського лауреата миру 2021 року Дмитра Муратова ідентична: *«У нас у країні (і не лише у нас) популярна думка: ті політики, які уникають крові, – слабкі люди. А ось порожувати світові війною обов'язок справжніх патріотів. Влада активно продає ідею війни. Під впливом агресивного маркетингу війни люди зникають до думки про її допустимість. Уряди та близькі до них пропагандисти несуть всю повноту відповідальності за мілітаристську риторику на державних телевізійних каналах»* [4].

Ясна річ, постійні повідомлення про можливий початок великої війни, обговорення цієї теми на різноманітних ток-шоу, створюють у суспільстві відчуття страху та невідворотності небезпеки. Люди вірять словам самовпевнених шарлатанів, втрачаючи здатність до критичного мислення. *«За часів загальної паніки та сумнівів люди охоче приєднуються до думки, в якій відчувається найбільша впевненість, хоча часто це буває найменш обґрунтована думка»* [5, с. 264].

Нещодавні емпіричні дослідження показують до чого призводить пропаганда війни. Так, згідно з даними опитування російської недержавної дослідницької організації «Левада-центр», проведеного 25 листопада – 1 грудня 2021 року, 36% росіян вважають війну з Україною цілком імовірною. При цьому 38% вважають війну між двома країнами малоімовірною, ще 15% повністю виключають таку можливість [6]. Схожа картина і в нашій країні. За результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного 13-16 грудня 2021 року половина українців вірять, що Росія нападе на Україну. 49,2% українців вважають реальною загрозу вторгнення Росії на територію України, 41,4% думають, що нападу не буде [7].

Спробуємо розібратися, що стало головною причиною збільшення мілітаристських настроїв населення обох країн і чи є реальні загрози широкомасштабного військового втручання Росії у внутрішні справи України.

З чого починаються війни? З ліній. Червоних, зелених, синіх. Придуманих в головах людей, намальованих на картах, накреслених палкою на землі: *«...Рем насміхаючись над братом перескочив через нові стіни й Ромул у гніві вбив його, вигукнувши: «Так загине кожен,*

*хто перескочить через мої стіни» [8, с. 14]. Залишається з'ясувати хто в наш час малює ці лінії і яке місце між ними відводиться Україні. Не будемо витрачати час на довгі пошуки, адже «художник» нам добре відомий. Єдине, що відрізняє його від засновника вічного міста, це те, що до нього у двір «братній народ» (так він його називає) не входить і на землі його не зазіхає. А тепер серйозно. В міжнародній політиці не заведено оперувати категоріями родинних зв'язків (*інша справа політика внутрішня*). Не існує там братів, сестер, кумів чи сватів, однокласників та друзів. Є лише інтереси і в кожного вони свої. Засоби досягнення цих інтересів теж різняться і війна чи загроза війни один із них. Свого часу Карл фон Клаузевіц зазначив, що *«війна у суспільстві – війна цілих народів, і до того ж народів цивілізованих, завжди впливає з політичного стану й викликається лише політичними мотивами. Вона, таким чином, є політичним актом»* [9, с. 21]. Кращого пояснення природи війни годі й шукати.*

Так звані червоні лінії для Росії це в першу чергу коло її геополітичних інтересів в пострадянських республіках, а загроза вторгнення в Україну один із засобів вплинути на інших геополітичних акторів, що переслідують свої інтереси у цьому регіоні. Мова йде перш за все про США та Європейський Союз. В чому полягають геополітичні інтереси нашого північного сусіда і що пропонує сьогодні Росія для своїх опонентів, щоб «запобігти небезпечним «військово-технічним» рішенням:

1) офіційно дезавуювати рішення Бухарестського саміту НАТО 2008 року про те, що *«Україна та Грузія стануть членами НАТО»;*

2) юридично закріпити домовленості про нерозміщення США та іншими країнами НАТО ударних систем озброєнь, що створюють загрозу Росії, на території сусідніх із нею країн – як тих, що входять, так і тих, що не входять до НАТО;

3) відвести райони оперативних навчань на узгоджену відстань від лінії дотику Росія – НАТО;

4) узгодити граничну дистанцію зближення бойових кораблів та літаків для запобігання небезпечній військовій діяльності, насамперед – у балтійському та чорноморському регіонах;

5) відновити регулярний діалог між оборонними відомствами по лінії Росія – США та Росія – НАТО;

6) Вашингтону, який ініціював при Трампі вихід із договору по РСМД, – приєднатися до одностороннього російського мораторію на розгортання наземних ракет середньої та меншої дальності у Європі [10].

Очевидно ці тези стануть найближчим часом предметом складних переговорів та домовленостей. Ми не беремося в цій публікації аналізувати хто чим поступиться і які ще лінії будуть накреслені, проте

з історичного досвіду добре відомо, чим закінчуються подібні перемовини особливо якщо Вас туди не запрошують. Виникає питання, що робити Україні? Спробуємо відповісти на нього з позиції реальної політики. Наголошуємо – головна мета реальної політики це домінування національних інтересів. Таким чином для їх активного відстоювання, враховуючи обставини, пропонуємо декілька кроків, а саме:

1) в міжнародних перемовинах з питань європейської безпеки важливо бути стороною переговорного процесу й, по-можливості, уникати риторики «червоних ліній». Не в наших інтересах оперувати такими категоріями оскільки варто пам'ятати, що чітко встановлена позиція від якої не можна відступити неодноразово призводила до кровопролиття. Уже сьогодні потрібно шукати будь-які важелі, щоб не допустити формату «про Україну без України»;

2) в інтересах України припинити бойові дії на Сході та повернути Донбас під свій контроль. Наразі цей пункт має стати головним і бути включеним у порядок денний майбутніх перемовин. Допоки тривають бойові дії в тій чи іншій частині Європи не може бути й мови про тривалий мир та безпеку в цій частині світу. Будь-які угоди матимуть лише тимчасовий характер;

3) враховуючи важливість попереднього пункту, питання Криму, на нашу думку, варто розглядати окремо з чітко виробленою стратегією та зваженими тактичними кроками її реалізації;

4) потрібно припинити істерію та не використовувати небезпеку війни як елемент політичного тиску на Європейський Союз чи НАТО з метою набуття членства в цих організаціях. Вкрай важливо сьогодні мати на своєму боці сильних союзників.

Варто бути реалістами й зрозуміти нарешті, що ніхто воювати за Україну не буде, а «серйозні кроки» якими нас буцімто будуть захищати виглядатимуть приблизно так: *«Американські чиновники розглядають можливість застосування жорстких заходів експортного контролю, які підірвуть російську економіку, якщо в Москві ухвалять рішення про вторгнення в Україну. США вдарять Росію по імпорту смартфонів та авіазапчастин в разі вторгнення в Україну»* [11].

Окремо слід зазначити про ще одну особливість актуалізації проблематики війни та миру. Привертає до себе увагу позиція західних партнерів України які чомусь лише зараз вкрай занепокоєні, що Росія погрожує Україні збройним втручанням. Хіба це великий секрет, що російські війська з 2014 року беруть активну участь у бойових діях на Донбасі? Отже, що стало причиною загострення ситуації й чому про можливу велику війну в Європі заговорили саме зараз? На нашу думку, причин декілька:

– по-перше, Росія, використовуючи залежність (особливо в зимовий період) багатьох країн Євросоюзу від російських енергоносіїв змушує ці країни до поступливості у питаннях антиросійських санкцій та запуску «Північного потоку 2» Загроза війни є дієвим механізмом перевірки на міцність позиції ЄС. Декілька місяців шантажу з боку Росії виявилось достатньо, щоб окремі країни Європейської спільноти заявили про свої «особливі» умови приєднання до посилення санкцій у випадку агресії Росії;

– по-друге, Росія вдало використовує момент відсутності в Європі авторитетного лідера, здатного об'єднати та узгодити позиції усіх країн – членів ЄС. Не секрет, що цим лідером була канцлер Німеччини Ангела Меркель. Її вплив на зовнішню політику ЄС був значним, а авторитет беззаперечним. Консолідаційний центр, яким була Ангела Меркель, сьогодні в Європі відсутній, і це дає можливість Кремлю проводити активну політику «розділяй і володарюй»;

– по-третє, невдалий вивід американських військ з Афганістану, спонукав Росію до підняття ставок у геополітичній боротьбі. Схоже, що США за президента Байдена не готові втручатися в новий військово-політичний конфлікт і готові домовлятися з Москвою за сфери впливу. В першу чергу це стосується питання розширення НАТО;

– по-четверте, розбалансованість та слабкість владно-управлінської вертикалі в Україні, зростання конфліктності між різними політичними акторами, відсутність досвідченої професійної команди створює сприятливі умови для зовнішнього втручання та тиску на увесь державний механізм. Мета такого тиску цілком зрозуміла – зробити все можливе, щоб завадити консолідації та зміцненню української державності.

Узагальнюючи, можна висловити припущення, що теперішня Росія в наступних перемовинах із Заходом, намагатиметься використовувати будь-які засоби для закріплення своїх позицій. В національних інтересах України, на даному історичному етапі зробити все можливе, щоб стати активним суб'єктом регіональної політики та долучитися до обговорення проблем європейської безпеки.

Список використаних джерел:

1. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни. Казус Вагнера : эссе / пер. с нем. Я. Бермана. СПб. : «Лениздат», «Команда А», 2013. 192 с.
2. Гиббон Э. Закат и падение Римской империи. Книга 1. / пер. с англ. В. Неведомского. СПб. : Азбука, Азбука-аттикус, 2021. 832 с.
3. Энджелл Н. Великое заблуждение. Очерк о мнимых выгодах военной мощи наций / пер. с англ. М. Капустин. К. : Центр учебной литературы, 2021. 364 с.

4. Муратов Д. Антидот от тирании. Речь главного редактора «Новой газеты» на вручении Нобелевской премии мира. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2021/12/10/antidot-ot-tiranii>

5. Карлейль Т. История Французской революции / пер. с англ. Ю. В. Дубровина и Е. А. Мельниковой (Ч. I). М. : Мысль, 1991. 575 с.

6. Волков Д. Нас втягивают в войну. URL: <https://www.levada.ru/2022/01/18/nas-vtyagivayut-v-voynu/>

7. Ставлення до вступу України до ЄС і НАТО, ставлення до прямих переговорів з В. Путіним та сприйняття воєнної загрози з боку Росії: результати телефонного опитування, проведеного 13–16 грудня 2021 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083&page=1>

8. Ливий Тит. История Рима от основания города. Том I. М. : Наука, 1989. 575 с.

9. Клаузевиц К. фон. О войне / пер. с нем. А. К. Рачинского. Харьков : Фолио, 2020. 639 с.

10. Липский А. Давайте поговорим, без нервов. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2021/12/22/davaite-pogovorim-bez-nervov>

11. Музика І. Reuters: США вдарять Росію по імпорту смартфонів та авіазапчастин в разі вторгнення в Україну. URL: https://lb.ua/world/2021/12/22/501508_reuters_ssha_vdaryat_rosiyu_importu.html

Турияница І. А.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії Угорщини та євроінтеграції
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ НА ПРОСТОРИ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОЇ ДУГИ ТА АПРОБАЦІЯ СПОСОБІВ ЇХНІЙ ПРОТИДІЇ

В умовах сучасного світопорядку, котрий набуває все виразніших рис багатополюсності, тенденції глобалізації та регіоналізації взаємодіють одночасно. Регіон є «проміжною формою спільноти» між національно-державним та глобальним рівнями [10, р. 20]. Регіональні підсистеми, зокрема й Балто-Чорноморська дуга (БЧД), є кластерами суміжних держав, котрі у якості взаємопов'язаних одиниць підтримують інтенсивні безпекові, економічні та політичні відносини [6, р. 188]. Наявність спільних проблем безпеки формують *регіональний безпековий*

комплекс – сукупність держав, на які постійно впливає один або кілька зовнішніх ефектів безпеки, які актуальні для даного кластера. Для держав, що складають його, діяльність інших суб'єктів політики в регіоні, незалежно від того, компліментарна вона, чи антагоністична, є суттєвою детермінантою їхньої власної політичної активності [8].

БЧД, якщо застосувати дефінітивну матрицю Саула Б. Коена, у геополітичному вимірі є стиковою зоною, або ж регіоном-брамою між різними геополітичними регіонами. Наразі між уявним Заходом і Росією. Основною функцією цих «брам» мала би бути стабілізація глобальної геополітичної системи, стимулювання міжрегіональної та глобальної економічної, соціальної та політичної взаємодії (згадаймо амбітний проект сучасного «Великого Шовкового шляху»). У якості самостійних геополітичних одиниць, «брами» можуть бути як смугами конфліктів, так і зонами компромісного розвитку, сприяючи коеволюції суміжних регіонів і сфер, а значить – міжнародному співробітництву в регіональному і глобальному масштабах [2, с. 109–110].

Колапс біполярного світу означав не просто відкриття «вікна можливостей» «повернутися до Європи» з її ринковою економікою, громадянським суспільством, правовою державою та розвиненими інститутами захисту прав людини. На простір БЧД була експлікована *військово-політична сек'юритизація*, заснована на беззаперечному військовому переважанні Заходу [7, р. 9-10]. Це означало і суттєве покращення безпекових параметрів тих країн, котрі вступили до НАТО, і навіть зміну геополітичних характеристик через перетворення у складову інтегрального Заходу. Натомість зовнішня політика *Newly Independent States*, котрі сформувались на теренах колишнього СРСР [9] прямо, як у випадку з Білоруссю, або завуальовано (як у випадку з Україною з її так зв. багатовекторністю) реалізовувалась з постійним «звірянням» курсу з Москвою. Час, коли ельцинська Росія перебувала у системній слабкості, був згаяний. Хоча саме тоді європейський та євроатлантичний вибір можна було реалізувати за найменших витрат, а не робити Європу «непевним об'єктом бажання», коли вона постає у політичному дискурсі у вигляді об'єкта прагнення, як сфера бажаного, а не дійсного [10, с. 86].

Відповідальні лідери таких країн БЧД, як Польща, країни Балтії, Румунія, Болгарія, чітко і недвозначно визначилися зі своїм стратегічним курсом і досягли членства в ЄС і НАТО у 2000-х рр., провівши глибокі системні реформи, що стосувалися серед іншого безпекового комплексу, збройних сил тощо. Від небезпеки прямого російського вторгнення країни БЧД, котрі є членами НАТО захищені тим, що іменується «НАТОВською парасолькою».

Згайні Україною можливості обернулися тим, що довелося робити свій геополітичний вибір у значно складніших умовах за прямої військової агресії Росії, що розпочалася 2014 р. Дуже неоднозначні Мінські домовленості, деє порівнянні зі скринькою з «подвійним дном», поруч з різними «гібридними загрозами» знизили поріг безпеки і зробили країну вразливою до впливу негативних факторів військово-політичного, економічного, інформаційного характеру. Звузилися можливості політико-дипломатичного маневру, а важливі зовнішньополітичні рішення доводиться приймати і втілювати з врахуванням позицій та інтересів «донорів» безпеки, від котрих країна залежна.

Разом з тим, Україна розглядається як паттерн безпеки і у проєкції із Заходу на Схід (Зб Бжезинський представив європейський пояс безпеки у складі Франції-Німеччини-Польщі-України); і на просторі БЧД по осі Північ-Південь. Політичні лідери країн БЧД, котрі межують з Росією та контролюваною нею Білоруссю чудово розуміють загрози цього сусідства. Для прикладу можна згадати про «тестування» повітряного простору Польщі та країн Балтії російськими літаками, котрі «випадково» його порушили, мілітаризований Калінінградський анклав, постачання енергоносіїв та транспортно-енергетична інфраструктура, Островецька АЕС, збудована на російські інвестиції біля кордону з Литвою, інформаційна війна тощо.

Найактивнішу позицію щодо організованих відсічі «гібридним» загрозам та надання Україні допомоги, у тім числі й через постачання летальної зброї, а також підтримку євроінтеграційним та НАТОвським амбіціями Києва виявляють якраз ті країни, котрі сповна відчувають на собі комплексний негативний вплив «східного сусідства», якщо висловитися образно. Протистояння йому по логіці речей повинно було би набути стабільних організованих форм. Регулярних консультацій та самітів для цього замало. Існувала потреба у створенні інституційного формату, котрий би виконував подвійне завдання:

1. Створення додаткового поясу безпеки, котрий би був компліментарним із зоною відповідальності НАТО, хоча, наразі, функціонував би без того обсягу гарантій, котрий випливає зі статуту Альянсу.

2. Сприяв би адаптації України до НАТОвських стандартів організації і функціонування збройних сил, що створювало би передумови переходу до співпраці у форматі розширених можливостей.

Кроки, зроблені у цьому напрямі у 2020 р. стали продовженням того політичного курсу, котрий у свій час активно просуvalи Президент Польщі Л. Качинський та Президент Литви Д. Грібаускайте. 28 липня 2020 р. у польському місті Любліні була підписана Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника» [4]. Мова

навіть не про вибір дати та місця створення цього альянсу держав БЧД з посиланням на прецедент Речі Посполитої. Хоча, в умовах сьогодення важливо такі, які історичні маркери супроводжують комунікацію держав: компліментарні, чи конфліктні. Новий тристоронній формат співпраці передбачає посилення політичних, економічних, інфраструктурних, безпекових, оборонних та культурних зв'язків між державами-учасниками. Пріоритетною сферою їхньої взаємодії передбачається посилення власних оборонних спроможностей [1].

Країни «Люблінського трикутника» задекларували у якості принципового положення відновлення територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах та закликали до припинення російської агресії проти нашої держави. Вони також підтримали ідею надання Україні статусу партнера НАТО із розширеними можливостями та заявили, що узгодження Плану дій щодо членства в Північно-атлантичному альянсі є наступним необхідним кроком у цьому напрямі [3].

Отже, вимальовується усвідомлення значимості тристоронньої взаємодії у безпековій та військово-політичній сферах на просторі БЧД з долученням до «Люблінського трикутника» у подальшому Білорусі як тільки для цього створюються політичні передумови.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук С. Люблінський трикутник: що передбачає новий формат тристоронньої співпраці? *Аналітичний центр ADASTRA*. 4.11.2020. URL: <https://adastra.org.ua/blog/lyublinskij-trikutnik-sho-peredbachaye-novij-format-tristoronnoyi-spivpraci> (режим доступу: 12.12.2021).
2. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география : учеб. для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2001. 479 с.
3. Кулеба, Чапutowич і Лінкявічюс започаткували Люблінський трикутник – новий формат України, Польщі та Литви. *Урядовий портал*. 28.07.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kuleba-chaputovich-i-linkyavichyus-zapochatkuvali-lyublinskij-trikutnik-novij-format-ukrayini-polshchi-ta-litvi> (режим доступу: 12.12.2021).
4. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника». *Урядовий портал*. 28.07.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika> (режим доступу: 12.12.2021).
5. Яворська Г. М., Богомолів О. В. Непевний об'єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 136 с.

6. Buzan B. Third world regional security in structural and historical perspective. In: *The Insecurity Dilemma* / ed. Brian L. Job, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1991. P. 167–189.

7. Buzan B., *Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 564 p.

8. Kacowicz A. M. Regionalization, globalization, and nationalism: Convergent, Divergent, or Overlapping? / Kellogg Institute for International Studies (University of Notre Dame, USA). Working Paper #262. December 1998. URL: https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/262.pdf. (доступ 12.12.2021).

9. NIS, Newly Independent States / Internet dictionary EUABC. URL: <http://en.euabc.com/word/695> (режим доступу: 6 грудня 2021 р.).

10. Whiting R. van. The Dynamics of Regionalization: Road Map to an Open Future? In: *The Challenge of Integration: Europe and the Americas* / ed. Peter H. Smith. Miami, FL: North-South Center, 1993. P. 17–49.

Фролов С. В.,

*старший викладач кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту
Державного біотехнологічного університету*

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Глобальна проблема водних ресурсів достатньо давно отримала не тільки екологічне, але і політичне значення. В найближчій перспективі однією з проблем з якою зіткнеться людство стане зростаючий дефіцит води. Вода – джерело життя на Землі грає виключно важливу та багатогранну роль в житті людини, та оточуючому її світі. Це важливий природний ресурс без якого неможливе будь-яка діяльність людини та саме життя.

Самі по собі запаси води як хімічного елементу (H₂O), становлять 2/3 земної поверхні, практично невичерпані. Саме в морях та океанах на Землі виникло життя. Однак, з загального об'єму водних запасів, прісна вода, включаючи усі її джерела разом взяті – річки, озера, підґрунтові води, льодовики, не перевищує 3%, причому 80% об'єму цих ресурсів так чи інакше вже вичерпані, а половина забруднена промисловими, сільськогосподарськими та побутовими відходами [2, с. 104].

Порядку 2 млн промислових відходів, хімічних речовин, продуктів людської життєдіяльності кожен день скидається у воду. 1,5 млрд чоловік мають проблеми з доступом до питної води, 3,5 млрд –

до якісної. 15 тис. чоловік вмирає кожен день від вживання забрудненої води. Гостру нестачу води відчуває економіка другої за чисельністю населення країни в світі – Індія, де селяни активно використовують підгрунтові води для зрошування полів. Тільки за останні роки селянами було вирито майже 15 млн криниць. Внаслідок виснаження підгрунтового шару до 2050 р. Індія буде відчувати нестачу 320 млрд м³ води на рік.

За оцінками експертів ООН до 2025 р. нестачу питної води будуть відчувати половина населення планети, особливо в Африці, на Близькому та Середньому Сході та в Південній Азії. До 2040 р. її об'єм на одного мешканця Землі скоротиться з 8 до 4 тис. м³. До середини 1990-х років біля 80 держав на які приходиться 40% світового населення, відчували гостру нестачу води. Найбільш показовий приклад надмірного та безвідповідального використання водних ресурсів – проблема Аральського моря. З 1960 р. дзеркальна площа моря скоротилась майже на 50%, а солоність значно виросла, при цьому рівень моря упав на 15 м, оголивши більшу частину морського дна. Другий приклад – озеро Малаві в Африці, де споконвічно мешкала велика популяція риб та прісноводних равликів.

Водні ресурси завжди були об'єктом конфліктів між племенами, народами, державами. Це особливо очевидно на прикладі посушливих регіонів, де контроль над верхньою течією крупних річок, від яких залежало життя сотень тисяч людей, завжди мало першочергове геостратегічне значення. Однією з гострих проблем, пов'язаною з глобальною проблемою водних ресурсів на сьогодні, є проблема регулювання використання транс прикордонних водотоків. Більша частина світових водних ресурсів перетинає національні кордони. Багато країн Африки та Близького Сходу більш ніж на наполовину залежать у своїх потребах від «зарубіжної» води.

Не менш гостро стоїть проблема пов'язана з регулюванням транс прикордонних підземних вод. Ще один аспект глобальної проблеми водних ресурсів – уразливість перед загрозою міжнародного тероризму. Водні ресурси не мають кордонів. Внаслідок можливості терористичної атаки наслідки відчують декілька країн. Тому важливо налагодження міжнародного співробітництва та вироблення рішень які дозволять мінімізувати негативні наслідки.

На початку ХХІ ст. світ зіткнувся з глобальною кризою водних ресурсів – кризою багатофакторною, неоднорідною, яка охопила різні сфери життєдіяльності людини, кризою яка охопила усе людство. Вже сьогодні більш як 70% світового населення кожен день відчуває проблему нестачі водних ресурсів. І цей показник буде тільки зростати. Тому однією з ключових проблем є налагодження управління транс прикордонними водними басейнами (включаючи басейни ґрунтових вод).

Відсутність ясності в таких питаннях здатне викликати серйозну політичну кризу, яка може привести до збройних конфліктів, так званих «водних війн», про можливість яких вперше заявив ще колишній Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос Галі [3, с. 35]. Насамперед це стосується таких регіонів, як Близький Схід (Ізраїль, Йорданія, Ліван, Палестина та Сирія); Африка (Ботсвана, Ангола, Намібія, ПАР, Ефіопія, Судан, Єгипет), Південна Азія (Індія, Бангладеш) навколо права використання води ріки Ганг [3, с. 375]. Існують подібні конфлікти і між країнами Центральної Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан і Узбекистан) щодо використання водних ресурсів рік Амудар'ї і Сирдар'ї. Перш за все вода стала розглядатись державами як цінний ресурс, і боротьба за нього вийшла на світовий рівень.

За інформацією Тихоокеанського інституту (м. Окленд, Каліфорнія, США), що опікується міжнародними проектами з водних ресурсів, «з 2010 до 2013 рр. у світі мали місце понад 40 конфліктів, які виникли з причин, пов'язаних з володінням водними ресурсами. Принаймні один з конфліктів розгорнувся в Океанії, 6 – в Азії, 8 – в Латинській Америці, 11 – в Африці, 15 – на Близькому Сході» [4, с. 376].

Як пише В. Заблоцький: «За усіма ознаками, світ опинився на межі нових війн за доступ до джерел прісної води. Історія зафіксувала щонайменше 655 війн і збройних конфліктів, у яких люди воювали за воду, зокрема 66 із них у Європі. Лише у 2018 році у світі сталися 18 конфліктів за цей ресурс, ймовірність виникнення нових у найближчі 50–100 років оцінюють на рівні 75–95%» [1].

Історія міжнародних відносин знає по-справжньому небезпечні зіткнення за водні ресурси. Наведемо приклади найвідоміших водних криз. 1948 р., внаслідок розділу Індії та Пакистану водний басейн між двома країнами виявився розділеним, що стало однією з причин гострої кризи. Лютий 1951- вересень 1953 рр. конфлікт між Сирією та Ізраїлем. Січень-квітень 1958 року суперечка навколо водних ресурсів Нілу ледь не привела до збройного конфлікту між Єгиптом та Суданом. Червень 1963 – березень 1964 рр., озброєні зіткнення на кордоні Ефіопії та Сомалі через спірну територію де знаходяться важливі водні ресурси та поклади нафти. Березень 1965 – липень 1966 рр., черговий конфлікт між Ізраїлем та Сирією. Квітень – серпень 1975 р., протистояння між Іраком та Сирією. Квітень 1989 – червень 1991 рр., озброєні зіткнення між Мавританією та Сенегалом та ін. На думку експертів, найбільш конфліктогенними можна вважати басейн Аральського моря, Ганг і Брахмапутру, Хан, Інноматі, Йордан, Тигр і Єфрат, Окаванго, Ніл, озеро Чад та річку Лімпопо, Меконг, Сенегал та Замбезі та ін.

Історія знає чимало прикладів, коли міжнародні водні суперечки вдавалося врегулювати. Камбоджа, Лаос, Таїланд та В'єтнам за

підтримки ООН успішно співпрацювали наприкінці 1950-х років у рамках Комісії з Меконгу. Між Ізраїлем та Йорданією велися секретні переговори, навіть коли ці дві країни перебували у стані війни. Комісія з Інду, заснована за підтримки Світового банку, пережила дві війни між Індією та Пакистаном.

Хорошим прикладом співпраці країн є ефективне функціонування інституту врегулювання водних суперечок на річці Сенегал у Західній Африці (1972 р.). Щодо басейну річки Ніл, то всі десять прикордонних держав залучено до переговорного процесу з приводу розвитку співробітництва у галузі управління водами цієї річки. Сьогодні країни, що знаходяться вздовж найдовшої річки у світі, переживають кризу бідності (чотири прикордонні країни входять до десятки найбідніших держав світу), нестабільності, стрімке зростання населення, забруднення довкілля. Водні проблеми – предмет обговорення великої кількості міжнародних міждержавних, а також неурядових організацій. Увага міжнародного співтовариства все більш прикута до кризи водних ресурсів, що насувається.

На сьогодні, проблема вивчення водних ресурсів із суто економічних та екологічних перейшла у площину міжнародних відносин та світової економіки. Розв'язання проблеми з прісною водою вимагає комплексного підходу і спільних зусиль усіх країн світу.

Список використаних джерел:

1. Заблоцький В. Війни за воду. URL: [//www.tyzhen.ua/Magazine/679](http://www.tyzhen.ua/Magazine/679)
2. Мировая политика в условиях кризиса / под ред. С. В. Кортунова. Москва : Аспект-Пресс, 2010. 464 с.
3. Современные глобальные проблемы мировой политики / под ред. М. М. Лебедевой. Москва : Аспект-Пресс, 2009. 256.
4. Современные международные отношения и мировая политика / А. В. Торкунов, И. Г. Тюлин, А. Ю. Мельвиль и др. Москва : Просвещение, 2005. 990 с.

Шевко Д. Г.

*аспірант Центру зовнішньополітичних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень*

РОСІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДИСКУРС ТА ДЖЕРЕЛО АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У історії можна знайти не так багато періодів, коли російсько-українські стосунки були б безхмарними. До 1991 року Україна, протягом двох століть практично безперервно була частиною імперських проектів Москви і не мала власної політичної суб'єктності. Росія ж, зважаючи на геополітичну значущість своєї найважливішої колонії, намагалася придушити будь-які її прояви до самовизначення і державотворення. Повернення до парадигми «старшого брата» у двосторонніх відносинах з Україною суттєво прискорилося після того, як у березні 2000 року на загальних виборах Президента здобув перемогу колишній полковник КГБ Володимир Путін. Результатом стало перетворення Росії на корпоративну державу авторитарного типу вже наприкінці 2000-х років. Імперський ресентимент і наратив цивілізаційного протистояння з Заходом стали визначальними чинниками внутрішньої і зовнішньої політики Кремля. При цьому для значної частини російської еліти Україна залишалася частиною єдиного російського політичного та культурного простору, зоною «природного» впливу Москви, своєрідним символом і основою російської великодержавності. Утримання України в цій зоні знову вийшло на передній план і стало стратегічною метою російської зовнішньої політики. Кульмінацією несприйняття об'єктивної геополітичної реальності стало рішення російського політичного керівництва анексувати Крим та окупувати окремі частини Донецької та Луганської областей.

Починаючи з 2014 року у академічному середовищі з'явилося багато спроб теоретичного обґрунтування проблеми поведінки Росії. Були зроблені численні спроби локалізувати та описати російську ідентичність. Серед існуючої літератури привертає увагу та стає все більш помітним постструктуралістський підхід до вивчення характеру конструювання та трансформації російської зовнішньої політики. Такі визначальні для зовнішньої політики чинники, як «національні інтереси», «міжнародна система» та «ідентичність» не є жодним чином предиспонованими, але «створюються у процесі соціальної взаємодії, під час якої люди конструюють спільні істини та сперечаються стосовно того, що є правдою, а що нею не є» [7, с. 5]. Серед категорій соціального конструктивізму у теорії міжнародних відносин поняття ідентичності

займає центральне місце. Це логічно хоча б тому, що до оголошення своїх національних інтересів та вибору оптимальної стратегії їх захисту, країни намагаються зрозуміти себе та свою роль на міжнародній арені. Сама ідентичність є полем культурного дискурсу [9] або сукупністю дискурсивних практик [6]. На думку Ентоні Сміта поняття національної ідентичності притаманне політичним спільнотам з «відчуттям спільної історії, території, батьківщини, громадянства, спільних цінностей та традицій» [11, с. 9]. Таким чином, у парадигмі постструктуралізму вивчення зовнішньої політики є тотожним вивченню ідентичності, оскільки «зовнішня політика залежить від того, яких репрезентацій набувають ідентичності, але і ідентичності формуються через формулювання зовнішньої політики» [5, с. 1]. З цього випливає, що російська зовнішня політика та ідентичність є взаємно конститутивними дискурсивними категоріями і можуть розглядатися як соціальний конструкт.

Оскільки постструктуралісти розуміють зовнішню політику як дискурсивну практику, її можна вважати специфічним видом політичної діяльності, що проводить лінії розмежування. Ці лінії диференціюють реальність і формують ідентичність шляхом постійного створення двох різних сторін, груп та точок зору на проблему, що дозволяє сконструювати концепт «Іншого». Девід Кемпбелл стверджує, що ідентичність створюється «через встановлення кордонів, які служать для розділення «внутрішнього» від «зовнішнього», «я» від «іншого», «свого» від «чужого» [3, с. 9]. Ця бінарна концептуалізація проявляється через протиставлення двох груп: «ми» проти «вони», та наділення цих груп протилежними якостями. Для розуміння суті конструювання «Іншого» стають у пригоді фукодіанські концепти «поділу» і «відторгнення» [1]. Мартін Рохо продемонстрував, що «поділ» дефініює інклюзивних «нас» та ексклюзивних «їх», а «відторгнення» встановлює ідеологічну систему координат, яка зображає групу «виключених» як божевільних, ірраціональних, аморальних, поганих, гідних знищення тощо [10]. Сучасна російська ідентичність формується на дискурсі контрасту з «анархічною», «фашистською» Україною, що є «маріонеткою у руках Заходу». А переконання у тому, що «ворожий» Захід може допомогти російській опозиції змінити існуючий режим, як це, на думку В.В. Путіна, відбулося в Україні та Грузії, мало вирішальний вплив на актуалізацію ідеологеми «фортеці у облозі» з метою зміцнення влади всередині країни та проведення агресивної політики щодо сусідів.

Ідентичність народжується не лише через диференціацію, але й через процес «зв'язування». Умовою існування конкретної суспільної ідентичності є наявність стійкого «уявлення» про її існування з боку

групи індивідів як всередині політичного дискурсу, так і поза ним [12]. Саме такі ментальні конструкції, за допомогою яких коли люди ідентифікують себе в межах категорій або груп, Бенедикт Андерсон називає «уявними політичними спільнотами» [2]. Ці «уявні спільноти» представлені у свідомості та пам'яті суб'єктів дискурсу як суверенні політичні одиниці з чіткими кордонами і при певних обставинах можуть ставати драйверами деструктивної політичної поведінки. Російська політична еліта свідомо використовує минуле у пропагандистський спосіб для виправдання поточної політики та побудови відповідної ідентичності. З цією метою державної політика втискується у рамки «російського особливого шляху» до досягнення «величчя», а будь-яка форма суспільних змін, яка йде у розріз цій традиції, нещадно дискредитується, маркується як щось «нав'язане ззовні і, отже, шкідливе для розвитку Росії».

У своїй відомій статті «Дискурсивне конструювання національних ідентичностей» Рудольф де Сілія, Мартін Райзігл і Рут Водак стверджують, що національні ідентичності дискурсивно виробляються, відтворюються, трансформуються та зникають за допомогою мови та інших семіотичних систем.

Ідея конкретної національної спільноти стає реальністю тільки у закритому дискурсивному просторі вірувань і переконань, що постійно підтримуються політиками, інтелектуалами та медійниками та поширюються через систему освіти, медіа, мілітаризації тощо [4].

Тарас Кузьо наводить цілий ряд аспектів сучасного російського дискурсу ідентичності, серед яких можна виділити наступні: 1) позиція жертви по відношенню до Заходу, який «хоче знищити Росію»; 2) боротьба проти «русофобії» в Україні; 3) «вищість» російської культури та євразійської цивілізації над Заходом; 4) приєднання територій під приводом «захисту співвітчизників»; 5) інструментальне використання релігії через потужний союз між Російською державою та Російською Православною Церквою, яка розглядає як свою канонічну територію всі країни колишнього СРСР; 6) культ «Великої Вітчизняної» війни та Йосипа Сталіна як великого лідера воєнного часу; 7) невизнання України як повноцінної держави та бажання повернути її під свій контроль; 8) підлив єдності Заходу шляхом підтримки ліво та право радикальних рухів [8].

Антизахідна позиція, що домінує у внутрішній програмі національного будівництва Росії набрала особливо виразних обрисів після початку агресії проти України у 2014 році. При цьому український вектор зовнішньої політики Москви є зворотною стороною зусиль, спрямованих на конструювання національної ідентичності росіян на основі старих історичних міфів. У такому, схваленому Кремлем,

політичному дискурсі Україна розглядається як «поле бою» у цивілізаційному протистоянні з Заходом, а отримання той чи іншої форми контролю над нею є однією з головних цілей. Російські політичні еліти та більшість громадян займають патримоніальну позицію стосовно України та схильні заперечувати існування її окремої історії, культури та національної ідентичності. Українців вважають етнічним відгалуженням росіян, а саму Україну – штучно створеною країною, «молодшою сестрою» Росії, що «приречена» залишатися у тісному союзі, в якому домінує Москва. Ці ідеї були включені у набір «традиційних» російських цінностей, що значно полегшує для російського уряду пояснення «необхідності» агресивних дій щодо України. Вплив цього дискурсу на російських громадян збільшується за рахунок медіа-системи, за допомогою якої він поширюється, сама природа якої передбачає виключення та замовчування альтернативних дискурсів. Якщо взяти до уваги той факт, що сучасна російська ідентичність перебуває у парадигмі продовження холодної війни та відродженні геополітичної потуги часів СРСР, то перспектива зміни зовнішньої політики Росії щодо України на більш прагматичну здається досить віддаленою.

Список використаних джерел:

1. Фуко М. Археология знания. СПб : «Гуманитарная Академия». Университетская книга. 2004. 416 с.
2. Anderson B. Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. (Verso, Ed.). London. 2006. 256 с.
3. Campbell D. Writing security: United States foreign policy and the politics of identity. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1992. 269 с.
4. De Cillia R., Reisigl M., Wodak R. The Discursive Construction of National Identities. *Discourse & Society*. 1999. №10(2). С. 149–173.
5. Hansen L. Security as practice: Discourse analysis and the Bosnian war. New York : Routledge, 2006. 259 с.
6. Hopf T. Constructivism at Home: Theory and Method / T. Hopf. Social Construction of International Politics. Ithaca : Cornell University Press, 2002. 320 с.
7. Jorgensen M., Phillips L. J. Discourse analysis as theory and method. London : Sage Publications Ltd, 2002. 229 с.
8. Kuzio T. Nationalism and authoritarianism in Russia: Introduction to the special issue. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. №49(1). С. 1–11.
9. National Identity in Russian Culture: An Introduction / S. Franklin, E. Widdis. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 240 с.

10. Rojo M. Division and rejection: From the personification of the Gulf conflict to the demonization of Saddam Hussein. *Discourse & Society*. 1995. P. 49–80.
11. Smith A. D. *National Identity*. London: Penguin. 1991. 227 p.
12. Walker R. *Inside/outside: International relations as political theory*. New York : Cambridge University Press. 1993. 233 p.

НАПРЯМ 7. КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Денисюк Ж. З.,

доктор культурології,

*доцент кафедри культурології та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА У РЕТРАНСЛЯЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА

Стан суспільного розвитку в умовах постійних трансформацій та нестальбільності, що позначений багатьма викликами як глобального так і локального рівня, зумовлює ціннісну аномію та переосмислення і вибір цінностей, які відповідають нагальним потребам і вимогам часу. Відтак людина у таких мінливих умовах постійно знаходиться перед вибором, осмислюючи актуальні події повсякденного буття в аксіологічному вимірі.

Інформаційно-комунікативні технології, що привнесли динамічні зрушення в сферу міжособистісного спілкування і, загалом, суспільного, спричинилися до створення можливості маніфестації оцінних думок і суджень на загал, формуючи за допомоги соціальних мереж особливе дискурсивне середовище. Неформальний характер соціальної взаємодії в середовищі інтернет-комунікації та технологічні можливості створення і поширення інформації та культурних артефактів утворюють нові феномени, що відображають світоглядно-ціннісні орієнтири й ідеали соціуму. На думку вчених, перехід до Web 2.0 слугують еволюційним етапом, що пов'язує відтепер не лише інформацію, але й людей [2, р. 3].

Інтернет-технології, породжуючи сучасні комунікативні практики, задають не лише нові формати існування культури та її артефактів в інтернет-мережі, але й зумовлюють радикальне переосмислення ціннісно-сміслових домінант суспільства в умовах цифрового середовища. Відповідно цифрові зразки культури, що циркулюють в інформаційно-комунікативному середовищі є культурними одиницями, що відображають за допомоги семантично-знакових систем ідеали та цінності соціуму, характеризуючи, тим самим, динаміку аксіосфери та загальні тенденції соціокультурного поступу [1, с. 84].

Культурні практики та артефакти цифрового формату, що поширюються інтернет-середовищем, теоретично осмислюються в контексті

мультимодального дискурсу інтернет-комунікації. Значний розвиток отримало дослідження семантичних особливостей цих текстів, контекстних відношень та графічних і лінгвістичних компонентів у їх конструюванні. Особливе місце відводиться вивченню явищ меметики та мемів як структуроутворюючих текстів інших різновидів цифрової культури.

Культурні зразки, що сформувалися в інтернет-середовищі, постають втіленням нелінійності, мозаїчності та інтертекстуальності сучасної культури, безпосереднім чином увібравши всі засади творення постмодерної культури. Інтернет-середовище, запропонувавши нову комунікативну та культурну модель, змінило уявлення про соціальні відносини, принципи індивідуальної ідентифікації, репрезентації та творче самовираження. Саме це середовище у повній мірі забезпечило реалізацію постмодерністської карнавальної свободи, що знайшло вираження у численних культурних текстах.

Так, наприклад, тексти постфольклору інтернет-мережі, будуючись як на загальнокультурних сенсах, так і на індивідуальному досвіді та творчості, завдяки наявності ігрового компоненту включають потенційних реципієнтів в комунікативний процес, створюючи можливості обміну ціннісними значеннями, різним сприйняттям подій та явищ дійсності. Дешифрування конотацій та культурного контексту в таких творах слугує для подальшої творчості та комунікативної діяльності, формуючи певне культурне середовище сенсів та цінностей, що об'єктивується постійним оновленням інформації в медіа-просторі [1, с. 129].

Культурні зразки, породжені цифровими комунікативними практиками, акумулюють у собі світоглядно-ціннісні орієнтації соціуму та культурні сенси, слугуючи джерельною базою для вивчення соціокультурних та аксіологічних аспектів розвитку суспільства та його культури. Опосередкованість таких творів цифровим середовищем дає змогу аналізувати динаміку актуальної суспільної інформації, ціннісні ідеали та настрої суспільства, визначаючи його тенденції розвитку.

Такі культурні артефакти/твори будуються на цінностях, що поділяються певним соціумом та які виражають його суспільні ідеали. Відтак через створювані культурні тексти в процесі комунікативної діяльності відбувається ціннісне «врівноваження» між буттєвою реальністю та її відображенням в ідеалах чи міфологемах. Вони є засобом оцінного самовираження, яке здійснюється крізь призму конотацій та уявлень, сполучених із різними інтертекстуальними фрагментами культури, в підсумку являючи собою цілісні знаково-символічні утворення. Такі культурні тексти експлікують свої закодовані аксіологічні змісти, що є вираженням етнічно-національної складової, через

семантичні шари архетипно-міфологічних структур, які відображають глибинні значення етнічної культури, світовідчуження і мислення.

В умовах соціальних трансформаційних змін етнічна культура продовжує виконувати інтегративну, комунікативну, культуротворчу та виховну функції, але вже в оновлених формах. Твори цифрового середовища є виразниками пануючих ціннісно-світоглядних установок, моральних принципів та пріоритетів, які втілюються у знаково-символічних об'єктах культури, артефактах. Важливою їх рисою є те, що цифрове середовище є динамічним типом комунікації та своєрідним дзеркалом суспільних ціннісних змін. Сучасні зразки культури цифрового середовища моделюють світ у процесі колективних та індивідуальних ціннісних рефлексій, у результаті чого зміст ціннісно забарвлених категорій може варіюватися.

Список використаних джерел:

1. Денисюк Ж. З. Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі : монографія. Київ : НАКККиМ, 2017. 384 с.
2. Warschauer M., Grimes D. Audience, authorship, and artifact: the emergent semiotics of web 2.0. Annual Review of Applied Linguistics. 2007. Vol. 27, pp.1–23.

Осієвська Ю. С.,

*аспірантка кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля
Київського національного університету культури і мистецтв*

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

Аналіз культурної спадщини на регіональному рівні як наукової категорії та об'єкту культурологічного дослідження, враховуючи її інтеграцію в сучасний соціокультурний простір, передбачає застосування комплексної методології, на базі якої можна буде визначити позицію історико-культурного спадку окремого регіону чи області в системі національного багатства, а також виробити підходи до управління й збереження в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

Складність й міждисциплінарний характер феномену «культурна спадщина» обумовлюють звернення до широкого спектру, як публікацій культурологічного, соціологічного, історичного, філософського характеру, так і методів й методик, що допомагають розкрити її сутність, структуру

та механізм функціонування в соціокультурному просторі регіону. У цьому ключі, йдеться про міждисциплінарне культурологічне дослідження, яке передбачає залучення ідей та теоретичних розробок в рамках філософії та соціології культури, культурної антропології (праці Г. Гегеля, К. Ясперса, А. Тойнбі, О. Шпенглера, М. Вебера, М. Кагана, Е. Маркаряна, В. Межуєва, О. Рафальського, Я. Калакури та ін.), а також напрацювання в галузі вивчення проблем розвитку та механізмів спадковості культури, особливості та ролі традиції у цьому, феномену інтерпретації традиційності (Дж. Фрезер, М. Еліаде, Е. Гобсбаум, О. Гофман, Є. Шацький та ін.).

Важливо чітко розуміти предмет і об'єкт дослідження, а тому не обійтися без дефініції регіональної культурної спадщини як сукупності найбільш вагомих духовно-матеріальних результатів і проявів культурно-історичного потенціалу певного регіону, втілених в історико-культурних цінностях, що сприймаються як такі в першу чергу місцевою громадою, а державою в якості важливого фактору соціально-економічного розвитку регіону та невід'ємної складової національної спадщини України на сучасному етапі [1, с. 14–17].

У зв'язку з вищезазначеним базовим методом дослідження є культурологічний підхід, який істотно розширює та поглиблює на концептуальному та категоріальному рівнях трактування феноменів культурної спадщини, культурної політики, історико-культурного потенціалу та ін. в сучасних соціокультурних реаліях. Відштовхуючись від цього підходу, в межах вивчення означеної теми можна застосувати комплекс наступних методів: 1) культурологічний аналіз для виявлення специфіки регіональної моделі інтеграції та культурної спадщини в соціальний контекст, для обґрунтування соціальної ефективності інноваційних програм і проєктів, направлених на розкриття потенціалу культурної спадщини як ресурсного фактору соціокультурного розвитку регіону; 2) описовий метод, взятий з історичної науки, що дозволяє поглянути на спадщину як хронологічну впорядкованість подій всесвітньої або національної історії, корисний при розробці морфології та структури культурної спадщини окремого регіону; 3) компаративний метод для зіставлення об'єкта минулого та його значення у соціокультурному просторі регіону, а також для порівняння програм і проєктів, розроблених та реалізованих у межах державної культурної політики; 4) соціологічний метод для виявлення, по-перше, зміни відносин, ролі та місця об'єктів культурної спадщини в житті сучасної людини, а, по-друге, ресурсного потенціалу культури в рамках стратегії модернізації регіонального середовища; 5) структурно-функціональний метод з метою виявлення значень культурних об'єктів минулого у сучасному контексті.

Також в межах даного дослідження можуть бути використані проблемно-програмний та програмно-цільові підходи, які допоможуть розробити механізм виявлення та елімінування проблемних ситуацій у сфері культурної спадщини, сформулювати критерії проблемного районування еталонних територій (на рівні місцевих громад), виробити комплексну програму збереження об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Остання неможлива без фіксації та вирішення в процесі моніторингу об'єктів культурної спадщини проблемних ситуацій як станів, спричинених порушення його цілісності, що тягне за собою втрату аттрактивності, когнітивності (пізнавальних якостей об'єкта), економічної рентабельності, та стоїть на заваді економічно доцільному і виправданому включенню цього об'єкта до переліку туристичних чи музейних екскурсій [2].

Разом з тим, перш ніж висловити пропозиції відносно концептуальної моделі комплексної регіональної програми збереження культурної спадщини в регіонах, важливо провести PEST- та SWOT-аналіз окремого регіону як культурного середовища, прикладні дослідження на базі результатів фокус-груп за участі експертів й результатів експертних інтерв'ювань експертів в окремих районах досліджуваного регіону, використати культурну резиденцію та Open space як методи (ре-)активізації соціокультурного потенціалу регіону на сучасному етапі. Цікаві напрацювання у цьому відношенні на прикладі громад Рівненської області запропоновані у роботі О. Шершньової [3].

Таким чином, культурологічний (міждисциплінарний) підхід до проблеми інтеграції регіональної культурної спадщини в сучасний соціокультурний простір України дозволяє говорити про необхідність розробки теоретичної моделі освоєння регіональної культурної спадщини з метою подальшої реалізації в рамках культурної політики, а також сприяє формулюванню евристичної моделі розгляду цієї спадщини як об'єкту проектної діяльності, між іншим, розробку культурних практик як можливість ревіталізації соціокультурного потенціалу регіону в межах сучасної культури.

Результатом застосування подібної методології має бути висновок про актуальність міждисциплінарного, культурологічного дослідження, яке здатне впорядкувати та систематизувати практики збереження та популяризації культурної спадщини на регіональному рівні, показати перспективність розгляду такої практики як успішного проекту в контексті сучасного соціокультурного простору України.

Список використаних джерел:

1. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Л. Г. Руденко Київ : Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
2. Самсошко Е. А. Правовые и методологические аспекты управления охраной историко-культурного наследия. *Вестник С.-Петербурга. ун-та. Сер. 7 : Геология. География*. 2007. Вып. 3. С. 100–110.
3. Шершньова О. В. Формування нової моделі культурного простору (на прикладі громад Рівненщини) : монографія / Український культурний фонд. Острог : ФОП-видавець Свиначук Р.В., 2019. 344 с.

Печеранський І. П.,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та педагогіки

Київського національного університету культури і мистецтв

ПОСТМЕТАФІЗИЧНИЙ ХАРАКТЕР КУЛЬТУРФІЛОСОФІЇ Е. КАССИРERA

Аналізуючи особливості «семіотичного повороту» в культурологічному дискурсу, хотілося б звернути увагу на обґрунтування культурно-семіотичного підходу в філософії Ернста Кассірера (1874–1945) переважно з метою виділення постметафізичного стилю мислення вченого навколо проблем культури, на що майже не звертають уваги українські дослідники, коли звертаються до аналізу його культурфілософії. Важливість цього аспекту не варто недооцінювати, адже він, на нашу думку, відіграє ключову роль в ході розкриття специфіки позиції автора.

Відштовхуючись від вихідних положень й антиметафізичної спрямованості кантового та неокантіанського критицизму, Кассірер розглядає буття й зміни (становлення) як умови та передумови нашого емпіричного знання, тобто не онтологічно, а логічно. Хибність ототожнення природи з незмінним «буттям», а історії з мінливістю та змінами, переконує філософа у правильності твердження «Людина має історію саме тому, що має природу» [1, с. 644–645], а дистанціювання від субстанціалізму класичної філософії та антисубстанціалізму поступово дає змогу йому змістити акценти з критики розуму до критику культури: «Завдання критики пізнання розширюється... до завдання критики культури» [3, с. 72].

Концентрація інтересу на осмисленні фундаментального формо-творчого принципу в культурі, що Кассіер називає «символічною формою», перетворює філософію не лише на критику культури, але й на філософію символічних форм, що для нього набуває статус «першої філософії». Будь-які спроби досягнути дійсності поза символічним універсумом культури німецький вчений кваліфікує як «містицизм», вважаючи їх абсурдними й безперспективними. Звідси і критика натуралізму та психологізму під час спроб, слідуючи за Г. Ріккертом, довести та обґрунтувати автономність історичного, а відповідно гуманітарного, пізнання, неможливість його редукції до природничо-наукового. Семіотично орієнтована філософія культури та історії Кассієра ігнорує розгляд традиційних питань спекулятивної філософії, виводячи на перший план проблему переосмислення «сутності» людини шляхом звернення до специфіки історичного пізнання, яке дозволяє заглибитися у витoki людської природи та поглянути на людину як на «Animal Symbolicum», тобто як на того, хто творить, розуміє та інтерпретує символи культури.

На відміну від геолога чи фізика історик не використовує емпіричні методи (спостереження та експеримент), а вдається до реконструкції минулого на основі «слідів» (джерел), під якими Кассієр розуміє не матеріальні об'єкти, а знаки та символи: «В історії інтерпретація символів передуює збиранню фактів, а без такої інтерпретації наблизитись до історичної істини не можливо» [1, с. 670]. Таким чином, основним об'єктом історичного дослідження постає символічний універсум людської культури, а специфіка історичного пізнання полягає не в емпіричній, а в символічній реконструкції.

Переконання дослідника у тому, що історичне значення джерела (певного тексту/артефакту) не лежить на поверхні, а розкривається в процесі інтерпретації, тобто означає інтеграцію у контекст символічного універсуму культури, свідчить про відмінність його позиції від ріккертової та проявляє основну інтенцію його культурфілософії: «Культура (культурно-історичний світ) у концепції Кассієра – не особлива сфера дійсності, реально існуюча поруч зі світом природи, не просто специфічний предмет пізнання, конструйований з допомогою індивідуалізуючого методу й віднесення до цінностей. Культура – це знаково-символічний універсум, який не протистоїть світові природи, що вивчається природознавством, але в певному сенсі включає його в себе» [4, с. 90].

Постметафізична деконструкція метанарацій класичного субстанціалізму, яку здійснює Кассієр, передбачає фіксацію та вирішення важливої методологічної дилеми: «Якщо ми будемо дотримуватися вимоги логічної єдності, то в кінцевому рахунку нам

загрожує стирання особливостей кожної окремої сфери та самотності її принципу в межах загальної логічної форми; якщо ми, навпаки, поринемо в індивідуальну своєрідність форм й обмежимося її спогляданням, то ризикуємо заблукати та не знайти зворотного шляху до загального» [2, с. 20]. Іншими словами, це дилема між абсолютною єдністю та нескінченним різноманіттям, або між відмінністю та тотожністю, виходом з якої, на думку філософа, є виокремленням моменту в кожній формі духу, на основі якого можна стверджувати ідеальні взаємозв'язки між окремими сферами – мовою та пізнанням, естетичним й релігійним, не втрачаючи при цьому унікальності кожної. Якщо вдається знайти таку посередню ланку, тоді можна зі всіма формами духу зробити те, що трансцендентальна критика зробила лише стосовно чистого пізнання [2, с. 21].

Запитуючи про таку сполучну ланку, Кассіерер використовує розроблений Кантом концепт про примат функції над предметом. Конструктивний потенціал «Animal Symbolicum» полягає у тому, що функції чистого пізнання, мовного мислення, міфологічно-релігійного мислення чи художнього світогляду є основними інструментами формування об'єктивної смислової взаємозв'язку та об'єктивної цілісності бачення, формування світу (Gestaltung zur Welt). Тобто це ті акти «об'єктивізації», які конституують світ культури та виступають спільним тлом для інших рядових і автономних сфер людського духу: «При всій своїй внутрішній відмінності такі напрями духовної культури, як мова, наукове пізнання, міф, мистецтво, релігія, стають елементами єдиної великої системи проблем, різноманітними методами, які так чи інакше ведуть до однієї мети – перетворення світу пасивних вражень (Eindrücke), де дух спершу нудиться в ув'язненні, на світ чистого духовного вираження (Ausdruck)» [2, с. 16].

У такий спосіб світ з його автономністю й субстанційністю поступається місцем у постметафізичній культурфілософії Кассієра «творчій спонтанності» на засадах законів символічного формування дійсності, обумовлених людською активністю. Культура як результат перетворення й трансформації віддаляє нас від первинності життя, неминуче призводить до відчуження від безпосередності існування й завдання філософії тут полягає у поверненні до сфери інтуїтивного споглядання, намагаючись пізнати фундаментальний формотворчий принцип, або ж знайти у різноманітті проявів духу єдність його сутності [2, с. 46]. Цікаве пояснення таких постметафізичних культурфілософських інтенцій Кассієра дав М. Бюш: «...систематична вимога його філософії культури виявляється при цьому методичною спробою реконструкції перехідної динаміки культурного життя, що розвивається, і в той же час розумінням умов цієї динаміки і тому спробою розуміння

трансцендентальної генези культури... Процесуальний зв'язок культурної мережі повинен аналізуватися на підставі герменевтичної реконструкції культурних смислових форм у поєднанні з феноменологією культурної свідомості. Цей зв'язок постає... як систематика трансцендентальної феноменології культури» [5, с. 9–10].

Список використаних джерел:

1. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. Избранное. Опыт о человеке. Москва : Гардарики, 1998. С. 640–709.
2. Кассирер Э. Философия символических форм. Т. 1. Язык. Москва ; СПб. : Университетская книга, 2001. 271 с.
3. Свасьян К. А. Философия символических форм Э. Кассирера. Ереван : АН АрмССР, 1989. 238 с.
4. Семиотический поворот в социально-гуманитарном познании: истоки, предпосылки, культурный контекст / отв. ред. И. В. Дёмин. Самара : Самар. гуманит. акад., 2018. 270 с.
5. Bösch M. Das Netz der Kultur: Der Systembegriff in der Kulturphilosophie ErnstCassirers. Würzburg, 2004. 311 s.

Попов В. Ж.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри філософії та історії*

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

«НЕБЕЗПЕЧНІ ГАСТРОЛІ»

(МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ У МІСТАХ УКРАЇНИ У 1918–1920 РР.)

Національно-демократична революція 1917–1920 рр. в Україні, з одного боку, стимулювала розвиток творчого потенціалу суспільства, зростання зацікавленості досягненнями культури. З іншого боку, в умовах хаосу та анархії – явищ, характерних для громадянської війни, та при дефіциті найнеобхідніших продуктів, розвиток культури здійснювався поза увагою офіційних органів управління, а якщо фінансувався, то за залишковим принципом. В такій ситуації окремі митці та культурні інституції функціонували тільки завдяки громадській ініціативі, або за почином окремих осіб. Не була виключенням музична та співоча діяльність.

Відомі виконавці намагалися скористатися своєю популярністю навіть в умовах громадянської війни, та гастролювали українськими

містами, заробляючи кошти для власного існування. В період правління гетьмана П.П. Скоропадського у 1918 р. виступи співаків та музикантів проходили дуже активно та вільно. В Україні успішно працював О.М. Вертинський, користуючись великою популярністю та скандальною славою. Співак та композитор багато гастролював, виступаючи не тільки у великих містах. У вересні 1918 р. його гастрольний графік дійшов до Юзівки. Концерт відбувся 9 вересня 1918 р. у приміщенні театру «Сатурн». Місцева газета назвала його голос «невеличким, але красивим та надзвичайно приємним». Від його пісеньок «віє безмежною скорботою, яка бентежить і проступає навіть у його чарівних усмішках». «За звичаєм», як зауважував сам автор, юзівська публіка вела себе «по-більшовицькому», порушуючи необхідну тишу та заважаючи слухати. Втім, глядачі реабілітували себе оваціями [12].

Влітку 1918 р. у Харкові дала три концерти співачка Іза Кремер. У театрі було дуже холодно, незатишно, концерт почався на годину пізніше встановленого часу. Але талановита артистка зуміла «оволодіти увагою натовпу, який наповнив величезний театр». Репертуар публіка оцінила невисоко, нових пісень у ньому було небагато (але все ж таки вони були!), «але як витончені всі ці невеликі дрібниці». Успіх артистки був цілком заслуженим, і «виразився у великій кількості бажаючих відвідати концерт, якої Харків давно вже не бачив» [13].

Гастролі не оминали інших українських міст – Катеринослава, Одеси, Полтави. Щоправда, полтавчани, як і мешканці інших невеликих міст, зіткнулися з високими цінами на квитки. Але іншим чином антрепренери не могли забезпечити рентабельність гастролей. Так чи інакше, але на гастролях Ізи Кремер у Полтаві квиток у театральну ложу коштував 72 карбованця, а на гастролях артиста Кузнецова ціни у 13 та 14 ряд складали 12 карбованців. «Навіть у наш час спекулятивних цін це нечувано, – обурювався кореспондент місцевої газети, – навіть у Києві тепер таких цін немає» [9].

У дозвіллі харків'ян знаходився час і для симфонічної музики. В саду комерційного клубу перед публікою зі звітним концертом виступив оркестр під управлінням директора київської консерваторії Р.М. Глієра. Причому він диригував тільки виконанням своїх творів [14]. Інший концерт симфонічного оркестру в тому ж саду був присвячений творам Бетховена. «Не дивлячись на прохолодний вечір, публіки було багато» [11].

При білогвардійцях музиканти продовжували виступи. У липні 1919 р. в Луганську, у літньому театрі відділу пропаганди пройшов концерт російської музики, у якому у супроводі симфонічного оркестру брав участь професор Петербурзької консерваторії, співак Кедров. Його акомпаніаторкою на роялі була музикантка Ростовська-Штауб [8]. У жовтні 1919 р., також під час білогвардійської влади, всього один

концерт у театрі комерційного клубу Харкова дала Н.В. Плевицька. До речі, акомпанував їй композитор Самуїл Покрасс, брат відомих згодом радянських композиторів [15].

Ради, що повернулися, не відставали від своїх супротивників, більше того, вони залучали музикантів та співаків до своїх пропагандистських заходів. 10 березня 1920 р. у Старобільську пройшов мітинг, на якому під час перерви грав оркестр духової музики [3, арк. 43]. Намагаючись заповнити дозвілля городян культурним змістом та відволікти їх від повсякденних труднощів за допомогою концертів, більшовики з влаштуванням масових акцій інколи втрачали відчуття міри. Кореспондент газети «Донецька комуна», розповідаючи про музично-вокальний літературний вечір у бахмутському клубі «Комуна», де виступали найкращі сили міста, відзначив, що робітників було небагато, оскільки вони «втомилися від святкувань» [5].

Тим не менш, класичне мистецтво знаходило відгук у вдячних глядачів та слухачів. 6 березня 1920 р. у бердянському театрі імені Леніна відбувся симфонічний концерт спілки оркестрантів. І хоча він продовжувався з дев'ятої години вечора до половини другої ночі, «публіка поводитися ні в якому разі не по-бердянському. Не було ані штовханини, ані лускання насіння, ані лайки через місця. Під час гри у театрі панувала повна тиша. Театр був переповнений». Виконувалися твори Шуберта, Вебера, «Вмираючий лебідь», арія з «Пікової дами», звучала різна декламація [6].

Музиканти для заробітку, за давньою традицією, практикували бенефіси. У лютому 1919 р. до нікопольського ревкому звернувся диригент театру «Експрес» М. Шнейдер від імені всіх музикантів: «Наприкінці сезону за контрактом нам надається бенефіс, намічений на перше березня. Ціни на квитки підвищуються на 50 копійок, які надходять у дохід музикантів». Шнейдер просив владу скасувати податок із цієї суми [2, арк. 8, 8 зв.].

Музика та спів професіональних артистів подобалися всім сучасникам, незалежно від їх політичних уподобань. Багато виконавців охоче розважали будь-яких учасників громадянської війни, старанно дистанціюючись від політики. Коли червоні зайняли у 1919 р. Катеринослав, у міському театрі відбувся концерт на честь звільнення. У цьому концерті взяли участь і місцеві артисти, що залишилися у місті. Відома у місті співачка Регина раніше виступала у привілейованому ресторані перед петлюрівськими старшинами, але з петлюрівцями не пішла, а залишилася, та заявила про своє бажання працювати з червоними, взявши участь у концерті [1, с. 141].

За спогадами червоного командира Демченка, під час боротьби червоних з отаманом Зеленим до числа трофеїв потрапив духовий

оркестр. У ньому були всі інструменти, навіть туба та фанфари. Демченко звернувся до артистів: «Ви музиканти? Можливо, і консерваторії позакінчували? Отже, і майстри мистецтва є? «Інтернаціонал» можете?» Вже за хвилину оркестр натхненно грав пролетарський гімн. «Для чого вас учили? – продовжував червоний командир. – Щоб ви бандитам різні польки грали? Народ вас учив, дав вам у руки ці дорогоцінні інструменти. Тепер грайте гопака!» Після цього музиканти пожвавилися, заусміхалися, і незабаром змішалися в колі бійців. Всі присутні на площі пустилися танцювати [1, с. 206, 207].

У документах епохи зустрічається декілька згадок про цирк. Насамперед, різні населені пункти кишіли бродячими жонглерами, акробатами, фокусниками-китайцями. У найвибагливішій обстановці вони розважали широкі верстви громадськості, показуючи зівачам своє мистецтво на будь-якому випадковому майданчику [7, с. 85]. Із вересня до грудня 1918 р., аж до приходу до влади Директорії, у містах України гастролював найпопулярніший у той час цирк Олександра Чинізеллі, показуючи великі вистави [10].

Цікавий епізод зафіксував у своїх мемуарах Ауербах, який супроводжував у січні 1919 р. потяг із пораненими через станції і міста України. На одній зі станцій до їхнього вагону увійшов молодик, привернувши до себе загальну увагу. Один із пасажирів віз із собою собаку, який ні до кого не підходив і нікому не дозволяв себе чіпати. Коли ж увійшов цей дивний молодик, то песик почав ластитися до нього. З натовпу біженців таким оригінальним чином виділився представник відомої циркової династії дресирувальників Анатолій Дуров. «Мов нічого не трапилося, він здійснював турне, та перевозив з собою цирк у декількох товарних вагонах, тоді як одній людині було дуже важко проїхати. Війна й анархія, а він говорив про успіх і повні зали» [4, арк. 94].

Таким чином, змістовне дозвілля населення українських міст у 1918–1920 рр. включало, серед іншого, відвідування концертів, музичних та танцювальних вечорів. Музичні колективи й окремі виконавці користувалися великою популярністю. Традиційні форми культурної взаємодії сприяли зняттю соціальної напруженості, зниженню рівня психологічної тривожності, характерної для умов соціальної кризи. Одночасно заслуговує на увагу така особливість культурної сфери як певна автономність, що забезпечувала її функціонування в моменти повної або майже повної відсутності державного субсидування, а то й будь-якої уваги з боку державних структур.

Список використаних джерел:

1. Демченко М. И. Шестой повстанческий. М. : Воениздат, 1964. 254 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 9.
3. Державний архів Луганської області. Ф. Р-1173. Оп. 1. Спр. 5.
4. Державний архів Російської Федерації. Ф. 5881. Оп. 2. Спр. 232.
5. *Донецкая коммуна*. 4 мая 1919 г. № 40(53).
6. *Известия* (Бердянск). 10 марта 1920 г.
7. Катаев В. П. Почти дневник. М. : Советский писатель, 1962. 544 с.
8. *Луганские известия*. 31 июля 1919 г. № 27.
9. О ценах в городском театре. *Полтавские новости*. 18 июня 1918 г. № 37.
10. *Последние новости* (Киев). 2(15) декабря 1918 г.
11. Сад коммерческого клуба. *Возрождение*. 30 мая 1918 г. № 58.
12. Театр и музыка. Концерт А. Н. Вертинского. *Новая Донецкая мысль*. 13 сентября 1918 г. № 74.
13. Театр. Концерты Изы Кремер. *Южный край*. 5 июня 1918 г. № 43.
14. Театр. *Южный край*. 20 июня 1918 г. № 55.
15. *Южный край*. 17(30) октября 1919 г.

Шваб Л. П.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПОСТМОДЕРНИЙ ТЕАТР

У головній прикметі 1960-х рр. – опорі традиційній культурі, – ключову роль зіграв «Живий театр». Свого піку, який, досягнув в 1968 р. з появою на сцені вистави «Рай сьогодні». У виставі вперше задіяно нововведення, згодом узвичаєне в театральному мистецтві, – пряме зіткнення із публікою. 1971 р. Джудіт Маліна та Джуліан Бек записали, що зіткнення було спробою визначити перепони у кожному хвилину дії й подолати її. Отож перша перепона – це сама Культура (треба розуміти панівна культура), яку долає Естетична Атака. Остання перепона – Застій, яку долає Поштовх. А все разом об'єднане поняттям Революційна Зміна, перешкодження котрим теж вважається перепорою, яку треба долати [4, с. 11–12].

У середині 1970-х рр. панівна ідеологія поглинула все те, що вважалося їй супротивним : старе й нове злилися в модифікований панівний стиль (щоправда американський мистецтвознавець і есеїст

Гілтон Кремер вважав цей новий стиль поразкою Опору). Міркування Еліно́р Фу́кс про постмодернізм дають зрозуміти, що все ж руйнування традиційних границь, захоплення театру власними артефактами, прийомами і стилями і є найбільш слушним поясненням, чому такий театр називається постмодерним. Історичні культурні цінності за два десятиліття поспіль геть вийшли із людського життя. Відтоді усе набувало значення «пост-»: «ми постіндустріальні, посткапіталістичні, постгуманістичні, посткапіталістичні, навіть посткогнітивні» [3], – писала вона.

Коли ж зазнав краху Східний блок (1989, 1991 рр.) і холодна війна закінчилася, єдиною наддержавою у світі виявилися Сполучені Штати Америки. У країнах, що потерпали від серйозних економічних негараздів, театральне життя закінчилося. В інших державах театри мусили пристосуватися до нового економічного становища, що здебільшого передбачало значне скорочення державних дотацій для мистецтва. Проблеми, що їх спричинили тогочасні події, надихнули драматургів розповісти про них у своїх п'єсах, а режисерів – поставити спектаклі в радикально іншому тлумаченні.

1990 р. з'явилася перша веб-сторінка, позначивши новий напрям у технологічній революції, який мав неабиякі наслідки й для театру. До кінця століття ця технологія подарувала театрові найдешевші знаряддя для реклами, маркетингу та комунікації. Вона також надихнула на нові підходи для створення складних візуальних ефектів: «тепер можна було дивитися, як Ромео в Лондоні грає сцену з Джульєттою в Берліні» [6, с. 578]. Водночас ця технологія виробила нові форми розваг – як колись кіно, радіо і телебачення. Тепер глядачі сподівалися від спектаклю чогось нового, а театр отримав ще одного конкурента. Одним із перших на новий виклик відреагував театр «Метрополітен-Опера» у Нью-Йорку, який від 2007 р. почав показувати скорочені версії окремих постановок у вибраних кінотеатрах міста. Подібні проекти обмірковували провідні бродвейські театри.

Терористичні напади на Всесвітній торговий центр в Нью-Йорку та Пентагон у Вашингтоні 11 вересня 2001 р., а також теракти в Індії, Чечні, Індонезії, Росії, Колумбії, Іспанії, Англії, Туреччині та в інших державах ускладнили відносини між західними й ісламськими фундаменталістами. Зважаючи на це, чимало країн вжили заходів, щоб гарантувати безпеку, що спричинило запеклі суперечки з приводу громадянських свобод.

Найбільш спірне питання в 1990 р. стосувалося фінансування мистецтва. Саме завдяки державним дотаціям у 1960-х рр. в США створилася сила-силенна театрів. Національний фонд мистецтва незмінно залишався у центрі суперечок, позаяк завжди лунали сумніви

щодо того, чи має держава право (і обов'язок) спонсорувати мистецтво, особливо, коли втрачені стандарти пристойності. Попри критику Національний фонд мистецтв користувався значною державною підтримкою, яка потроху зростала, й у 1992 р. сягнула 175,9 млн доларів, виділених із федеральної скарбниці. На кожного громадянина США припадало по 70 центів. Утім довіра до Національного фонду мистецтв почала згасати, коли в 1992 р. четверо митців у жанрі перформансу – Тім Міллер, Джон Флек, Голлі Г'юз та Карен Фінлі, які відверто описували секс, статеві ролі та владу у своїх творах, отримали індивідуальні гранти. Розпочалася гостра дискусія, чи має держава витрачати кошти платників податків на мистецтво, яке багато хто вважав непристойним. Конгрес швидко ухвалив закон, що грант буде надано тільки тоді, коли враховуватимуться загальні норми пристойності. Гранти для перформерів скасували, а програму підтримки Національного фонду мистецтв для окремих митців призупинили. В Конгресі далі сперечалися щодо фонду, урізали його бюджет до 98 млн доларів у 2000-му р. Урізані дотації частково покривали уряди штатів, міська влада, приватні фонди і компанії. Благодійний фонд Лоріс Дюк і Фонд Ендрю Меллона розпочали проект «Театральна ініціатива», який мав на меті допомогти неприбутковим театрам. Удвох вони інвестували у проект 38,6 млн доларів [2]. Тим часом бюджет Національного фонду мистецтв у 2007 р. становив 124,4 млн доларів, що був п'ятнадцять років тому; в 2022 р. він становить 201 млн доларів [5].

Майже 350 неприбуткових театрів у США входять до Спілки театральних діячів. Хоча федеральна підтримка скорочується, більшість театрів добре стоять на ногах не мають збитків. Багато з них збудували нові приміщення або значно поліпшили свої поточні умови. Театр Гатрі у Міннеаполісі, який очолює Джо Давлінг, відкрив 2006 р. новий комплекс із трьох театрів. 1999 р. Чиказький шекспірівський театр, який очолює Барбара Гейнс, відкрив нове приміщення на пірсі Неві Пієр; знаменитий чиказький Театр Гудмена під керівництвом Робетра Фоллса відкрив новий комплекс 2001 р. та ін. [6, с. 578]

Багато університетських містечок по всій країні відкрили театральні центри вартістю кілька десятків мільйонів доларів або оголосили про свій намір утворити такі осередки. У Лос-Анжелесі, де розташовані 175 професійних театрів, усесвітньо відомий архітектор Френк Гері спроектував театр Роя та Едні Дісней Каліфорнійського інституту мистецтв, який відкрився 2004 р., у межах свого концертного залу імені Волта Діснея. І це тільки показові взірці проектів, які стартували на початку 2000-х рр. Найзнаменитішим у світі американським режисером залишається Роберт Вілсон. Від 1990 р. він ставить від восьми до дванадцяти прем'єр щороку по цілому світу. Він інсценізував чимало

славетних творів, як-от «Смерть Дантона» Бюнхера (2003), «Замок Синьої Бороди» Белли Бартока (1995), «Гру снів» Стрінберга (1998) та багато інших.

Енн Богарт – одна з найскладніших режисерок Америки. Вона часто будує сценарій за принципом «п'єса у п'єсі», змушуючи глядачів сприймати твір у новому світлі. Це яскраво простежується на прикладі спектаклю «Південь Тихого океану», дія якого відбувається у клініці для психічно неврівноважених ветеранів війни. Богарт разом із японським режисером і теоретиком акторської гри Тадасі Судзукі заснували міжнародний театральний інститут у Саратозі, в якому готують акторів та організовують різноманітні симпозиуми. Кредо Богарт – «розшматована акторська гра», позаяк і світ у якому ми живемо – «розшматований» [1].

Мірилом якості американського театру, як багато хто вважає, залишається Бродвей, попри те, що в середині 1990-х рр. тільки 10 відсотків постановок, які там показували, походили з інших театрів. Найдовше на Бродвеї йшов мюзикл 1996 р. «Кішки» Ендрю Ллойда Веббера – 7 тис. 485 спектаклів. Інші мюзикли були менш популярні, проте «Міс Сайгон» припинили показувати 2000-го р., коли вже відбулося 4 тис. 100 спектаклів [6, с. 585].

Розвиток Бродвею став привабливішим завдяки Програмі розвитку 42-ої Авеню, програма для підтримки розвитку міста і держави, затверджена 1984 р. Проект перетворив занедбаний міський простір на славу пам'ятку, якою був Бродвей на початку XX ст. Відродження Бродвею надихнуло на зміни сусідній Театральний ряд, у якому зосередилися позабродвейські театри. Належну репутацію підтримували інші позабродвейські театри – Громадський театр та ін.

У 1990-х рр. американський театр ставав дедалі різноманітнішим. У ці роки особливу похвалу критики заслужили азійсько-американські драматурги – Хан Он, автор пєси «Пєс із Лос-Анджелеса» (1993) (натоді авторові було 25 років), Джесіка Хедждорн досягла успіху завдяки адаптації свого роману «Пожирачі пєів» (1998) про життя в Манілі за часів президентства Фердинанда Маркоса та ін.

Американський постмодерний театр показує стабільність розвитку і процвітання. Сила-силенна театральних труп із постійним репертуаром працюють з різними театрами. Більшість театрів запрошували режисерів хоча б на декілька спектаклів. Глядачі відвідують театри з постійною наполегливістю. На постановці «Тантал» вони споглядали за дійством за мотивами грецьких міфів на сцені десять з половиною годин. Так вони шанували не тільки режисера Джона Бертоне, але й театральне мистецтво, якому, як видно, ніколи не буде завершення.

Список використаних джерел:

1. ANNE BOGART with Tara Ahmadinejad. URL : <https://brooklynrail.org/2020/07/theater/ANNE-BOGART-with-Tara-Ahmadinejad> (дата звернення: 01.02.2022).
2. Duke, Mellon Foundations Support Ensemble Theaters Through New Initiative. Apr. 2006. URL : <https://philanthropynewsdigest.org/news/duke-mellon-foundations-support-ensemble-theaters-through-new-initiative> (дата звернення: 01.02.2022).
3. Fuchs E. The death of the characterhttps. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=L6ktDQAAQBAJ&pg=PA169&lpg=PA169&dq=death+of+the+character+theatre+communications+1983&source=bl&ots=nDLxeqUqiU&sig=ACfU3U3slKNydjYPP9EOi0Tdba12XEo8Qw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwibx9nt2tz1AhW> (дата звернення: 31.01.2022).
4. Malina J., Beck J. Living Theatre. New York : Random House, 1971. 154 s.
5. National Endowment for the Arts Budget Request for Fiscal Year 2022 Submitted to the Congres. May 2021. URL : <https://www.arts.gov/sites/default/files/NEA-FY22-Cong-Budget-and-Performance-Plan.pdf#:~:text=The%20National%20Endowment%20for%20the,the%20table%20on%20page%2033> (дата звернення: 01.02.2022).
6. Брокетт О., Гілді Ф. Історія театру. Львів : Літопис, 2014. 729 с.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«АКТУАЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ,
ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
І СУСПІЛЬСТВА У ДИНАМІЧНОМУ
ТА ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ»

(м. Київ, 11–12 лютого 2022 р.)

Підписано до друку 14.02.2022. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 5,81. Тираж 100. Замовлення № 0222-046.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.